

Leiar: Varsel om nye tider
Maria Utheim om Engebret-rørsla
Peter Larsen løyser mysteriet om BTs første redaktør
Debatt: Har det ekte Morgenbladet overlevd?
Presseminne: Ole Moe

Pressehistorisk tidsskrift nr. 17 2012

Varsel om endring

Engebret-rørsla

Bergens Tidendes første redaktør

Pressehistorisk tidsskrift nr 17/2012

Utgitt av

Norsk Pressehistorisk Forening

**Redaksjon for dette nummeret
av Pressehistorisk tidsskrift:**

Arnhild Skre (ansv. red.)
Henrik G. Bastiansen

© 2012 Forfatterne

Design: Endre Barstad
Omslagsillustrasjon: Faksimile frå Journalisten
Ikkje kreditterte foto: Arnhild Skre
Grafisk produksjon: 07 Gruppen

ISSN 1891-9472

Utgitt av Norsk Pressehistorisk Forening
Abonnementet er inkludert i medlemskontingenten.

Adresse:
Norsk Pressehistorisk Forening
c/o Mediebedriftenes Landsforening
Kongensg 14
0153 Oslo

Heimeside: www.pressehistorisk.no

Redaksjonsadresse:
Pressehistorisk tidsskrift
v/ Redaktør Arnhild Skre
Bjerkealleen 6
1914 Ytre Enebakk

Telefon til redaktøren (+47) 90892178
E-post arnhild.skre@gmail.com

Varsel om endring

ARNHILD SKRE

Redaktør

arnhild.skre@gmail.com

Vesentlege endringar i medieverda har vore varsla av små teikn. Dei dukkar sjeldan opp følgde av fanfarar og mykje oppmerksomheit. Men **sommarens store mediedebatt** handlar om eit endringsvarsel som ikkje har komme stille inn på arenaen: Schibsted Norges rapport «Redaksjonell Posisjonering 2015», populært kalla **RP15**.

Ikkje slik å forstå at rapporten har rukke å bli populær anna enn blant dei **konsernleiarane og redaktørane** som har initiert og laga han. RP15 skal **staka ut kursen** for regionavisene Aftenposten, Bergens Tidende, Fædrelandsvennen og Stavanger Aftenblad i det uoversiktlege farvatnet fram til 2015. Opplaga søkk, konjunkturane er usikre. Schibsted Norge går med store overskot, men eigarane **krev avkastning** og konsernet **jaktar på innsparing** og nye inntektskjelder. Derfor kjem RP15 med sine kontroversielle innspel.

Meir sponing for å finansiera journalistikk i regionavisene, er eitt av dei mest oppsiktsvekkjande punkta som RP15 foreslår blir drøfta. Modellen i framlegget kan vera den VG har følgd under EM i fotball og NRK følgjer under store satsingar som til dømes EuroSong-finalane.

Redaktør Lars Helle i Aftenbladet og VG-redaktør Torry Pedersen samanliknar denne sponinga med dei **avisannonsane** vi er vane med.

Medan generalsekretær i Norsk Presseforbund **Per Edgar Kokkvold** har uttalt seg kritisk til VGs EM-finansiering på prinsipielt grunnlag.

Prinsipiell er også kritikken som er kommen mot det andre punktet i RP15 som ser ut til å vera mest kontroversielt: Framlegget om felles anmelderi og kommentarjournalistikk i dei fire avisene. Om utanriks-, feature- og helgestoff finst det alt eit visst samarbeid, men rapporten ser ut til å foreslå sterkare samkøyring også her.

«Vi kan ende opp med å få like mange meninger og vinklinger **som det finnes mediekonsern,**» skriv kulturedaktør Geir Ramnefjell i Dagbladet. Han er sikker på at A-pressen vil få til same utvikling i sine aviser.

Presseforskar **Sigurd Høst** som har avismangfaldet som sitt hovudpoeng når han viser fram lokalavis-floraen, kallar framlegget ei «**avisutvikling i revers**».

I prosessen skal klubbane ikkje ha vore dregne inn. Dei har frist til august med å uttala seg. Når redaksjonen av denne tidsskriftutgåva blir avslutta, melder Klassekampen at klubbleiarane i Aftenbladet og Aftenposten **stiller seg sterkt kritiske** og tvilar på om klubbane deira vil samarbeida.

Heller ikkje i dei to andre avisene tek tillitsvalde bølgen etter å ha fått RP15 i handa. Marianne Gauslaa som leier klubben i Fævennen, fryktar at dei tilsette skal hamna i ei **gisselrolle** om dei går inn i prosessen der målet er at klubbmedlemmer skal bli til overs. Bergens Tidende-klubben har **engasjert advokat** for å finna ut om prosessen har skjedd i samsvar med hovudavtalen.

Proessen *kan* føra til at det snart må skrivast eit tredje bind i **Andreas Norlands** ferske Schibsted-historie som **Gudleiv Forr** melder i dette nummeret av Pressehistorisk tidsskrift. Men det **gjenstår å sjå** om RP15 verkeleg bli eit varsel om store endringar i ein tung del av norsk presse, eller om det endar blant dei dokumenta som først og fremst kom til verda for å **gjera børsen glad**.

Om kurven for Schibsted-aksjen gjer eit hopp, trur Aftenposten-klubbens leiar Knut A. Nygaard at meir fellesstoff vil få motsett effekt på opplaget. Lesarane i Bergen, Stavanger og Kristiansand vil ikkje akseptere det han ser for seg blir ein Aftenposten- og Oslo-styrt meiningsjournalistikk.

«I for eksempel Bergen er det ganske høy bevissthet om egen identitet,» seier Nygaard til Klassekampen.

Det fører meg igjen over på innhaldet i denne utgåve av Pressehistorisk tidsskrift der nettopp varsel om endring er **tema for begge fagartiklane**. For nettopp den bergenske sjølvbevisstheita var det som fekk boktrykkjar J.W.Eide til å senda ut ei flis av eit prøvenummer på tampen

av året 1867. Han ønskte – ved sida av å auka inntektene frå trykkeriet sitt – å skaffa byen ei skikkeleg avis. **Resultatet blei Bergens Tidende**, men kven var det Eide tilsette for å redigera den ferske avisa? Spørsmålet har gnage **presseforskar Peter Larsen** i ein slik grad at han har nøsta pressehistorisk trådar heilt til andre sida av havet for å finna eit fullgodt svar. **Oppklaringa av mysteriet** er med dette servert.

Det er også **medievtar Maria Uttheims** grundige arbeid for å dokumentera Engebret-rørslas historie. Ein liten annonse bakpå fagbladet Journalisten var varselet om det kvinnenettverket som danne seg og på eit tiår klarte å setja stive mannsdominansar i pressa i rørsle.

Ein av initiativtakarane til det første og til følgjande møte på Engebret, **Gerda Vislie**, døydde i mai. Maria Ut-

heim gjorde grundige intervju med Vislie og med dei andre frå rørsle som framleis var i live då Utheim byrja masterarbeidet sitt. Slik har ho **sikra** viktig pressehistorisk materiale.

Kjeldesikring driv også **Oddvar Aasen** som har intervjuar presseveteranen **Ole Moe** for tidsskriftet. Tidlegare utanriksredaktør **Frank Bjerkholt** leverer tidsvitnemål når han kritiserer Morgenbladets framstilling av eigen historie. Og nåverande kulturredaktør **Håkon Gundersen** følgjer opp Bjerkholts åtak med eit svar som opnar for at pressehistoria har mange stemmer.

Opp til fleire av desse stemmene kan du oppleve på sidene som følgjer.

God lesnad!

Pressehistoria har mange stemmer.

Innhold

LEIAR	s 3
PRESSEHISTORISK PLUKK	s 6
BOKKRITIKK	
Gudleiv Forr melder Andreas Norland: <i>Schibsteds historie 1839–2011</i>	s 8
FAGARTIKLAR	
Maria Utheim: Engebret-bevegelsen	s 12
Peter Larsen: Drømmer og prosjekter. En norsk pressemanns historie	s 50
DEBATT:	
Morgenbladets historie	s 70
PRESSEMINNE:	
Ole Moe intervju av Oddvar Aasen	s 77
Bidragstatarar	s 83
Tidlegare utgåver	s 84

Pressehistorisk plukk

Studier av det uvanlege medieåret

Året som er gått etter 22.juli har sett norske medias rutinar og dømmekraft på harde prøvar. Viktig å læra av for enkeltmedie sjølv sagt, men også ein unik sjanse for mediestudentar til å bearbeida elles temmeleg teoretisk lærdom i etikk og katastrofejournalistikk.

Frå studiestart hausten 2011 sette Høgskolen i Volda terrorhandlinga på studieplanen. Fleire av studentane valde også 22. juli-dekkinga som emne for oppgåver. Vanlegvis blir ikkje slike arbeid publiserte, men førsteamanuensis Svein Brurås har i år valt å redigera tekstane rundt terroreren saman til boka *Mediene og terroraksjonen. Studier av norske mediers dekning av 22. juli*. (UniPub).

Innhaldet omfattar: Analyse av Twitter som nyheitskjelde til hendingane på Utøya. Kva ord, omgrep og forståingsrammer som blei tekne i bruk i NRK før og etter at gjerningsmannen blei kjend. Ei kvantitativ analyse av fjernsynsdekkinga det første døgeret. Intervju med fire overlevande frå Utøya om korleis det var å bli teken bilde av like etter å ha vore ute for så dramatiske hendingar.

Redaktør Brurås deler i sin innleiingsartikkel opp mediedekkinga i tre fasar. Den første var prega av manglande oversikt, den neste av ein unn-takssituasjon der media tok på seg ei seremoniell og samlande rolle, før journalistikken i tredje fase «vender tilbake til sine ordinære profesjonsverdier og prinsipper,» slik Brurås ser det.

Frå eit langt presseliv

Få i sørlandspressa har vore like profilerte som Gunvald Opstad, mangeårig kulturjournalist i Fædrelandsvennen. Og få har vel vore like produktive.

Nå kjem Opstad med ei nyttgåve av den 30 år gamle samlinga «Sol sommar Sørland!» (Kolonfon). Boka som i følgje forfattaren framleis gler innflyttarane, inneheld 40 portrettintervju med folk i nyheitene og fleire evig aktuelle.

Her samtalar Opstad blant mange andre med forkvinna i Kristiansands kommunes kulturutval som bestemt meiner ho såg eit samleie under ein busk under karnevalet i 1980, og derfor er

«skrekkelig lite stemt for å bevilge penger» til fleire slike.

Politimeister Carl Mentz Rynning-Tønnesen får pryda omslaget i Mike Tombs-strek, og intervjuet med dette yndlingsobjektet er sjølv sagt også med i nyttgåva som det var i originalen.

«Når har du tenkt å bli kvitt den forferdelige hårsveisen?» opnar Opstad. «Den har jeg overhodet ikkje tenkt å bli kvitt!» parerer politimeisteren. «Spørsmålet er vel når man blir kvitt sitt hår.» Etter lesinga er konklusjonen at slike lagar dei dessverre ikkje lenger, verken i politiet eller journalistikken.

Myter om 1968 for fall

Medievitar Rolf Werenskjold disputerte i mai ved Universitetet i Oslo på ei avhandling der han utfordrar 68-arane si sjølvforståing og andres bilde av dei.

Avhandlinga drøftar 1968 som fenomen, medias rolle i protestane og effektane av mediedekkinga.

Kva finn så Werenskjold? For det første at bildet av 1968 som eit reint student- og ungdomsopprør i Vesten, må modererast.

For det andre at den internasjonale forskingslitteraturen om 1968-dekkinga har gitt eit skeivt bilde. Werenskjold finn at Aftenposten hadde breidt og omfattande stoff om protestbølgja og slett ikkje var så konservativ som mytologien

skal ha det til. Aftenposten var også den av dei norske media som kunne samanliknast med store internasjonale aviser når det gjaldt rapportering av de globale protestane. Det er også overraskande at Aftenposten hadde ei langt meir positiv biletlegging av protestane enn både Arbeiderbladet og Dagbladet, som ikkje var så radikalt som mange vil tru.

For det tredje stiller avhandlinga grunnleggjande metodiske spørsmål ved Galtung og Ruges klassiske studie «Structure of Foreign News». Og endeleg problematiserer Rolf Werenskjold oppfatninga både i samtiden og i forskningslitteraturen av at det var ein generell samanheng mellom mediedekkinga og spreinga av protestane i 1968.

Bokkritikk

Fra bly til gull

Meld av
GUDLEIV FORR
gudleiv.forr@dagbladet.no

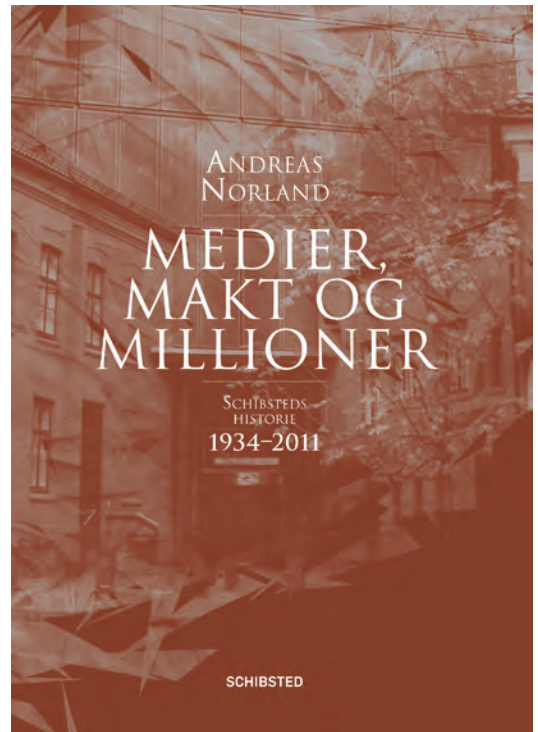
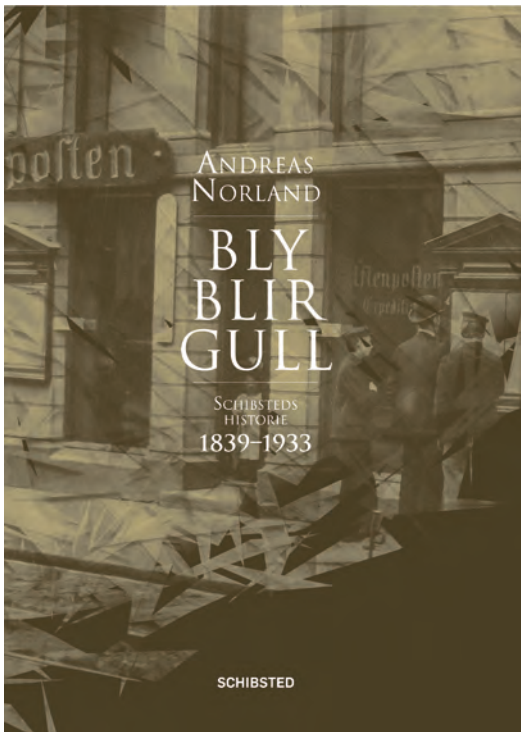
Andreas Norland:
Schibsteds historie 1839–2011
Bind 1 Bly blir gull
Bind 2 Medier, makt og millioner
Schibsted Forlag

I tobindverket om avishuset Schibsteds vel 150 årige historie bringer Andreas Norland en fornøylig historie om da to framtreddende advokater ble invitert inn i direksjonen av stridende familieggrupper ved midten av 1970-tallet. Før de tiltrådte ble advokatene, Christian Haneborg og Annæus Schjødt, invitert av Hans H. Riddervold, som representerte den ene av de to stridende fraksjonene blant eierne til en middag på Hotell Continental. Ifølge boka antok Schjødt at sammenkomsten blant annet dreide seg om «... å bringe på det rene om jeg hadde pene manerer, ordentlige bordvaner, rene negler og slikt, i det hele tatt om jeg var stueren nok til å bli løftet opp og inn i direksjonen. Jeg må innrømme at jeg, selv så viktig som denne middagen var for min framtid, opplevde perioder av lattermildhet over at jeg, 54 år gammel og en velkjent advokat, måtte saumfares også når det gjaldt min sosiale skikkethet før jeg kunne godtas som styremedlem».

Aftenposten, som ennå var kjernen i Huset Schibsted, hadde da passert 110 år som viktig formidler av nyheter, kommentarer og underholdning til en stadig større leserkrets i Oslo og på Østlandet. Eierfamilien var blitt ufattelig rik og hadde vokst inn i det lille vi hadde av overklasse her i landet. Det var litt av en klassereise fra Christian Schibsted, Vaisenhusguten, typop-

grafen og den selvstendige boktrykkeren fra 1839 som i 1860 startet det som senere ble Aftenposten og fram til de fornemme Huitfeldt'er og Riddervold'er i fjerde og femte generasjon av eiere. De var dessuten ikke bare rike og fornemme, de hadde også gjennom Aftenposten øvd betydelig innflytelse over både politikk og kultur helt siden starten, solid plantet på den konservative siden når store samfunnsspørsmål dukket opp. Tidvis var avisen oppfattet både av eiere, lesere og medarbeidere som Høyres hovedorgan.

Andreas Norlands fortelling er bygget som eventyret om Askeladden som fant og gjorde bruk av det han fant til å vinne prinsessa og det halve kongeriket. Hans fortellermåte er journalistens og ikke faghistorikerens. Konkrete episoder kaster lys over lange linjer. Dette gir beretningen hans liv og driv. Oppturer og nedturer, genialitet, lykke, dårskap og skandaler strøs utover teksten i kronologisk følge, med eierfamilien i sentrum. Fra 1934 heter de ikke lenger Schibsted etter at den legendariske Thrine, født Munthe, hadde ført grunnleggeren og svigerfaren Christians og konsolidereren, hennes mann Amandus' livsverk videre i deres ånd. Da kommer svigersønnenes tid, og etter hvert nevøers og nevøers barn, med tilhørende stridigheter om veien videre. Den

siste store i denne rekken, er en av Norlands helter ved siden av gründeren og hans sønn, Einar Fr. Nagell-Erichsen, kalt Tinius, femte generasjon Schibsted. I motsetning til de fornemme slektningene, er han en ekte avismann, en grobian for noen, et barn for andre – men framfor alt en pressemann av fødsel og gemytt, som gikk gradene i Aftenposten og den etter hvert tilliggende herlighet, VG, men som til slutt tronet på toppen av hele huset etter at han vant kampene med sine slektninger. Ved hans død i 2007 var Schibsted et norsk internasjonalt, børsnotert medieselskap med aktiviteter over hele Europa.

Norlands tekst er ikke bare en avishistorie eller bedriftshistorie, den er full av portretter, også av personer utenfor Schibsted-paraplyen, nydelig tilskåret og presentert. Den er også en historie

om det avismiljøet Aftenposten ble skapt og utviklet i. Christiania, Kristiania og Oslo har helt fram til i dag vært det mest konkurransedrevne avismarkedet i landet, ja kanskje i Nord-Europa. Beretningen er historien om en eventyrlig økonomisk suksess og en teknologisk utvikling der Aftenposten og Schibsted ofte var i front, men ikke alltid, og kanskje ikke i det hele tatt da elektronikken for alvor brøt inn over norsk presse fra slutten av 1970-tallet. Nye sette- og trykkemaskiner kom nok regelmessig utover 1800-tallet og fram mot midten av 1900-årene, og dyktige medarbeidere tok dem i bruk med stor faglighet. Men Norland legger ikke skjul på at en viss selvtilfredshet etter hvert hvilte over foretaket og forsinket nødvendig fornyelse. Nagell-Erichsen betalte seg ut av konfliktene med typografene, som strittet imot konsekvensene av de raske teknologiske sprang som inntraff i siste fjerdedel

av forrige århundre. På den måten rammet han konkurrenter som ikke hadde Schibsteds økonomi, men samtidig utsatte han de konflikter som kanskje burde ha vært tatt tidligere. Aftenposten var heller ikke i front med den nye, partipolitisk og ideologisk uavhengige journalistikken da sjefredaktør Egil Sundar i siste halvdel av 1980-tallet hadde ambisjoner om så å si å styre den politiske utviklingen på borgerlig side.

Hele denne institusjons- og personhistorien ses med den generelle historien, både den nasjonale og den internasjonale som bakteppe. Det er en del av suksesshistorien at Aftenposten nesten alltid var på høyden av begivenhetene som nyhetsformidler og kommentator, under de konstitusjonelle stridighetene på 1880-tallet, under unionsoppløsningen i 1905, i de urolige mellomkrigsåra da ekstreme politiske bevegelser både til høyre og venstre skapte store spenninger i samfunnet, under EU-stridene i 1972 og 1994 og under demonteringen av Arbeiderparti-staten etter 1980. Mange av de konkrete politiske stridsspørsmålene fikk rett nok andre løsninger enn dem avisen selv ønsket. Men som deltaker i den offentlige konsert, spilte avisen og etter hvert avisene og andre medier under Schibsteds paraply en rolle som i høy grad har påvirket det norske samfunnet.

Har Andreas Norland så funnet nøkkelen til Schibsteds enestående suksess?

Han tilbyr en tilforlatelig forklaring ved å sette eierfamilien i sentrum for framstillingen. Han sier det ikke rett ut – Norland er i det hele tatt tilbakeholden med tolkninger og analyser av de fakta han beretter – men hans Schibsted-historie er jo historien om en familie som greide å holde sammen så pass godt at de i fem generasjoner opprettholdt kontrollen over foretaket. Med eierfamilien i sentrum både når det gjaldt journalistikk, politikk, teknologi og økonomi kunne avi-

sene, framfor alt Aftenposten, beholde identiteten som «tanta i Akersgata» gjennom skiftende tider. Men da denne identitet ble skjøvet i bakgrunnen til fordel for bunnlinjas primat mot slutten av 1900-tallet, var det ikke lenger nødvendig eller ønskelig med familiestyret. Børsens logikk kunne overta i den profesjonelle konsernledelsen. Og i den profesjonelle redaksjonen kom redaktører inn som hadde vært på vandring ikke bare mellom avisorganer av ulik ideologisk farge, men som også personlig hadde vandret fra ytterste venstre og langt inn i det borgerlige Norge.

Denne utviklingen framstiller Norland med stor innsikt. Han var jo selv deltaker i prosessen, selv om han ikke var noen pådriver. Det var heller ikke Tinius alltid, og når det endte som det gjorde, skyldtes det i mangt og mye tilfeldigheter, skal vi tro Norland. Han skriver for eksempel at en visjon plutselig kom til syne i 1995: «Schibsteds ambisjon er å bli Skandinavias ledende mediebedrift gjennom å være den foretrukne innholdsleverandøren til lesere, seere og annonssører, uavhengig av medievalg». Tinius likte ikke slike «visjoner», hentet fra konsulentbransjens luftige vokabular. Som den fødte bedriftsleder handlet han når anledning bød seg, uten altfor stramme «visjoner» eller «strategier».

Men da Schibsted gikk mot slutten som familieid og styrt bedrift sist på 1990-tallet, ble han opptatt av framtida for konsernets aviser. Derfor innførte han også en stiftelse, skapt i hans ånd og med hans uomtvistelige stempel, Stiftelsen Tinius. Den skal sikre at avisene drives slik Schibsted-familien ville. Stiftelsen bygger på Tinius' eierandel på 26,1 prosent ved børsnoteringen, men med kontrollerende innflytelse. Den skal verne om Schibsted som mediekonsern, med frie og uavhengige redaksjoner, troverdighet og kvalitet som kjennetegn. Redaksjonene skal forsvare verdier som trosfrihet, toleranse, menneskerettigheter og demokratiske prinsipper og

skal arbeide for en langsiktig og sunn økonomisk utvikling med stabilt og norsk eierskap. Alle som kan lese ser at dette er en ånd som kan strekkes av de ansvarlige slik jussen kan strekkes av en dyktig forretningsadvokat når kapitalisten han tjener vil maksimere sin fortjeneste. Den har så langt ikke stått i veien for ideologiske justeringer gjennomført av en ny generasjon ledere både i administrasjonen og redaksjonen. På den annen side er det ingen tvil om at Stiftelsen Tinius har større makt i Schibstedkonsernet enn de fleste tilsvarende stiftelser i norske avisselskaper.

Andreas Norland har skrevet en lesverdig verk om et avishus han tilhører med sjel og kropp. Illustrasjonene er mange og gode, og tekst og bilder er gjengitt på solid papir. Han pretenderer ikke å ha lagt vitenskapelige kriterier til grunn for framstillingen. Her er ingen fotnoter, noe som selvsagt skaper problemer for dem som gjerne vil gå kildene etter i sømmene for å kontrollere fakta. Det er da også en del konkrete feil i verket, som for eksempel at Dagbladet flyttet til Havnelageret før Aftenposten flyttet til Posthuset eller at Aftenposten var første avis i landet med en nettavis. Dette er detaljer, men de reiser mis-

tanke om større feil som ikke lett lar seg etterspore uten kildehenvisninger. På den annen side har han en fyldig redegjørelse for litteratur, men heller ikke den følger helt reglene for referanse. Her er også en kapittelvis redegjørelse for en del av kildene som har vært tilgjengelige, og dessuten sak- og personregister.

Framstillingen er som nevnt strengt kronologisk. Det fører blant annet til at den spennende fortellingen om familiestriden fra 1970-tallet blir fragmentert. Den dukker opp som del av den løpende teksten mellom andre begivenheter og beslutninger. Jeg mener det ville ha gjort framstillingen av denne utviklingslinjen (og andre, mindre spektakulære fortellinger i fortellingen) mer spennende og lett-tilgjengelig om den var gitt en fortløpende og avsluttet framstilling.

Men ellers er Schibsteds historie fra 1839 til 2011 blitt et godt supplement til Norsk Presses Historie i fire bind som kom i 2010.

*Anmeldelsen er tidligere publisert på Norsk pressehistorisk forenings nettside
www.pressehistorisk.no*

Fire av initiativtakerne til Engebret-bevegelsen fotografert rundt 1980 til en sak om Engebret-bevegelsen i Morgenavisen i Bergen. F.v. Harriet Eide, Anne Lise Refsum (Stafne), Gerda Vislie og Reidun Kvaale.

Engebret-bevegelsen

MARIA UTHEIM

Universitetslektor

maria.utheim@media.uio.no

Det var en liten, beskjedne annonse som sto på trykk på baksiden av Journalisten i oktober 1974. Tittelen lød: *Noe å snakke om?* Selv om annonsen var beskjedne, skulle utfallet vise seg å ha kraft nok til å rokke ved tradisjonelle holdninger og vante forestillinger om kvinners og menns roller i journalistyrket.

I annonsen ble kvinner i Oslo-pressen og NRK invitert til et møte på Engebret Café. Bak initiativet sto Reidun Kvaale, Gerd Benneche, Harriet Eide, Anne Lise Refsum (nå Stafne) og Gerda Vislie.

Oppslutningen ble stor; over 60 kvinnelige journalister fra hovedstaden møtte opp. Møtet ble det første i en lang rekke i det som ble hetende *Engebret-bevegelsen*, et nettverk blant kvinnelige journalister i hovedstaden som varte et drøyt tiår, fra 1974 til 1985. Gjennom bevegelsen ble krav om utjevning av lønnsforskjeller, økt kvinnelig representasjon både i spaltene og i fagforeningen, og diskusjoner om kvinnelige journalistikk løftet opp på den journalistiske dagsordenen.

I løpet av dette tiåret møttes deltakerne i bevegelsen med ujevne mellomrom i det som Kvaale omtalte som et «uformelt debatt- og interesse-

forum» (Kvaale 1986). I en artikkel i Journalisten i 1982 skrev Reidun Kvaale om bakgrunnen for det første møtet i Engebret-bevegelsen på denne måten: «det hadde gjæret innen kvinnegruppene i media. [...] Kvinnene begynte å bli sinte. Vi ville kreve rettferdighet og likestilling.» (Kvaale 1982). Kvaales ønske om rettferdighet og likestilling i pressen er fortsatt ikke oppfylt, men Engebret-bevegelsen skapte en verdifull og resultatorientert arena for kvinnekamp og likestillingskamp i journalistikken og i Norsk Journalistlag.

Likestilling – noe å snakke om?

Denne artikkelen om Engebret-bevegelsen er en historisk fremstilling.¹ Bevegelsen eksisterte i siste halvdel av 1970-årene og første halvdel av 1980-årene, og denne tidsperioden danner derfor den samfunnsmessige kontekst for denne studien. Disse årene blir av historieprofessor Ida Blom (1999) beskrevet som en tid preget av oppbrudd og forandring. Det var et stort politisk engasjement i samfunnet og et sterkt ønske om å bryte med etablerte samfunnsstrukturer. Den politiske bevisstheten og våkenheten ga seg utslag i demonstrasjoner og aksjoner, en grasrotoffensiv. Demonstranter marsjerte for retten til fri abort, der var aksjoner mot pornografi og andre former for kvinneundertrykkende uttrykk, demonstrasjoner mot Vietnam-krigen, mot utbyggingen av Alta-vassdraget, aksjoner i forbindelse med EF-avstemningen i 1972 og protest-

¹ Artikkelen bygger på min masteroppgave «Engebret-bevegelsen. Likestilling, påvirkning og fagforeningsarbeid», Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo 2009.

aksjoner mot den norske assimileringlinjen overfor samene (Blom 1999, 327). Den nye norske kvinnebevegelsen var en del av et fenomen som pågikk i hele den vestlige verden, og den reiste seg med en imponerende kraft fra 1970 (Hagemann 2004, 275). Simone de Beauvoirs *Le deuxième sexe* (1949) ble utgitt på norsk i 1970 og satte et sterkt preg på kvinnebevegelsen gjennom det skjellsettende «Man fødes ikke som kvinne, man blir det». Tanken om at man blir sosialisert inn i gjeldende kjønns mønstre, og at kjønn derfor er ikke er biologisk, men sosialt betinget, fikk stort gjennomslag i samtiden. Kjønn var ikke skjebne, og det er naturlig å tenke at det også påvirket hvordan kvinner så på mulighetene for å endre tradisjonelle kjønnsroller. 1970-årene ga også ny giv til *den internasjonale kvinnedagen 8. mars*, en dag som fortsatt samler tusenvis av kvinner og menn til kamp for likestilling og til støtte for kvinnekampen. 1970-årene var glede, optimisme, energi og mange impulser; det var et tiår for nye ideer og for politiske omveltninger.

Parallelt kom det altså til å pågå en kvinnekamp i journalistyrket. Yrket var mannsdominert og med et sterkt mytebefengt selvilde: «En mann med sigarett i munnviken og notatblokk i handa, ustanselig på farten for å være der det skjer og komme først med nyhetene» (Skard 1984, 9), eller som journalist Anne Lise Stafne har formulert det:

Dette var før Arbeidsmiljølovens tid, i avisene rådde for en stor del den holdningen at 'livet i pressen er et hundeliv, men det eneste som er verdt å leve'. Man jobbet når det var nødvendig, familielivet ble svært ofte satt til side. (Stafne 2007)

De kvinnene som fant veien inn i yrket, var mange steder eneste kvinne i redaksjonen, og arbeidsoppgavene ble fordelt etter et tradisjonelt kjønnsrollemønster. Mange barrierer måtte overvinnes for at man som kvinne fikk innpass i yrket og senere i fagforeningen. Utover i 1970-årene bidro en økt bevisstgjøring til en *offensiv* for likestilling i journalistyrket (Ottosen 1996, 355). I flere henseender ble denne kampen rettet inn mot fagforeningen, og plattformen var Engebret-bevegelsen. Resultatene av kampen viste seg utover 1970- og 1980-årene, for eksempel krympet lønnsforskjellene mellom kvinnelige og mannlige journalister, flere kvinner kom inn i yrket, og flere kvinnelige journalister tok verv i fagforeningen.

«Kvinnene begynte å bli sinte.»

Reidun Kvaale

Å danne bevegelser lå i tiden, i så måte var ikke Engebret-bevegelsen unik. Ifølge den danske professoren Drude Dahlerup (1998) går dannelsen av bevegelser i bølger, og årene tidlig i 1970-årene var høydepunktet i en bølge som begynte i 1960-årene og varte til 1980-årene. Både Irene Andersson (2003) og Dahlerup understreker at for å kunne si at en bevegelse er nettopp det, må den være av en viss varighet og ha en viss struktur og størrelse. Engebret-bevegelsen eksisterte midt i denne perioden. Det er vanskelig å si noe om bevegelsens størrelse, men på bakgrunn av kildematerialet mitt og den relativt lange tidsperioden vil jeg påstå at det var et ikke ubetydelig antall deltakere. Engebret-bevegelsen hadde ikke noe formelt lederskap eller formelle strukturer, men likevel var det noen uformelle strukturer som lå til grunn for at bevegelsen kunne vare såpass lenge. Bevegelsen hadde et system for hvordan møtene ble arrangert og hvem som arrangerte dem, og de brukte Journalisten som informasjonskanal for møte-

invitasjoner, møtereferater og debatt. Det betyr at Engebret-bevegelsen satte spor i sin samtid, noe Andersson mener er et tegn på varighet og stabilitet (Andersson 2003, 155).

Hva var Engebret-bevegelsen?

Det var entusiasme, glød og glede i kontakten med kvinner og yrkesfeller... Vi fikk masse energi og overskudd i jobben og til å engasjere oss utenfor. Jeg tenker på møtene på Engebret med engasjerte, muntre og glade kvinner. Vi var optimistiske og Engebret-bevegelsen bidro til det. Vi var kvinner med mål og mening og ikke bare blomster i redaksjonen – som koker kaffe. (Brekken 2008.)

Slik beskriver Astrid Brekken Engebret-bevegelsen og 1970-årene. Det var i denne glade og optimistiske tiden Engebret-bevegelsens tiårige historie utspant seg. En rekke konkrete faktorer bidro til at nettverket ble dannet. Det var fortsatt få kvinner i journalistikken i 1974. Mange kvinnelige journalister satt som eneste kvinne i redaksjonen, men *opplevelsen* av å være eneste kvinne i en mannsdominert redaksjon delte de med mange, og nettopp det fellesskapet skulle vise seg å ha sprengkraft. For det skulle ikke mer til enn en beskjeden annonse på Journalistens siste side for at over 60 kvinnelige journalister samlet seg til et første møte på Engebret Café 4. november 1974. Med det var Engebret-bevegelsen født. I dette fellesskapet ble viktige journalistiske saker diskutert, likestillingsperspektivet løftet frem, og viktige resultater oppnådd.

Bevegelsen fikk navnet etter dette første møte; Engebret Café ble også et av bevegelsens ofte brukte møtesteder². Arrangementet av møtene

gikk på rundgang mellom kvinnene fra de ulike Oslo-redaksjonene, inkludert NRK. Fagbladet Journalisten ble brukt til formidling: til å annonse nye møter og til å publisere møtereferater. Kvinnelige journalister fra de fleste store avisene var representert, fra aviser så som Dagbladet, Aftenposten, VG, Arbeiderbladet (nå Dagsavisen), Nationen, Klassekampen, Vårt Land og fra rikskringkasteren NRK. Det første møtet ble starten på en bevegelse som etter hvert utviklet seg til å bli et større nettverk av og for kvinnelige journalister. I *Kvinner i norsk presse gjennom 150 år* omtaler Reidun Kvaale bevegelsen som «et uformelt debatt- og interesseforum for kvinnelige journalister i Oslo-området» (Kvaale 1986). Engebret-bevegelsen ble i det store og hele et nettverk for journalistkvinner i hovedstadspressen og i NRK. Men bevegelsen inspirerte også kvinnelige journalister andre steder i landet, og flere steder ble det etter hvert dannet tilsvarende nettverk.

Reidun Kvaales ord om *rettferdighet og likestilling* står som et minne over en glød og energi som preget 1970-årenes journalistiske kvinnekamp. I forbindelse med tiårsjubileet til Engebret-bevegelsen stilte Bente Sabel dette retoriske spørsmålet i Journalisten: *Støtten og solidariteten hvor ble den av?* (Sabel 1984). Engebret-bevegelsen som et forum for likestillingsdebatt i journalistyrket rant til slutt ut i sanden, men tematikken er fortsatt like aktuell.

Hvem var med i Engebret-bevegelsen?

Jeg har intervjuet åtte kvinnelige journalister fra Engebret-bevegelsens tid. Til en studie med begrenset format har det vært nødvendig å begrense antall intervjuer; det vil derfor være stemmer som ikke blir hørt i denne omgang. Utvalget består like fullt av noen av de mest sentrale og betydningsfulle personene fra bevegelsens oppstart og senere historie. Det er Anne Lise Stafne (den gang Refsum), Gerda Vislie, Harriet

² Møtene ble også holdt andre steder, særlig hvis det var ventet spesielt mange, eller da Engebret Café var under ombygging høsten 1975. Alternative lokaler kunne for eksempel være i de respektive redaksjonslokalene til dem som arrangerte.

Eide, Bente Sabel, Sissel Benneche Osbold, Anne Skatvedt, Astrid Brekken og Trine Østlyngen. Det er gått mer en tretti år siden bevegelsen så dagens lys, og selv om detaljene etter hvert viskes ut, fremstår hovedlinjene fortsatt tydelige. Hver og en av kvinnene forteller sin historie og gir et unikt og individuelt innblikk i Engebret-bevegelsen. Til dels hadde kvinnene forskjellige innganger inn i bevegelsens arbeid, og har derfor ulike blikk på dens innhold og betydning. Det gjør at ulike deler av historien vektlegges forskjellig, og at enkelte deler og perioder fremheves av noen og ikke nevnes eller huskes av andre. Likevel er hovedtrekkene langt på vei de samme. I fremstillingen her vil de ulike stemmene telle like mye og historiene stå side om side og utfylle hverandre. Til sammen håper jeg dette materialet bidrar til å kaste mer lys over denne delen av nyere norsk pressehistorie, og at det gir dypere innsikt i Engebret-bevegelsens historie.

En av de sentrale personene i Engebret-bevegelsen var journalist og forfatter Reidun Kvaale. Hun beskrives som en av de mest sentrale pådriverne for Engebret-bevegelsen, en samlende person og «alltid på barrikadene for oppvurdering og likestilling av kvinnelige medarbeidere i pressen».³ Kvaale gikk bort julen 1984. Hun etterlot seg, i tillegg til sitt rike journalistiske virke, to pressehistoriske viktige bøker⁴, og artikler og møtereferater fra Engebret-bevegelsen ført i hennes penn. Sammen med intervjuene har dette gitt meg verdifullt materiale å jobbe med. Kvaale begynte som journalist i Husmorbladet i 1947. Siden jobbet hun i ulike lokalaviser og ukeblader før hun kom til Aftenposten og A-magasinet i 1963. Kvaale var aktiv i Norsk Journalistlag, både i 1960- og 1970-årene. Også Gerd Benneche

var en sentral og viktig person i etableringen av Engebret-bevegelsen. Benneche var utdannet jurist og begynte karrieren som det. I 1958 byttet Benneche karrierespor og begynte som journalist i Dagbladet. Hun engasjerte seg i NJ, hadde flere verv, og nettopp dette engasjementet ble viktig for Engebret-bevegelsen. Benneches kunnskap om strategier og strukturer i fagforeningen ble verdifullt i «opplæringsøyemed» i Engebret-bevegelsens tidlige fase. I 1974 fikk Benneche den prestisjetunge Narvesen-prisen.

Engebret-bevegelsen hadde flere viktige støttepillere. En av dem var Thorbjørn Wale, mangeårig redaktør av Journalisten og grunnlegger av Institutt for journalistikk. På et møte i Engebret-bevegelsen i 1977 ble «Thorbjørn Wale [...] gjengstand for Engebret-bevegelsens unisone hyllest, fordi han [...] har stått hos oss i tunge stunder». (Vislie 1977). En annen person som fikk betydning for bevegelsen, var Trygve Moe, som var formann i Norsk Journalistlag hele perioden frem til Anne Skatvedt ble leder i 1984. Moe var altså leder i NJ gjennom flerparten av årene Engebret-bevegelsen eksisterte, og Reidun Kvaale skriver om Moe at «da han først ble oppmerksom på hva E.beveg. sto for – ble [han] vår beste støtte» (sitert i Ottosen 1996, 355).

I 2009 (da denne studien ble ferdigstilt) var det 35 år siden nærmere 60 kvinnelige journalister samlet seg til et møte som skulle bli det første i en lang rekke møter. Møtet ble holdt på Engebret Café; det ga også navnet til det som etter hvert ble et nettverk av og for kvinnelige journalister: Engebret-bevegelsen.

I denne artikkelen forteller disse åtte som var med i Engebret-bevegelsen, om hva bevegelsen var, hva som var dens utgangspunkt og form, om sine hjertesaker og hva som var årsaken til at bevegelsen ble oppløst etter drøye ti år.

3 Sitatet er hentet fra minneordet i Reidun Kvaale Kvinner i pressen (1986).

4 Kvinner i norsk presse gjennom 150 år (1986) og Et yrke å bli gammel i? (1984).

Bevegelsens utgangspunkt

Første møte i Engebret-bevegelsens historie var 4. november 1974. Invitasjonen til møtet sto i Journalisten, på avisens siste side, og ble rettet til kvinner i Oslo-pressen. «Noe å snakke om?» lød tittelen, og det viste det seg at det var.⁵ Over 60 kvinnelige journalister hovedsaklig fra Oslo-pressen og NRK strømmet til Engebret Café. Responsen var overveldende. Men hva var det som var årsaken til at det ble tatt et initiativ til et slikt møte; hva var det avgjørende utslaget?

Det var året før kvinneåret i 1975, og kvinnesaken sto sterkt i samfunnet. Så også i pressen: På flere arenaer og oftere enn før ble det stilt spørsmål om lønn, rekruttering av kvinner til yrket og om usynliggjøring av kvinner i mediene. Jeg vil i den forbindelse nevne tre forhold: *For det første:* I journalistenes fagblad, Journalisten, ble temaet *kvinner i pressen* satt på dagsordenen gjennom reportasjeserien «Kvinner i norsk journalistikk». *For det andre:* I journalistenes fagforening Norsk Journalistlag hadde man begynt å se nærmere på hva kvinnelige journalister tjente i forhold til mannlige journalister, og *for det tredje:* Flere av de kvinnelige journalistene fra de forskjellige Oslo-redaksjonene hadde, på tvers av avisgrensene, begynt å møtes og snakke sammen om sine arbeidsvilkår i pressen.

«Kvinner i norsk journalistikk» som tema i Journalisten

I Journalisten i mai 1974 var «Kvinner i norsk journalistikk» tema.⁶ I den forbindelse uttalte

daværende formann i Norsk Journalistlag Trygve Moe seg om kampen for likelønn i pressen på en slik måte at det resulterte i et protestbrev fra 42 kvinnelige journalister og en påfølgende debatt. Bente Sabel er en av dem som mener at denne uttalelsen og debatten ble en utløsende faktor for Engebret-bevegelsen:

Jeg tror vel egentlig det (opptakten til Engebret-bevegelsen, min anm.) startet med en uttalelse fra NJs leder ... Trygve Moe, ... han kom vel til å ordlegge seg litt forkjært, ... hvor han mente det ville ta lang tid, hvis det i det hele tatt ville bli likelønn blant kvinnelige og mannlige journalister. Dette var det noen som tente veldig på. (Sabel 26.05.2006)

Videre utdyper hun at Moe «trykket på en knapp som provoserte veldig mange der og da. ... [Det] kan ha vært en utløsende faktor for begynnelsen til Engebret-bevegelsen» (Sabel 06.03.2008). Målet

med reportasjeserien var å belyse de vilkår som kvinnelige journalister arbeidet under: «Følelsen av å bli særbehandlet – ofte negativt – synes å være nokså utbredt. Statistikk synes å vise [...] at kvinner må være langt

bedre kvalifisert enn menn for å bli ansatt og for å oppnå samme status.»⁷ Journaliststudentene presenterte lønnsstatistikk under tittelen «Ufullstendig undersøkelse eneste grunnlag» og skrev om «mannstillegget», utdanningsnivå og holdninger. De intervjuet fremtredende kvinnelige journalister som Gerd Benneche og Gerda Vislie under titlene «Likelønn må tas opp i redaksjonsklubbene» og «Kvinner får mindre attraktive jobber».

1970-årene var glede, optimisme, energi og mange impulser.

norsk journalistikk» og gikk under vignetten «Månedens tema» i mai 1974. Studentene var Trine Østlyngen, Reidun Hjellev, Linda Li og Annette Groth.

⁵ Journalisten oktober 1974, NJA.

⁶ Bakgrunnen for temanummeret var en utfordring fire studenter ved Norsk Journalisthøgskole fikk av Journalistens redaktør, Thorbjørn Wale, om å skrive en reportasjeserie om kvinner i journalistikken. Serien ble kalt «Kvinner i

⁷ Journalisten mai 1974, NJA.

Det var altså i forbindelse med denne serien at formannen i Norsk Journalistlag, Trygve Moe, uttalte at: «Jeg tror neppe kvinnelige og mannlige journalister noen gang vil oppnå full like-lønn i lønnsstatistikkene.»⁸ Uttalelsen provoserte naturlig nok mange og førte opp under den sterkt økende frustrasjonen over manglende likestilling i pressen. NJ-formannen begrunnet utsagnet med at «Mange kvinner ønsker rett og slett ikke en stilling som arbeidsleder i avisen, og dette vil selvsagt gi seg utslag på statistikkene». På spørsmål om hvorfor han ikke trodde kvinner ønsket ledende stillinger, svarte han: «Stort sett fordi de har hus og barn og hjem ved siden av jobben og ønsker å ha mer tid til egen disposisjon. Dessuten er det flere kvinner som kvier seg for å opptre som 'busemenn', slik det ofte kreves av arbeidslederne i redaksjonene.»⁹ Denne uttalelsen viser tydelig det kjønnsrollemønsteret som var typisk for denne tiden: Hus, hjem og barn var noe kvinner hadde – ikke menn. Selv i journalistyrket, der kvinnelige journalister var langt *sjeldnere* gift enn kvinner i normalbefolkningen, og mannlige journalister var *oftere* gift enn menn i normalbefolkningen (Skard 1984, 13)¹⁰, ble dette stereotypiske bildet av kvinner og menn brukt som argument for å bevare yrkets kjønnsdiskriminerende strukturer. På denne tiden var journalistyrket et mannsdominert livsstilsyrke, og de kvinnene som fant veien inn her, var definitivt ikke husmortypen. Ikke rart de ble forbanna; tiden var moden for å slå tilbake.

Påstandene fra NJ-formannen resulterte i et langt innlegg i Journalistens påfølgende nummer, og bidro på mange måter til at debatten rundt likestilling i pressen økte i temperatur og

hyppighet. I det engasjerte innlegget underskrevet av 44 kvinnelige journalister, hovedsaklig fra Aftenposten, Dagbladet og VG, beklager de at NJ-lederen «tilkjennegir et så overfladisk og provoserende syn på den klare kjønnsdiskrimineringen som kommer til syne i lønnsstatistikken. [...] Med dette røper han stor uvitenhet om de mekanismer som gjør seg gjeldene i dette spørsmål». Som tilsvaret til Moes karakteristikk av arbeidsledere i redaksjonen som «busemenn» – noe kvinnene kalte *yrkesromantikk* – poengterer de kvinnelige journalistene at

Demokratisk og forsvarlig arbeidsledelse har intet behov for busmenn. Hovedkravet må være at en arbeidsleder nyter respekt og faglig tillit. Vi må tilbakevise en antydning om at kvinner ikke er i besittelse av slike kvalifikasjoner. (Journalisten juni/juli 1974, NJA)

Reidun Kvaale var en av de 44 kvinnelige journalistene som skrev under dette innlegget. Men hun skrev også et eget innlegg, i samme nummer, under tittelen «Hvor står du, Trygve Moe?». Der tok hun opp den problemstillingen som mange av de kvinnelige journalistene med et familieliv kjente på: dobbeltarbeidet. På denne tiden hadde yrkesaktive kvinner ikke krav på betalt fødselspermisjon utover tolv uker, og det var kun fem prosent av barn i Norge som fikk plass i barnehager.¹¹ Å kombinere familieliv og yrkeskarriere ble en utfordring, og ifølge Kvaale en kime til ulikhet: «Når så de hardeste dobbeltarbeids-årene er tilbakelagt, har mannlige kolleger og yngre, ugifte av begge kjønn et *for-sprang*, Trygve Moe – som det kan være vanskelig å innhente.»¹² I det første innlegget poengterer de kvinnelige journalistene at arbeidsforholdene og arbeidsbetingelsene i yrket må være forenelige med et familieliv. Arbeidsmiljøundersøkelsene som ble gjennomført mot slutten av

8 Journalisten mai 1974, NJA.

9 Journalisten mai 1974, NJA.

10 Kvinnelige og mannlige journalister ble sammenlignet med kvinner og menn fra samme aldersgruppe i den norske befolkningen generelt (Skard 1984).

11 Likestillingsrådet 1975.

12 Journalisten juni/juli 1974, NJA.

1970-årene og begynnelsen av 1980-årene bekreftet at kvinnene var særlig utsatt i yrket: «De ble ofte gjenstand for særegen behandling, og avisenes målestokk for innsats var gjerne en ung mann med en ganske annen ryggstøtte hjemme enn den som vanligvis blir kvinner til del.» (Skard 1984, 13).

Trygve Moe kom med et tilsvaer i samme nummer, men uten at det dempet gemyttene nevneverdig (Ottosen 1996, 355). I dag sier Trygve Moe selv om episoden: «Jeg står fortsatt for det jeg sa den gang. Det er fortsatt ikke likestilling i lønnsstatistikken og det er få kvinnelige arbeidsledere. Flere ble engasjert i problemstillingen gjennom denne bruduljen.» (Moe 12.04.2007)

Det var flere ting i samtiden som trakk i samme retning. Moes uttalelser i *Journalisten* var en av flere faktorer som satte likestillingskampen i journalistikken øverst på dagsordenen hos de kvinnelige journalistene, men for mange av kvinnene ble nok denne «bruduljen» en absolutt vekker. Flere av informantene mener nettopp at denne episoden bidro til at det ble tatt et initiativ til et møte. En av studentene som den gang var med på å skrive reportasjeserien, var Trine Østlyngen. Om uttalelsene som provoserte henne og hennes kvinnelige kolleger, sier hun forsonende: «Han var en del av tiden, og uttalelsene hans må sees i lys av det. Det avdekket at det ikke bare var situasjonen som måtte endres, men også holdninger.» (Østlyngen 27.02.2008)

Kjønnsperspektiv i Norsk Journalistlags lønnsstatistikk

Både Reidun Kvaale og Gerd Benneche var forløpere for kvinner i Norsk Journalistlag, og ble

senere viktige personer i Engebret-bevegelsen for å få kvinner inn i fagorganisasjonen.¹³ Ved inngangen til 1970-årene begynte man å inkludere et kjønnsperspektiv i fagorganisasjonens analytiske arbeid, og fra og med året 1969 ble lønnsstatistikken utvidet til også å innbefatte lønnsforholdet mellom kvinnelige og mannlige medarbeidere.¹⁴ På landsmøtet i 1970 fremmet Gerd Benneche et forslag om å fjerne lønnsdiskrimineringen av kvinnelige journalister. Benneche viste til at kvinner, til tross for høyere utdanning enn sine mannlige kolleger, påviselig tjente langt mindre enn menn. En mannlig journalist tjente i 1970 gjennomsnittlig tolv prosent mer enn en kvinnelig journalist, etter at det var korrigert for andre faktorer som ansiennitet, geografi og utdanning.¹⁵

Yrket var mannsdominert og med et sterkt mytebefengt selvbilde.

Men lite tyder på at det skjedde konkrete endringer på likestillingsfronten i NJ mellom landsmøtene i 1970 og 1972. På landsmøtet i 1972 ble tråden tatt opp etter Benneche. Både lønnsforhold og

kvinner arbeidsområde ble tatt opp til diskusjon av Astrid Fiskvik, journalist i Nationen. Etter forslag fra Fiskvik ble det høsten 1972 gjennomført en undersøkelse om kvinnelige journalisters lønns- og arbeidsforhold. Undersøkelsen bekreftet at kvinner ble forskjellsbehandlet med hensyn til lønn. Svarene viste at det særlig var personlig tillegg og skalaopprykk som de kvinnelige journalistene ikke fikk uttelling på.¹⁶

¹³ Reidun Kvaale satt som vara til landsstyret fra 1962 til 1964. Senere satt Kvaale i arbeidsutvalget (1975–1977) og i landsstyret (1977–1979) (Ottosen 1996, 551). Gerd Benneche satt i arbeidsutvalget og som vara til landsstyret fra 1968 til 1970 og i forhandlingsutvalget fra 1968 til 1972 (Ottosen 1996, 549).

¹⁴ Njs årsberetning 1968–1970, NJA.

¹⁵ NJ landsmøtereferat 1970, NJA.

¹⁶ Njs årsberetning 1972–1973, NJA.

Dette – at NJ begynte å jobbe mer systematisk med et kjønnsperspektiv i lønnsstatistikken – ble viktig for det gryende engasjementet for å bedre kvinners plass i journalistikken. For Anne Lise Stafne ble det en «øyeåpner»:

Det som var en øyeåpner, hvertfall for meg og for en del til også, var at Journalistlaget omsider la frem en del lønnsstatistikk som viste at det var en reell lønnsforskjell. I forbindelse med lønnsforhandlinger, så begynte de å finne frem til det tallet, den prosentvise forskjellen mellom kvinner og menn. Når de hadde korrigert for utdanning og erfaring og alt, så var det fortsatt en ganske høy prosent ... (Stafne 31.05.2006)

Til tross for høyere formell kompetanse fikk altså de kvinnelige journalistene generelt sett dårligere betalt for samme jobb som de mannlige journalistene utførte. Sån sett føyde journalistenes lønnsforhold seg inn i en kjede av likeartede saker i arbeidslivet. Typisk nok har kvinner oftere utdanning og oftere høyere utdanning enn menn. Skard (1984) påpeker at utdanning generelt er viktig for kvinner i yrket; i arbeidsmiljøundersøkelsen fra 1979 kom det frem at kvinner hadde dobbelt så ofte som menn relevant utdanning, annen type utdanning var også oftere vanlig blant kvinner som menn (Skard 1984, 38, 39).

Uformelle møter – front mot mannssamfunnet
Sommeren 1974 møttes Gerda Vislie og Harriet Eide (som jobbet i Dagbladet) tilfeldig på Helgeroa og kom i prat. Vislie var opprørt over nye opplysninger om at det på arbeidsplassen hennes, Aftenposten, viste seg å være store lønnsforskjeller mellom kvinnelige og mannlige journalister. Ifølge Vislie var det i løpet av denne samtalen at Eide kom med ideen om å innkalle alle kvinnene i Oslo-pressen til et møte (Vislie 11.04.2007). Møtet mellom Vislie og Eide ble også betonet av Reidun Kvaale. I en artikkel i

Journalisten i 1982 skriver Kvaale om dette uformelle og viktige møtet, og om at det var dette møtet som var kimen til Engebret-bevegelsen: «[De] snakket løst og fast om mange ting, også om det at kvinner i pressen hadde et behov for å møte hverandre og prate sammen om felles interesser og problemer, på tvers av avisgrensene.»¹⁷

Også Anne Lise Stafne forteller om hvordan uformelle samtaler mellom kvinnelige journalister i hovedstaden etter hvert førte til mer målrettede møter: «Vi hadde front mot mannssamfunnet, jeg husker hvordan vi var provosert av det vi kalte gutteklubbtdensene. [...] Harriet (Eide, min anm.) har mye adrenalin, og jeg tror faktisk at det var denne irritasjonen som fikk oss til å begynne å tenke; skulle kanskje vi jenter også møtes og snakke litt sammen?» Videre skriver Stafne: «Det viste seg at Gerda Vislie og Reidun Kvaale i Aftenposten – og sikkert mange andre, hadde de samme tankene. Vi møttes første gang hjemme hos Harriet. Og det ble vel kanskje noen private sammenkomster til før vi inviterte til det første møtet på Engebret i oktober 74» (Stafne 1998). Også Harriet Eide vektlegger møtene og samtalene mellom henne og Anne Lise Stafne i forkant av det første møtet (28.01.2009).

Samtalene og de uformelle møtene i løpet av sommeren og høsten tok etter hvert en konkret retning. Flere ildsjeler gikk sammen om annonsen som sto på trykk på siste side i Journalisten oktober 1974: «Noe å snakke om? Kvinner i Oslo-pressen og NRK innbys til uformelt møte på Engebret Café 2. etasje mandag 4. november kl 20.»¹⁸ Annonsen var undertegnet av Gerd Benneche, Harriet Eide, Reidun Kvaale, Anne Lise Refsum (senere Stafne) og Gerda Vislie.

¹⁷ Journalisten januar 1982, NJA.

¹⁸ Journalisten oktober 1974, NJA.

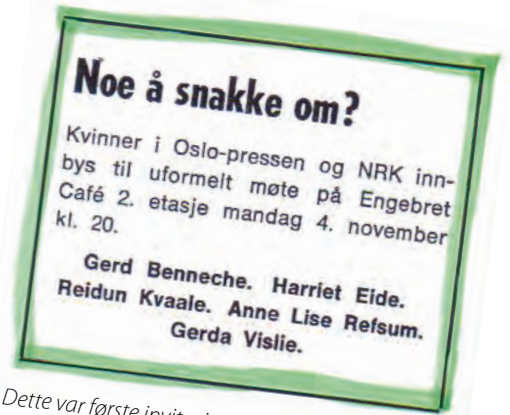
I en artikkel i Journalisten i 1982 spør Reidun Kvaale om hva det var som gjorde at så mange kvinner «tente» og samlet seg for første gang november 1974. Hun svarer slik:

Fordi tiden var moden for kvinnesamlinger. Dette var en periode med aksjoner for kvinners medinnflytelse på mange områder i politikk og samfunnsliv, og vi befant oss rett foran Det Internasjonale Kvinneåret 1975. Det hadde ... gjæret innen kvinnegruppene i media. ... Kort sagt: Kvinnene begynte å bli sinte. Vi ville kreve rettferdighet og likestilling. (Journalisten januar 1982, NJA)

Jeg har antydnet at det var uttalelsene fra Trygve Moe, det påbegynte arbeidet i NJ for å samle inn tallmateriale om kvinnelige journalisters kår i yrkeslivet, fokuseringen på de samme spørsmålene i redaksjonene rundt om i hovedstaden, sammen med opplevelsen om at de var flere kvinner som var i samme situasjon, som bidro til opptakten til Engebret-bevegelsen. Dette engasjementet mener Bente Sabel, i likhet med Kvaale i sitatet ovenfor, må sees i lys av den generelle *kvinnefrigjøringen* i samfunnet i 1970-årene:

Det var et engasjement blant unge kvinner som egentlig var litt kritiske til den gamle kvinnesaksbevegelsen [...] en ny generasjon likestillingsbevisste kvinner [...] det gjenspeilet seg i pressen også. Det var så få kvinner. De hadde vært engasjert lenge egentlig [...] De var så få, og satt så ensomt her og der. Så da skulle det bare den lille notisen i Journalisten til, så eksploderte det. (Sabel 06.03.2008)

I kampen for kvinnefrigjøring var det to hovedlinjer som ble fulgt: grupper hvor holdningsendring og bevisstgjøring var sentralt (bevisstgjøringsgrupper), og organisasjoner der overordnede mål om endringer i det politiske landskapet var sentralt. Engebret-bevegelsen ble dan-

Dette var første invitasjon til et møte for det som skulle bli Engebret-bevegelsen. Faksimile fra Journalisten, oktober 1974.

net som en bevegelse med bevisstgjøring og holdningsendringer som mål, men også med klare ambisjoner om å påvirke likestillingspolitikken i fagforeningen. Anne Skatvedt mener at det var forhold i pressen som var urimelige og skjeve, og at sammen med erkjennelsen av «... at sammen kan vi påvirke», la det et grunnlag for å møtes (Skatvedt 22.08.2008).

Møtene på Engebret Café

At så mange av hovedstadens kvinnelige journalister valgte å ta turen ned til Engebret Café mandag 4. november 1974, oversteget alle forventninger. Ifølge referatet fra møtet var det «ingen overdrivelse å si at responsen var overveldende. Til Engebret-kelnernes innledende fortvilelse strømmet det på flere enn lokalet egentlig kunne romme, og før møtet var slutt, hadde seksti stykker møtt hverandre».¹⁹ Harriet Eide, som skrev det første møtereferatet, mente at «Vi som inviterte hadde egentlig ikke klart for oss fra begynnelsen hva vi ville med møtet. Vi var en håndfull jenter fra forskjellige aviser som hadde snakket frempå om at vi burde komme

¹⁹ Journalisten desember 1974, NJA.

sammen. [...] Vi hadde jammen ting å snakke om, viste det seg».²⁰ Og at de hadde noe å snakke om, bekrefter Reidun Kvaale: «Over seksti kvinner i dagspressen og NRK [...] kom sammen for å snakke om sine lønnsvilkår, for å kreve kvinner inn på alle områder av journalistikken (sport og militærstoff ikke unntatt) og for å protestere mot mangelen på kvinnelige ledere i dagspressen og NRK» (Kvaale 1986, 11). Engasjementet var upåklagelig: «Syns at alle møtene var fantastisk morsomme. Pratet i øst og vest, drakk rødvin og koste oss.» (Vislie 11.04.2007)

Tone Bratteli beskriver stemningen på det første møtet slik: «Om ikke hukommelsen har sviktet meg helt, antar jeg at lokalet [...] var røykfyllt, støyende og vinglassene fylt opp. Her var mye latter, syrlige karakteristikk, nedslående rapporter og friske utspill. Men først og fremst var det energi. Her var det få målløse deltakere»²¹ (Bratteli). Denne optimistiske energien, typisk for 70-årene, var med på å prege Engebret-bevegelsen de første årene etter stiftelsesmøtet. Men det var også, som Sissel Benneche Osvold fremhever, en bevegelse med en kjerne av deltakere som i større grad påvirket samarbeidet: «Møtene ble dominert av de mest taleføre, de mest skolerte. Men det var en glede å få være til stede og ta del i et stort alvor» (Osvold 05.03.2008). Ifølge Irene Andersson er dette et typisk trekk for sosiale nettverk: «Sociala rörelser kan bestå av allt från informella grupper till fasta organisationer, men det är de aktiva deltagarna som utgör fundamentet» (Andersson 2003, 153).

20 Det er usikkert hvor artikkelen sto på trykk, men de opplysningene jeg har tyder på at den sto på trykk i Morgenavisen (i Bergen og som ble nedlagt i 1984). Artikkelen har tittelen «Engbret-jentene oppfordrer yrkes-søstre til å møtes» og sto antagelig på trykk i 1975.

21 Upublisert artikkel.

Det første møtet

Gerda Vislie innledet det første møtet. Deretter fortalte Hanne Gamnes, som også var journalist i Aftenposten, om kvinnelig representasjon i fagorganisasjonene. Gerd Benneche fulgte opp og innviet tilhørerne i sine erfaringer som en av få kvinner i organisasjonene. Foredragene ble etterfulgt av en tre timer lang diskusjon²², som resulterte i fire brev stilet til Norsk Journalistlag.²³

To av brevene var i anledning kvinneåret i 1975. Det første var en oppfordring fra «kvinner i Oslo Journalistlag» til NJ om å arrangere et internasjonalt mediemøte i Norge i anledning det internasjonale kvinneåret i 1975. Brevet hadde også et forslag til finansiering: «Vi forutsetter at det offentlige bidrar til å finansiere et slikt møte. Vi mener at et slikt internasjonalt møte ikke bør belastes budsjettet for den norske hovedkomité for Kvinneåret, men at det går over statsbudsjettet, eventuelt over Utenriksdepartementets budsjett.»²⁴

Det neste brevet var en oppfordring til Norsk Journalistlag om å arrangere et «landsseminar om kvinners arbeidsforhold og fremtidsperspektiver i journalistyrket». Videre mente de at det «På et slikt seminar [...] kan være verdifullt å drøfte hvordan kvinners interesser og informasjon om kvinnens stilling i det norske samfunn vurderes i forhold til andre stoffområder i pressen og NRK».²⁵

22 Det er usikkert hvor artikkelen sto på trykk, men de opplysningene jeg har, tyder på at den sto på trykk i Morgenavisen (gitt ut Bergen, nedlagt i 1984). Artikkelen har tittelen «Engbret-jentene oppfordrer yrkes-søstre til å møtes» og sto antagelig på trykk i 1975.

23 Brevene ble skrevet på møtet den 04.11.1974 og undertegnet av møtedeltakerne. Senere ble brevene skrevet på maskin og sendt NJ med originalen stiftet bakpå. Opp mot 41 av deltakerne skrev under på brevene.

24 Brev til NJ, uten tittel, 04.11.1974, NJA.

25 Brev til NJ med tittel «Det Internasjonale Kvinneåret

De to neste brevene handlet henholdsvis om omsorgspermisjon for fedre og om stillingstitlene i NJ. I brevet om omsorgspermisjon ber de kvinnelige journalistene om at det «sendes et fyldig 'referat' om forhandlingene på dette punkt ved årets journalistoppgjør til Familie- og Forbrukeravdelingen i Forbruker og Administrasjonsdepartementet, idet vi mener dette kan være verdifullt grunnlagsmateriale for dem som arbeider med disse spørsmål».²⁶ Bakgrunnen for dette var et krav om omsorgspermisjon for fedre som ble reist ved forhandlingene høsten 1974, men som ble avslått. I det siste brevet, som omhandlet titlene i NJ, står det: «Samlet til møte oppfordrer kvinner i Oslo-pressen og NRK Norsk Journalistlag om at benevnelsene *formann* og *varamann* endres til henholdsvis *leder* og *vararepresentant*».²⁷

I Norsk Journalistlag gikk brevene til arbeidsutvalget der de ble behandlet i møte 11. november. Dagen etter besvarte Trygve Moe henvendelsen med et brev til «Kvinner i Oslo-pressen og NRK v/Gerda Vislie». Der opplyste han dem om hvilke vedtak som ble fattet. Forslaget om å bytte ut benevnelsene i organisasjonen gikk «til behandling i NJs landsstyre og eventuelt til landsmøtet», det ble vedtatt en uttalelse om omsorgspermisjon for fedre som ble sendt til rette departement, forslaget om et landsseminar ble sendt videre som en henvendelse til «Videreutdanningen for redaksjonelle medarbeidere»²⁸ med oppfor-

1975», 04.11.1974, NJA.

26 Brev til NJ med tittel «Omsorgspermisjon for fedre», 04.11.1974, NJA.

27 Brev til NJ, uten tittel, 04.11.1974, NJA.

28 «Videreutdanningen for redaksjonelle medarbeidere» var forløperen til Institutt for Journalistikk. Institutt for Journalistikk ble opprettet i 1975 med Thorbjørn Wale som instituttleder.

dring om å arrangere et seminar i 1975, og til slutt, når det gjaldt forslaget om en internasjonal mediekonferanse, kunne Moe meddele at arbeidsutvalget ikke finner at «Norsk Journalistlag – med de begrensede ressurser organisasjonen har økonomisk og arbeidsmessig – å kunne gå på en slik oppgave alene».²⁹ I et svarbrev fra Gerda Vislie takker hun på vegne av «Kvinner i Oslo-pressen og NRK [...] for det spontane og positive svaret vi fikk [...] Det var en fin reaksjon som vakte allmenn jubel hos jentene».³⁰

Resultatene av de fire brevene

Institutt for Journalistikk fikk oppdraget med å arrangere et landsseminar, og i oktober 1975 ble seminaret avviklet i Tønsberg under tittelen «Kvinnen i massemediene». Her var formålet å fokusere på «kvinner som stoff i massemediene – kvinnen som leser, lytter og seer». Seminaret ble senere oppsummert i Journalisten, og i den anledning kom det et lite sukk fra artikkelforfatteren Aase Prøitz

Narum: «Etter deltakerlisten å dømme må det ha vært en utbredt oppfatning i de forskjellige redaksjonene at dette var et kurs som passet for kvinnelige medarbeidere.»³¹ Flere av mine informanter har trukket frem dette kurset som minneverdig og nyttig.

NJ avslo forslaget om et internasjonalt seminar, men foreslo i forbindelse med at de selv skulle overta ledelsen av Nordisk Journalistforbund fra 1975 til 1977, å arrangere et nordisk seminar. Dette forslaget ble senere lagt på is da det viste

29 Brev til Kvinner i Oslo-pressen og NRK v/ Gerda Vislie fra Norsk Journalistlag ved Trygve Moe 12.11.1974, NJA.

30 Brev fra Gerda Vislie til Norsk Journalistlag ved Trygve Moe 27.11.1974, NJA.

31 Journalisten desember 1975, NJA.

seg at Norsk Kvinnesaksforening hadde et nordisk seminar på programmet med tilsvarende innhold.³² Seminaret «Kvinner i massemedia» ble holdt på Voksenåsen høsten 1975, et par uker før seminaret i Tønsberg, og blant deltakerne var kvinnelige journalister fra de nordiske landene. I referatet fra møtet skriver Reidun Kvaale at «Med støtte fra Nordisk Ministerråd laget to danske kvinnelige sosiologer siden en rapport om nordiske kvinnelige journalisters arbeidsvilkår og innflytelse. Da fikk de hjelp, blant annet gjennom E.beveg» (Kvaale 1982). Dette viser at nettverket Engebret-bevegelsens kunne by på ressurser i forbindelse med nye aktiviteter, og at det lå en styrke i å være mange: «Det gemensamme agerandet ska inte enbart ses som en utåtriktad handling, det kan också ge inre sammanhållning och bidra till ny mobilisering genom att visa hur många som stödjer ett visst krav» (Andersson 2003, 153).

De kvinnelige journalistenes oppfordring om å endre benevnelsene formann til leder og varmann til vararepresentant ble behandlet i landsstyret i 1975, før landsmøtet i april. Landsstyret gikk med stort flertall inn for å ikke foreta slike endringer, og innstilte overfor landsmøtet å ikke foreta de foreslåtte endringene. Derimot gikk landsstyret enstemmig inn for å endre *varamann* til *vamedlem*. Det var et nedslående resultat, men om ikke annet ble i det minste landsstyret inspirert til å ta et skritt i riktig likestillingmessig retning.³³

På landsmøtet i 1975 markerte derimot enkelte medlemmer dissens til ordlyden i § 10 «Lands-

møtets funksjon»: «2 medlemmer (Fiskvik og Thompson) stemte for at betegnelsene formann og nestformann skiftes ut med betegnelsene leder og nestleder. Tre medlemmer (Fiskvik, Iversen og Thompson) stemte for at betegnelsene formann og nestformann erstattes med betegnelsene president og visepresident.»³⁴ Det var tydeligvis ikke tiden for endringer av denne typen. Først i 1981 ble endringene foretatt. Det skjedde etter at Oslo Journalistlag kom med forslag om overgang til kjønnsnøytrale titler i NJ på landsmøtet i 1981: «NJ endrer tittelen formann/nestformann til leder/nestleder.» Denne gangen ble endringene enstemmig vedtatt, til og med uten debatt.³⁵

*«Vi var provosert av det vi kalte
gutteklubbendensene.»*
Anne Lise Stafne

Det første møtet avledet altså en rekke konkrete resultater og innspill, og ble starten på en bevegelse som etter hvert utviklet seg til å bli et større nettverk av og for kvinnelige journalister. Reidun Kvaale omtaler bevegelsen som «et uformelt debatt- og interesseforum for kvinnelige journalister i Oslo-området» (Kvaale 1986, 11). Bevegelsen fikk navnet etter dette første møte på Engebret Café; kafeen ble også et av bevegelsens ofte brukte møtesteder.

Engebret-bevegelsens hjertesaker

Enkelte temaer ble gjengangere i løpet av de ti årene bevegelsen eksisterte. Både spørsmål om likelønn og diskusjoner rundt det komplekse feltet *kvinnelig journalistikk* var temaer som var på agendaen flere ganger i løpet av Engebret-bevegelsens tiårige historie. FNs internasjonale kvinneår i 1975, starten på kvinnetiåret 1975–1985 og FNs kvinnekonferanse i København i 1980 ble viktige år for kvinnene i Engebret-

32 Njs årsberetning 1974-1975, NJA.

33 Njs årsberetning 1974-1975, NJA.

34 NJ landsmøtoreferat 1975, NJA.

35 NJ landsmøtoreferat 1981, NJA.

bevegelsen. Her vil jeg gå nærmere inn på disse nevnte sakene:

Lønnsforholdene for kvinnelige journalister

Lønnsforholdene for kvinnelige journalister var en viktig toppsak i Engebret-bevegelsen og ble tatt opp på flere møter. Til tross for at rammeavtalen mellom LO og NAF om likelønn fra 1961 lå til grunn i arbeidslivet, var det først da det ble fremlagt statistikk som dokumenterte lønnsforskjellene mellom kvinnelige og mannlige journalister, at arbeidet for reell likelønn i journalistyrket for alvor begynte. Som tidligere nevnt ble dette en øyeåpner for flere av de kvinnelige journalistene i forkant av etableringen av bevegelsen. Gerda Vislie forteller om hvordan arbeidet for likelønn i Aftenposten blant annet kom som ringvirkninger av Engebret-bevegelsen:

Vi snakket om lønninger og fant ut at dette lå langt under mennenes. Vi begynte å sette opp tall og lagde liste, og sendte brev til redaktør Ramberg. Han ble sint og sa at vi tjente nok. Men etter hvert gikk det inn og vi fikk med oss mennene. Det var ringvirkning av Engebret-bevegelsen. (Vislie 11.04.2007)

Nettopp dette arbeidet som Vislie her forteller om, trekker Bente Sabel frem som en av Engebret-bevegelsens mobiliseringsstrategier:

Vi oppfordret jo da klubbene til å lage sine egne lokale statistikker, for noe av det vi nettopp skulle se på var om det var kjønnsbestemte lønnsforskjeller. Så jeg husker at jeg brukte veldig mye tid på, [...] hos Engebret-jentene, på å oppfordre til å gå inn og jobbe med lønnsstatistikk, dokumentere forskjeller og ta det opp. Vi hadde jo en likestillingslov og det var lovstridig å ha ulik lønn for arbeid av lik verdi, som det så vakkert heter. Så jeg tror nok at for mange av oss så ble Engebret-bevegelsen en plattform for å jobbe videre ... (Sabel 26.05.2006)

Her viser Sabel Engebret-bevegelsens strategi og kraft. På mange møter var det nettopp disse tingene det ble snakket om, og arbeid rettet mot fagforeningen og de lokale redaksjonsklubbene ble vektlagt. Tanken var at hvis man skulle få gjennom endringer, måtte skjevheter mellom kjønnene i yrket avdekkes og dokumenteres, og så tas opp i de formelle instansene, som fagforeningen.

På Engebret-bevegelsens andre møte i januar 1975 var både lønn og fordeling av arbeidsområder i redaksjonene hovedtema. På møtet ble slått fast at det ikke var kvinner «som topper lønningslistene [...] – de høyeste gasjerte kvinner kommer relativt langt ned på listene og samler seg i en klump på bunnen».³⁶ Tre måneder senere, på Norsk Journalistlags landsmøte i 1975, var kvinnesituasjonen i norsk journalistikk hovedtema på sakslisten.³⁷ Anne Skatvedt holdt innledningsforedraget, og med utgangspunkt i diskusjonene i den nyetablerte Engebret-bevegelsen, konstaterte hun at «kvinnelige journalister er en fredelig minoritetsgruppe i avisene. Det var først da vi begynte å kartlegge oss selv og våre arbeidsforhold at vi bestemte oss for ikke å fortsette å være fullt så fredelige» (Skatvedt 1975). Dermed presenterte hun tallmateriale³⁸ som dokumenterte at kvinnelige journalister lå under lønnsmessig, var lavt representert i yrket og mer eller mindre fraværende i toppsjiktet i redaksjonene. Konklusjonen var at det i journalistyrket per april 1975 ble gitt et rent mannstillegg på 6,5 prosent, noe som ikke gikk upåaktet hen, og naturligvis var dypt urettferdig.

³⁶ *Journalisten mars 1975*, NJA.

³⁷ *NJ protokoll fra landsmøtet i 1975*, NJA.

³⁸ *Tallmaterialet var basert på en undersøkelse fra 1974 om "Personellet i norske massemedia" foretatt av Institutt for Presseforskning ved Universitetet i Oslo (UiO), samt tallmateriale fra NJs egen aprilstatistikk i 1974*, NJA.

De fleste, både menn og kvinner, er enige i prinsippet om lik lønn for likt arbeid. Likelønn er en selvfølge, så selvfølgelig at man ikke engang har brydd seg om å sammenligne. Ikke før en gruppe ved Journalistskolen i fjor trakk frem en undersøkelse basert på NJs aprilstatistikk. [...] I journalistyrket gis det altså i dag et lønnstillegg på 6,5 prosent som ikke kan forklares på annen måte enn som et rent mannstillegg. Denne prosenten har krøpet langsomt nedover siden 1970, og det er nå kanskje på tide å kreve at den forsvinner helt? (Skatvedt 1975)

Likelønn var en selvfølge på papiret, men med dette fikk Engebret-bevegelsen gjennom Skatvedt ettertrykkelig satt en ny dagsorden. Med disse ordene var det ikke lenger mulig å overse likelønnsproblematikken, heller ikke Engebret-bevegelsen.

Anne Skatvedt ble tidlig opptatt av likestillings-spørsmål. Det var det som gjorde at hun etter hvert engasjerte seg i faglig arbeid utenfor redaksjonen i Aftenposten og ble med i Engebret-bevegelsen. Og det var altså på denne arenaen at grunnlaget for foredraget på landsmøtet i 1975 ble lagt:

Det var med mandat fra Engebret-bevegelsen; vi hadde jobbet med tall sammen og så fremførte jeg det på landsmøtet. Det var de diskusjonene som foregikk der som gjorde at jeg engasjerte meg mer. [...] Plattformen var Engebret. Det var vel at jeg ble talskvinne i landsmøtesammenheng [...] for Engebret-bevegelsen. 'Dette er viktig at kommer frem', og det lille vi hadde av statistikker og så bruke det på landsmøte, ha et innlegg med debatt etterpå. (Skatvedt 22.08.2008)

Senere opp igjennom Engebret-bevegelsens historie ble NJs statistiske lønnsmateriale enten en påminnelse om fortsatte skjevheter eller en seier i riktig likestillingsmessig retning.

Kvinnelig journalistikk

I en redaksjon er det vanlig å starte dagen med et morgenmøte der oppgaver blir fordelt. Mange av mine informanter har opplevd å bli tildelt saker etter et tradisjonelt kjønnsrollemønster. Generelt fikk kvinner tildelt såkalte «myke» saker med lav prestisje innenfor stoffområder som kultur, utdanning og sosiale forhold, mens menn fikk tildelt det såkalte prestisjetunge stoffet som politikk, økonomi, sport og næringsliv.

Alt handler om morgenmøte. 'Du gjør det, du gjør det ... hva skal jeg finne på til deg, da, jenta mi?' Du hadde ikke noe sted å gå med den følelsen av at '... hæ?'. I dag har vi lært å si ifra her og nå, vi tar ikke imot denslags. Dessuten er kvinner bredt representert i ledelsen nå. (Osvold, 05.03.2008)

Som Sissel Benneche Osvold påpeker her, fantes det ikke handlingsrom for å protestere, og kanskje er nettopp det en av grunnene til at Engebret-bevegelsen fikk såpass stor oppslutning blant de kvinnelige journalistene. Opplevelsen av å bli diskriminert var ikke unik, og den oppdagelsen åpnet handlingsrommet. Det viste seg at var et behov for en arena for handling.

Det var ikke uvanlig at redaksjoner søkte spesielt etter kvinnelige journalister, slik Morgenposten i Bergen gjorde i 1965 da de søkte etter en kvinnelig journalist «med interesse og anlegg for husmor- og kvinnestoff» (Ottosen 1996, 306). Gerda Vislie forteller om sin erfaring fra redaksjonsmøtene i Aftenposten:

Vi hadde de samme problemene, med hva slags stoff vi fikk tildelt. De mannlige journalistene fikk tildelt økonomi, teknisk og sport. Matpriser, klær, sosiale tilfeller, fattigdom og lignende fikk vi. Det var vi luta lei av. Jeg ville skrive om sport, men det var handicap-idrett som ble tildelt jentene. Sakene med human touch. (Vislie 11.04.2007)

Den «hemmelige» Engebret-bevegelsen — hva er det de egentlig driver med?

Av Reidun Kvaale

Det er mange som spør hva denne «Engebret-bevegelsen» er for noe mystisk og underjordisk --? Særlig folk som bare har hørt om den gjennom moteannonser i «Journalisten» og enkelte spredte referater fra møtene. Nå ser det ut til at «bevegelsen» får avleggere. Det fortelles om jentesamlinger både i Tromsø, Rogaland og Akershus. Så hva er dette for slags underbruk av NJ, og hva vil man med slike «bevegelser»?

En sommerprat på Helgeroa

Engebret-bevegelsen (heretter kalt E-beveg.) begynte med at Harriet Eide (Dagbladet) og Gerda Vislie (Aftenposten) traff hverandre en sommerkveld på Helgeroa i Vestfold i 1974. Der snakket de løst og fast om mange ting, også om det at kvinner i pressen hadde et behov for å møte hverandre og prate sammen om felles interesser og problemer, på tvers av avisgrensene.

På tidlighesten snakket Harriet og Gerda om dette med flere kolleger, hver på sin kant. Så tok Harriet et initiativ.

Foruten Gerda inviterte hun Anne Lise Refsum og Gerd Benneche (Dagbladet) og Reidun Kvaale (Aftenposten) til et pratemøte hjemme hos seg. Dermed fikk snoballen fart: Pr. telefon ble det bestilt møterom hos Bjørung på Engebret Café til mandag 4. desember 1974, og en annonse på bakerste side av «Journalisten» for september. Den hadde tittel «... å snakke om?», og den ble lest i Oslopressen og NRK til uformelt møte på Engebret

Fire av de fem som stiftet Engebret-bevegelsen ble intervjuet og avbildet i Morgenavisen, Bergen, et par år etter det historiske møtet i november 1974 på Café Engebret. Fra v.: Harriet Eide og Anne Lise Refsum i Dagbladet, Gerda Vislie og Reidun Kvaale i Aftenposten. (Foto: Henrik Laurvik, NTB)

Hvorfor «tente» så mange?

Dette er syv år siden i november 1981. Hvorfor akkurat da, i 1974? Fordi tiden var moden for kvinnesamlinger. Dette var en periode

der han ble slettet å ha sagt at likelønn var uoppnåelig.

Kort sagt: Kvinnene begynte å bli sinte. Vi ville kreve rettferdighet og likestilling.

Nesten samtlige ble det på Voksen-åsen holdt et lignende seminar på nordisk basis, arrangert av kvinnesaksforeningene. Med støtte fra Nordisk Ministerråd laget to danske kvinnelige sosiologer siden en

I Journalisten januar 1982 skrev Reidun Kvaale en artikkel med tittelen 'Den 'hemmelige' Engebret-bevegelsen – hva er det de egentlig driver med?'. På bildet ses Harriet Eide, Anne Lise Refsum (Stafne), Gerda Vislie og Reidun Kvaale foran Engebret Café.

Den tradisjonelle tildelingen i redaksjonene var en felles erfaring blant de kvinnelige journalistene som møttes i Engebret-bevegelsen, og diskusjonene rundt dette temaet var hyppige: «Det jeg husker best fra møtene, er at vi drøftet innholdet, hvor synlige er kvinner, hvor synlig er likestillingsspørsmål i mediene. [...] Det var en bevisstgjøring på at kvinner var usynlige og kvinnespørsmål. Kvinner må være mer synlige i det offentlige rom» (Brekken 28.02.2008). Ideene

fra Simone de Beauvoirs skjellsettende «Man fødes ikke som kvinne, man blir det» går gjennom denne debatten. Når kjønn ikke er biologisk, men noe man blir i interaksjon med samfunnet, er journalistikken en arena der man kan påvirke forståelsen av kjønn. Diskusjonene var hyppige, og gjennomgangen av møtereferatene viser også at diskusjonene gikk i mange retninger. Blant annet forteller Brekken at diskusjonene gikk mye på om man skulle skrive seg inn på så-

kalte mannlige stoffområder, eller om man skulle fokusere på å *løfte frem det såkalte kvinnestoffet*, om flere kvinnelige journalister i redaksjonene ville bidra til balanse mellom kvinnelige og mannlige stoffområder, og hvilke tiltak som kunne hjelpe til med å *synliggjøre kvinner* i pressen. Dikotomien likhet–forskjell fra feminismen preget diskusjonene om kvinnelig journalistikk i Engebret-bevegelsen, men det handlet også om strategier. Elisabeth Eide (1999) hevder at kvinnelige journalister enten kunne velge å bli *en av gutta*, eller velge å ivareta kvinners interessefelt. I den praktiske virkeligheten ble det nok ofte til at kvinnelige journalister valgte fra begge strategier.

De første tidlige arbeidsmiljøundersøkelsene bar preg av at feltet var utforsket, og de første diskusjonene om kvinnelig journalistikk var farget av det.³⁹ Linda Li og Frøy Kannert Istad sto for den første samlede fremstillingen av denne problematikken, presentert i deres hovedoppgave ved Norsk Journalistskole i 1975. Blant annet hevdet Li og Istad at det finnes to stoffkategorier: kvinnestoff og mannsstoff. I kategorien kvinnestoff la de stoffområder som dekkes av prosentvis flere kvinner enn menn, og på bakgrunn av den definisjonen la de kultur-, forbruker- og sosialstoff inn under kategorien kvinnelige stoffområder. I Anne Skatvedts foredrag på landsmøtet i 1975, der hun talte med mandat fra Engebret-bevegelsen, gikk hun inn på kvinnejournalistikk og fordelingen av stoff i redaksjonen, og hun trakk da frem Li og Istads materiale. Hun fremholdt også at «Først når prosentande-

len for kvinner og menn innen hvert stoffområde blir tilnærmelsesvis lik, kan vi slutte å snakke om kvinne- og mannsstoff» (Skatvedt 1975).

Det er mitt inntrykk at denne tolkningen av hva kvinnelige stoffområder er, på mange måter ble akseptert som et utgangspunkt for diskusjonene om kvinnelige journalistikk i Engebret-bevegelsen. Hovedpoenget var jo nettopp at kvinner oftere skrev om bestemte emner, og at det var en forventning om at kvinnelige journalister skulle nettopp det. Reidun Kvaale (1986) peker på at mannlige stoffområder prioriteres høyere enn kvinnelige stoffområder. Saker om konflikt, krig og sensasjon dominerer nyhetsbildet på bekostning av fortellinger om individet og de nære ting:

Det er ikke første gang jeg kjenner det er noe galt med den berømte balansen i massemediene våre. [...] Men det handler om en balanse som ikke går på vektfordeling i tid mellom borgerlige og sosialistiske synspunkter, mellom humanetiske og religiøse livssyn, mellom riksmål og nynorsk. Vi spør etter en balanse som gir et riktigere virkelighetsbilde av verden. Det finnes så mye av menns beskrivelse av livet som kvinner ikke kjenner igjen! I vårt virkelighetsbilde må følelser tas på alvor, på samme vis som de saklige fakta. Individet får plass ved siden av statsmakten, organisasjonene, institusjonene. I vår verden er det lov å være engasjert, kunnskapsrik og veltalende også om de små og nære ting. [...] Slike tanker er kommet frem på flere møter i Engebret-bevegelsen i Oslo. [...] Når eldre, mannlige arbeidsledere ga til kjenne hva som er 'vesentlig' og hva [som er] 'uvesentlig' i nyhetsflommen fra byråene, spurte vi oss selv: Uvesentlig for hvem? Er det sikkert at det de synes er 'uvesentlig', er det for alle andre? (Kvaale 1986, 10-12)

Mange mente som Kvaale at kvinnelige journalistikk måtte oppvurderes og prioriteres. Det var i tråd med en forskjellsfeministisk tankegang,

39 En undersøkelse fra 1972 blant kvinnelige medlemmer i NJ ble lagt til grunn for en diskusjon rundt kvinnestoff i Engebret-bevegelsen. I undersøkelsen ble det hevdet at kvinnelige journalister generelt ikke blir «satt til å stelle med såkalt 'typisk kvinnestoff'» (Journalisten mars 1975). Dette ble senere imøtegått gjennom undersøkelsen «Personellet i norske massemedia» som Institutt for Presseforskning utførte. Li og Istads hovedoppgave bygger på disse to undersøkelsene, og deres analyse åpnet opp for en annen måte å tolke NJs egen undersøkelse på.

der representasjon av begge kjønns virkeligheter skaper balanse. For den samfunnsengasjerte og nære journalistikken som de kvinnelige journalistene representerte, møtte motbør. Den svenske journalisten og forfatteren Ami Lönnroth (2008) påpeker at den samfunnsengasjerte journalistikken der journalisten også er et menneske, slik som det finnes mange gode eksempler på blant de kvinnelige pionerene i Norge (Kvaale 1986) og i Sverige (Lönnroth 2008), «uppskattas [...] kanskje av läsarna, men ger inga yrkesmässiga poäng» (Lönnroth 2008, 8). For når det er de yrkesmessige poengene som skal deles ut, ja, da premieres den tradisjonelle «hard core» nyhetsjournalistikken. Lönnroth beskriver utviklingen i Sverige i 1980-årene slik: «Svenska Dagbladets chefredaktör [hade] satt fingret på det som journalister i modern tid kanske är räddare för än något annat, nämligen att låta sentimentala, att låta känslan styra i stället för det upphöjda förnuftet. Och i förlängningen rädslan för att visa var de/vi själva står i mänskliga och moraliska frågor»⁴⁰ (Lönnroth 2008, 9). Lönnroth mener kvinnelinjen i svensk journalistikk er kjennetegnet av *empati og engasjement*; Kvaale beskriver samfunnsengasjementet hos pionerene som «et interessefelt som strakte seg langt utenfor deres eget 'ego'» (Kvaale 1986, 13).

I ettertid er det flere av mine informanter som påpeker at slik journalistikken har utviklet seg i nyere tid, med et sterkt fokus på kvinnestoff i

retning av forbrukerstoff og såkalt «duisme»⁴¹, ligger den fjernt fra den journalistikken de kvinnelige journalistene etterlyste i diskusjonene i Engebret-bevegelsen: «Det er jo nesten utrolig å tenke på, for i dag ser jo avisene nesten ut som ukeblader, og det er jo veldig siktet inn på kvinnelige lesere, med forbrukerstoff og helse og det velter jo nesten over, men den gangen var dette stoffet ganske underprioritert» (Stafne 31.05.2006). Bente Sabel kommenterer også denne utviklingen:

Jeg må innrømme at jeg også har vært med på å bidra til noe som jeg i dag syns har tatt helt overhånd, nettopp det å individualisere. Det kan jeg huske, at i mine tidlige år som journalist, og også mye av det jeg jobba med i KK, gikk ut på å prøve å sette vanskelig stoff inn i en sammenheng sånn at det ble relevant for vanlige folk, at dette får betydning for ditt liv. Etterpå har jo dette tatt, jeg tør nesten ikke si det høyt, men se på alle disse her 'slik får du et bedre liv'-Dagbla'. Det er jo helt skrekkelig for tiden. Og blir bare verre og verre. Jeg tenker, var det dette jeg mente? Det var da virkelig ikke det? (Sabel 26.05.2006)

Ønsket om å løfte frem kvinners hverdag og å gjøre svevende politikk relevant i en personlig sammenheng, står i sterk kontrast til den delen av journalistikken som i dag i stor grad er viet det private og intime. Der hvor informantene ønsket menneskeliggjøring av nyhetene, har den senere utviklingen av deler av journalistikken gått i retning av vulgærjournalistikk. Personifisering som et journalistisk fortellergrep er blitt strukket ut til det ugjenkjennelige, og er blitt knyttet til popularisering og tabloidisering av avisene (Ottosen, Røssland og Østbye 2002, 161, 164). Zilliacus-Tikkanen (1997) mener kommersialiseringen av journalistikken har både positive og negative konsekvenser for kvinner i mediene:

41 Duisme blir også kalt «Dagbla'-journalistikk». Duisme viser til forbrukerjournalistikken som retter seg til leseren gjennom et direkte språk.

40 Saken som ligger til grunn for utsagnet, var at Dagens Nyheter-journalist Kerstin Vinterhed, en av de mest fremstående journalistene i nåtidens svenske presse (Lönnroth 2008, 130), ble målskive for lederer i Svenska Dagbladet under tittelen «Kerstin Vinterhed – sobstster». Dette var i begynnelsen av 1980-årene. Vinterhed hadde skrevet en reportasje fra Kumlabunkern der hun intervjuet livstidsdømte for drap og narkotikahandel. Vinklingen på de innsatte som mennesker avstedkom en del reaksjoner, blant annet fra sjefredaktøren i Svenska Dagbladet. Det medførte at Vinterhed ble tatt av dette feltet, sosialreportasjen, i sin egen redaksjon (Lönnroth 2008, 9, 137-138).

Kommersialiseringen har medført såväl flere kvinnliga medverkande som en förändring av fokus till mer kvinnliga samhällsområden och till den privata sfären, och har också bidragit till att journalisterna antar en personligare stil. Kvinnor är mer synliga, med det betyder inte att kvinnor nödvändigtvis har större möjlighet att påverka kvinnobilden. (Zilliacus-Tikkanen 1997, 148)

Elisabeth Eide peker på at *kvinnebildet i mediene* er blitt kritisert fra to hovedretninger: på den ene side blir kvinner usynliggjort, på den andre side blir kvinner presentert i tradisjonelle roller: som omsorgsperson, som forbruker og i privatsfæren (Eide 1991, 16). Mange av de kvinnelige journalistene fra Engebret-bevegelsen hadde et ønske om å løfte frem kvinner og deres sfære. Men også andre strategier ble valgt. Bente Sabel forteller om sin første erfaring som journalist i Østlandets Blad på slutten av 1960-årene, der hun som eneste kvinne ble tildelt det såkalte kvinnestoffet:

Vi var nok mer opptatt av å tilpasse oss, vi var så få at de av oss som var, vi var veldig opptatt av å bli likebehandla. Var mer opptatt av å slippe unna det tradisjonelle kvinnestoffet enn å nettopp oppvurdere det. Vi var nok mer opptatt av å komme oss inn på mannsområdene. Det at vi i det hele tatt valgte journalist som yrke, var vel et uttrykk for at vi ikke var så veldig opptatt av de tradisjonelle kvinneverdiene. (Sabel 26.05.2006)

En av utfordringene for kvinnelige journalister var yrkesopplæringen. Reidun Kvaale peker på at det i yrkesopplæringen, enten i utdanning eller som lærling, er menn som formidler journalistikken og dermed den tradisjonelle (mannlige) journalistrollen: «Det er menn som lærer opp til yrket, [...] det er deres syn på verden, på nyheter, på hva som er viktigst, som har preget

journalistikken.»⁴² I forlengelsen av det peker Anne Lise Stafne på hvor vanskelig det er å bryte ut av de tradisjonelle mønstrene i redaksjonene. Hun fremhever at kvinner som kom inn i en mannsdominert redaksjon og ble satt på det tradisjonelle kvinnestoffet, ble marginaliserte også i læringsprosessen. Kvinner fikk ikke muligheten til å lære seg andre stoffområder enn de såkalte kvinnelige stoffområdene, og de kom derfor i en situasjon hvor de diskriminerte seg selv fra å jobbe seg inn på typiske mannsområder:

Jeg begynte som lærling som 19-åring, og da ble jeg jo satt til de tradisjonelle kvinnetingene. Jeg måtte gjøre litt opprør mot det til slutt, fordi det ... jeg så ingen mening i det. Men sånn var det. Noen kvinneting var jo helt ålreit, men det var mye som var tradisjonelt og som jeg opplevde som meningsløst. Men i og med stoffordelingen for kvinner og menn var så tradisjonell, så lærte jo ikke jeg som lærling noe om politisk reportasje, krimreportasje eller trafikkuttrykning eller noe som helst. Du skulle i tilfelle ha ganske spisse albuer, i hvert fall med min bakgrunn, jeg var jo så ung, ikke sant. [...] Og det gjør jo at man senere diskriminerer seg selv. Dermed så holder man seg innenfor et visst felt resten av karrieren. [...] Det kan nok være flere som har havnet i den der tradisjonelle grøfta. (Stafne 31.05.2006)

Elisabeth Eide stiller spørsmål ved om det finnes en kjønnsbestemt journalistikk. I hennes undersøkelse sier en tredel av informantene at det gir mening å snakke om kvinnelige og mannlige stoffområder. Men mange er usikre (Eide 1991, 158). I ettertid mener Anne Skatvedt at debatten rundt kvinnestoff bidro til en polarisering mellom de såkalte mannlige og kvinnelige stoffområdene:

Alle som skrev [...] var også samfunnspåvirkere, sentrale journalister, men de følte at det var andre ting som ble sett på som viktigere (redaksjonelt,

42 Klassekampen desember 1984, NJA.

min anm.). Jeg vet ikke, i ettertid, hvor riktig det er. På den ene siden var det en viss frustrasjon over at det kvinnelige journalister holdt på med ikke ble verdsatt. Det som var galt, sett i ettertid, var en oppvurdering av at noe litt udefinerbart som var kvinnestoff, på bekostning av noe fryktelig mannestoff som var næringsliv og politikk. [...] Jeg tror ikke det var gunstig. Jeg tror det viktige var å sette ord på en del ting, [som] bevissthet om å rekruttere kvinner, holde på kvinner, støtte kvinner og også om det påviselige mannstillegget som fantes i alle redaksjoner overalt. (Skatvedt 22.08.2008)

Også Anne Lise Stafne stiller seg kritisk til diskusjonene om kvinnelige stoffområder:

Nei, det er veldig vanskelig tema det med stoffvalg, [...] fordi det berører veldig personlige referanser. Jeg føler ikke at vi egentlig kom noen særlig vei i diskusjonen om det. [...] Nei, kanskje det var en blindgate og [...] at det er andre ting som skal bestemme det. (Stafne 31.05.2006)

På et møte i Engebret-bevegelsen høsten 1982 var kvinnejournalistikk tema. Debattinnleder var Anne Torsvik fra NRK. Møtereferatet ble forfattet av Reidun Kvaale. Torsvik åpnet debatten med påstanden om at «kvinnejournalistikk er ingen myte!» og fulgte deretter opp med en beskrivelse av kvinnejournalistikken:

Journalistikk er å beskrive virkeligheten. Det er også å stille spørsmål ved det samfunnet vi lever i. Hvis virkeligheten beskrives eller drøftes på en slik måte at seere, lyttere og lesere ikke forstår, da er det dårlig journalistikk. Hvis kvinnelige journalister velger innfallsvinkler, språk og presentasjonsform som gjør at flere forstår deres virkelighetsbeskrivelse enn mannlige kollegers framstilling, da er dette et aspekt ved kvinnejournalistikken. [...] Min drøm er at vi skal innse at dette er et felles anliggende som alle ville være tjent med å diskutere. (Journalisten november 1982)

Debatten som fulgte etter Torsviks innlegg, viste at mange syntes begrepet kvinnejournalistikk var problematisk, og flere var redd for at begrepet skulle «feste seg»: «I årevis har jenter kjempet for likestilling og for å få det stoff som går på kvinners virkelighet godkjent i den store stoffsammenheng. Hva nå hvis vi helt frivillig går inn for å skille oss og stoffet vårt ut? Det ble f.eks. påpekt at med en slik holdning risikerer vi å legalisere mannsdominansen og skape ghettoer for kvinnestoff.»⁴³

På et møte i Engebret-bevegelsen høsten 1982 tok Trine Østlyngen, som da hadde permisjon fra NTB for å undervise på Norsk Journalisthøgskole, opp spørsmålet om hvordan journalister formes. Under tittelen «Ingen er mer mislykket enn den journalist som ikke skjønner hva som er 'godt stoff'» kom Østlyngen inn på de «tradisjonelle nyhetskriteriene og måten å vurdere 'stoff' på».

Det er lett å gripe fatt i journalistikk som ikke er bra, nyhetsvurderinger som er tvilsomme, presentasjonsformer som, for å sitere rektor 'bearbeider menneskenes mentalt erogene soner.' Men hva er det vi ønsker istedenfor? Hva er det som kan overta i de tilfeller der 'hvem, hva, hvor, når' i ingressen og fallende viktighet i brødteksten ikke strekker til? Kanskje er dette den viktigste diskusjonen Engebret-bevegelsen kan bidra til å blåse mer liv i i øyeblikket? (Journalisten mars 1983, NJA).

Spørsmålet om det finnes en egen kvinnejournalistikk, var kimen til mange møter og diskusjoner i Engebret-bevegelsen. Reidun Kvaale konkluderer i et intervju med Klassekampen i 1984 at hun tror, på bakgrunn av sine undersøkelser i forbindelse med «Kvinner i norsk presse», at det finnes en egen kvinnejournalistikk. «Det handler

43 Journalisten november 1982, NJA.

ikke om 'mykhet'. Men jeg har inntrykk av at kvinnelige journalister går dypere ned i stoffet. Stiller andre spørsmål i reportasjene sine enn menn. De er mer interessert i mennesket bak saken.»⁴⁴ Utsagnet støttes av funnene i Elisabeth Eides undersøkelse der mange av informantene mener kvinnelig journalistikk nettopp *menneskelig* gjør journalistikken. Flere av de informantene i Eides undersøkelse som skiller mellom kvinnelige og mannlig journalistikk, trekker frem at det er gjennom «myke» stoffområder at den kvinnelige journalistikken kommer frem: helse, familie, sosialstoff, kultur, og fokus på medmenneskelige relasjoner, nærhet, dybde, observasjon og følelser (Eide 1991, 158).

Kvinnesak på dagsordenen i kvinneåret 1975

1975 var et særlig aktivt år; det var et viktig år for Engebret-bevegelsen. Feminismen hadde slått rot, og kvinnesaken hadde nådd høyt opp på den internasjonale og nasjonale agendaen. Anne Lise Stafne beskriver tiden slik: «Før og etter '75 så var det jo en topp når det gjaldt interessen for likestilling. [...] Det var et nokså brennende år, dette her. Det er min opplevelse av det» (Stafne 31.05.2006). 1975, året etter at Engebret-bevegelsen hadde sitt stiftelsesmøte, var det internasjonale kvinneåret og starten på FNs kvinnetiår. *Kvinneåret* var året da Anne Skatvedt talte for første gang i landsmøtesammenheng – med støtte fra Engebret-bevegelsen. *Kvinner i pressen* var hovedsaken på landsmøtet, og Skatvedts innledningsforedrag satte tematikken for alvor på dagsordenen i NJ. På det samme landsmøtet ble det vedtatt å opprette en ny stilling som faglig sekretær, og på våren 1976 tiltrådte Skatvedt stil-

lingen. Ikke minst var 1975 året da NJ fikk sin første kvinnelige nestformann. Astrid Fiskvik, journalist i Nationen, ble valgt til ny nestformann av landsmøtet i 1975. I tillegg ble Reidun Kvaale fra Aftenposten og Agnes Svalastog fra Telemark Arbeiderblad valgt inn i landsstyret. Tre av elleve styremedlemmer var kvinner – det høyeste antallet kvinner i landsstyret frem til da.⁴⁵ Denne økte faglige aktiviteten ble regnet som en seier i Engebret-bevegelsen:

Vi fikk det på dagsorden. Det var sterke kvinner som var faglig aktive og aktive i egne redaksjonsklubber. Og stilte også opp på landsmøter. [...] Jeg vil kanskje tro at Engebret-bevegelsen kom først. Kvaale og Benneche var faglig aktive før Engebret-bevegelsen, og kunne si sånn fungerer det, hvis vi skal gjøre noe må vi gjøre sånn og sånn ... (Skatvedt 22.08.2008)

Kvinnelige stoffområder ble tatt opp i flere større sammenhenger i kvinneåret. Da Engebret-bevegelsen etter stiftelsesmøtet henvendte seg til NJ med oppfordring om å arrangere et landsseminar, var det fordi de mente at det «På et slikt seminar [...] kan være verdifullt å drøfte hvordan kvinners interesser og informasjon om kvinners stilling i det norske

«Her var mye latter, syrlige karakteristikk, nedslående rapporter og friske utspill.»

Tone Bratteli

samfunn vurderes i forhold til andre stoffområder i pressen og NRK».⁴⁶ Engebret-bevegelsens anmodning fra stiftelsesmøtet resulterte i et kurs⁴⁷ i regi av Institutt for Journalistikk. Ifølge

⁴⁵ I denne sammenhengen er det også verdt å få med at Gerd Benneche ble valgt til ny formann i Norsk Presseforbund på forbundets hovedstyremøte i juni 1975 (Journalisten august 1975), som den første kvinne i denne stillingen (Ottosen 1996).

⁴⁶ Brev til NJ, «Det Internasjonale Kvinneåret 1975», 4.11.1974, NJ.

⁴⁷ Kurset «Kvinnen i massemediene» varte i fire dager,

⁴⁴ Klassekampen desember 1984, NJA.

Bente Sabel ble dette seminaret arrangert som en direkte følge av Engebret-bevegelsens initiativ. Formålet med kurset var «å gi basiskunnskap om kvinnen som stoff i massemediene – kvinnen som leser, lytter og seer».⁴⁸ Forskere, redaktører og journalister foreleste og debatterte forskjellige aspekter ved kvinner i journalistikken. I Journalisten oppsummerte NTB-journalist Aase Prøitz Narum kurset slik:

Er det så berettiget å sette søkelyset fra en spesielt kvinnelig synsvinkel? Kvinner utgjør tross alt halvparten av Norges befolkning, men hittil har mye av forskningen vært utført av menn og for menn. Menn er blitt brukt som normalstandard [...] Kvinner og menn er nå engang ikke like, og resultatet er at kvinner målt etter denne målestokken er blitt regnet som avvikende fra normalen, fordi de er kvinner. I en lang rekke fag på universitetet er det kommet i gang nye forskningsprosjekter som tar opp kvinnes situasjon. Her ligger det en utfordring til journalister [...] Den videre våkenhet overfor kvinners livsvilkår som nyhets- og artikkelstoff, er blant annet pressens ansvar. (Journalisten desember 1975)

Dette seminaret var viktig på to måter. For det første satte det *kvinner i media* på dagsordenen. For det andre var dette seminaret et direkte resultat av Engebret-bevegelsens arbeid. Begge deler var viktig for arbeidet for bevisstgjøring i bevegelsen og for selvilliten i gruppen.

København-konferansen i 1980

I løpet av FN's kvinnetiår ble det arrangert tre internasjonale kvinnekonferanser: i Mexico City i 1975, i København i 1980 og i Nairobi i 1985. Konferansen i København⁴⁹ ble spesielt viktig for

Engebret-bevegelsen. Flere av de kvinnelige journalistene i Engebret-bevegelsen dekket konferansen for sine respektive redaksjoner. I forkant av konferansen ble det holdt møte i Engebret-bevegelsen. Der ble det besluttet å søke om økonomisk støtte til abonnering på Argusklipp⁵⁰ for juli og august 1980. I søknadsbrevet argumenterte de med at de gjerne ville følge med på hvorvidt de hjemlige redaksjoner prioriterer en slik konferanse «på linje med for eksempel olympiske leker, havretts- og jordbruksspørsmål».⁵¹ På møtet var det ca. 14 kvinnelige journalister til stede som planla å dekke konferansen fra København. I søknadsbrevet⁵² til NJ skriver de:

Engebret-bevegelsen er jo ikke noen tradisjonell organisasjon med fast styre, medlemskap og kontingent, og i vår pengemangel er det altså vi tillater oss å søke Norsk Journalistlag om økonomisk støtte til innhenting av Argusklipp på Kvinnekonferansen, i månedene juli og august i år. [...] Vi søker [...] om støtte, og gjør det i tro på at NJs ledelse både vet og setter pris på hva Engebret-bevegelsen betyr for kvinnelige mediafolks faglige engasjement og miljø. (Søknad fra Engebret-bevegelsen, 17.06.1980, NJA)

Søknaden fra Engebret-bevegelsen ble behandlet i NJs arbeidsutvalg⁵³ 25. juni 1980. Til tross for at NJ «så med all mulig velvilje på søknaden og vurderte tiltaket som meget positivt», var journalistenes fagforening i tvil om de var rette in-

nen halvveis i FN's kvinnetiår. Konferansen skulle drøfte spesielt helse, utdanning og arbeid for verdens kvinner. Det var ventet mellom 12 000 og 15 000 deltagere fra hele verden (søknad fra Engebret-bevegelsen i 1980).

⁵⁰ Argusklipp var en medieovervåkingstjeneste for avis og tidsskrifter.

⁵¹ Søknad fra Engebret-bevegelsen 17.06.1980, NJA.

⁵² Søknadsbrevet var ført i pennen av Reidun Kvaale, og i tillegg undertegnet Gerda Vislie, Guri Hjeltne, Tone B. Jamholt, Mette Jansson og Kari Lindebrække.

⁵³ I NJs arbeidsutvalg satt Anne Skatvedt, Bente Sabel, Trygve Moe og Stein Ove Grønsond.

27.–30. oktober 1975, og ble arrangert i Tønsberg.

⁴⁸ Programmet for kurset «Kvinnen i massemediene» 1975, NJA.

⁴⁹ Konferansen i København gikk av stabelen sommeren 1980. Konferansen samlet regjeringsoppnevnte delegasjoner hvis oppgave var å oppsummere situasjo-

stans til å finansiere et slikt tiltak. Begrunnelsen var at undersøkelsen hadde som formål å avdekke «*innholdet og redaksjonell vurdering i avisene*». NJ foreslo heller at Engebret-bevegelsen skulle søke om finansiell støtte hos andre aktører: «Men samtidig vurderer vi jo dette som så viktig at vi vil anbefale Engebret-bevegelsen under enhver omstendighet å ta Argus-abonnementet. Hvis alle andre finansieringskilder svikter kan dere regne med at vi på en eller annen måte vil hjelpe.»⁵⁴ Selv om NJ avsto søknaden i første omgang, fikk Engebret-bevegelsen støtte til slutt.⁵⁵ Og det var kanskje ikke så rart; i denne saken satt det Engebret-deltakere på begge sider av bordet.

Det som gjorde denne konferansen spesiell i en journalistisk sammenheng, var *samarbeidet* mellom de kvinnelige journalistene. De kom fra forskjellige redaksjoner og valgte, til tross for fortsatt sterk partitilhørighet i avishusene og konkurransementalitet i pressen, å samarbeide om å innhente stoffet. Bente Sabel forteller om samarbeidet slik:

De journalistene som dekket det, samarbeidet på tvers av avisene, [...] og det var jo helt uhørt, for man skulle jo konkurrere. Og [...] man mente at det var viktigere å ha en god og bred dekning enn at man på død og liv skulle konkurrere så veldig, så det var jo faktisk en ting som i de store avisene ble sett litt skjevt på, at her satt kvinnelige journalister fra konkurrerende aviser og samarbeidet, diskuterte stoff og vinklinger, og utveksla «du går på det møte, så går jeg på det møte, så bytter vi notater» og hjelper hverandre. [...] Og det var jo noe som mannlige kolleger så litt med skepsis på. [...] man samarbeidet ikke med konkurrenten. Og det gjorde jo vi. (Sabel 26.05.2006)

Det skal utvilsomt en hel del mot til for å bryte med nedarvede forventninger til journalistrollen

og de faste strukturene på utøvelsen av denne. Bruddet med konkurransementaliteten kan ses på som en kollektiv aksjon. Ifølge Andersson har en kollektiv aksjon mange formål. Blant annet er det en mulighet til å høres og synes i offentligheten, og til å sette dagsorden for en debatt (Andersson 2003, 153). For de kvinnelige journalistene som dekket konferansen, var det nettopp muligheten til å sette kvinnesaken på dagsorden som var motivasjonen for samarbeidet dem imellom. Og dekingen av København-konferansen ble lagt merke til. Konferansen ble en viktig begivenhet, ikke bare for de kvinnelige journalistene i Engebret-bevegelsen, men også for redaksjonene hjemme. For det nye samarbeidet var sterk kost i det journalistiske miljøet. Selv om partipressen var på vikende front, var det fortsatt sterke lojalitetsbånd til partiene og skarpe skiller mellom redaksjonene. Reidun Kvaale oppsummerte erfaringene fra konferansen slik:

Kanskje har det i tidens løp også forbauset noen menn at kvinnene i Engebret-bevegelsen synes å kunne samarbeide godt på tvers av redaksjonenes politiske tilhørighet i A-presse eller H-presse. [...] Det ble like bra nyhetsoppslag – om ikke bedre – fra FN's kvinnekonferanse i København i 1980, da kvinnelige journalister hjalp hverandre og samarbeidet om stoffet, på tvers av tillærte prinsipper om 'å slå konkurrenten'. (Kvaale 1986, 11)

Trine Østlyngen konkluderer med at konferansen var «viktig både som sak, som nettverksresultat, som veiviser for samarbeid og muligheter» (Østlyngen 27.02.2008). De kvinnelige journalistene gikk foran og viste hvordan journalistyrket også kunne utøves. Det var nye handlinger og tanker som kom fra gruppen av kvinnelige journalister med bakgrunn i Engebret-bevegelsen, og som representerte et brudd med nedarvede konvensjoner i yrket.

54 Svarbrev fra NJ ved Moe 25.06.1980, NJA.

55 Journalisten januar 1982, NJA.

I *Journalisten* februar 1977 skrev Gerda Vislie en artikkel om Engebret-bevegelsen som var 'liv laga'. Illustrasjonen var dette bildet med bildeteksten: «Disse jentene sto ikke 'bak', men foran, da Engebretbevegelsen ble stiftet for litt over to år siden. Fra v. Gerd Benneche, Reidun Kvaale, Gerda Vislie, Harriet Eide og Anne Lise Refsum (Stafne).

I etterkant av konferansen ble det avholdt et Engebret-møte som i *Journalisten* ble referert under tittelen «Kvinner i pressen – journalister eller 'misjonærer'»⁵⁶. Leder av Norske Kvinners Nasjonalråd, Grethe Værnø, ble invitert til Engebret-bevegelsens møte som innleder. Hun hadde kritisert dekningen av konferansen og påsto blant annet at «pressens dekning av FNs Internasjonale Kvinnekonferanse i København er en grell illustrasjon av nettopp de problemene som blir tatt opp i rapporten om kvinner og massemedia».⁵⁷ Ifølge Værnø gikk journalistene i PR-fellen og skrev saker «fra nasjoner som ønsket oppmerksomhet på andre områder enn kvinnesaken». Det sensasjonelle fikk spalteplass «på bekostning av kvinnesaken», mente

hun. Dette ble imøtegått av Engebret-deltakere som anla en debatt om kvinnesak: «hva er egentlig kvinnesak? [...] Når en sør-afrikansk kvinne forteller om sitt liv, skal vi da unnlate å fortelle at hun lever i et Apartheid-system? Kan man gi et riktig bilde av palestiner-kvinnen som lever som flyktning, uten å berøre den konflikten som er i Midt-Østen?» På møtet kom det frem at flere journalister fra ulike land har stilt spørsmål ved om FN-systemet er «det rette forum når det skal arbeides med spørsmål om likestilling for kvinner», og at mange delegater «følte seg manipulert med, og at de stormende politiske oppgjørene satte konferansens formål i bakgrunnen». En av Engebret-deltakerne⁵⁸ konkluderte slik:

58 Det kommer ikke frem i møterefateratet hvem det er som snakker. Derfor fremstår meningsinnholdet i sitatene som en alminnelig oppfatning som fikk generell støtte

56 *Journalisten* oktober 1980, NJA.

57 *Journalisten* oktober 1980, NJA.

Dette skrev vi hjem om – dette også. Vår oppgave der nede var å formidle det som skjedde. Noen hver, og ikke minst kvinner, har god grunn til å ønske seg en bedre verden. Men en reporter på jobb, er ikke en misjonær på oppdrag – selv om hun i tillegg til å være journalist også er kvinne. (Journalisten oktober 1980)

Samarbeid på tvers

«Kvinner kan samarbeide!» skrev Reidun Kvaale om Engebret-bevegelsens arbeid i 1982⁵⁹. Men allerede fra startfasen representerte Engebret-bevegelsen nye samarbeidsformer. De kvinnelige journalistene i Engebret-bevegelsen kom fra konkurrerende aviser, men i Engebret-bevegelsen samarbeidet de og møttes på tvers av politiske ståsteder. Sissel Benneche Osvold mener at en av årsakene til at Engebret-bevegelsen fikk gjennomslag, er at den nettopp var tverrpolitisk:

Vi måtte ha med et bredere lag. Tilfeldig? Ja, og det var bevisst. Måtte det for å få konsensus. Kvinnebevegelsen og nyfeminismen sprakk opp i ulike fraksjoner veldig fort, avhengig av hvordan kvinner forholdt seg til 'revolusjonen'. Slikt tøv kunne man ikke holde på med i Engebret-bevegelsen og det var en lettelse. Det var jo ikke noen selskapsklubb. Til det var det for viktige saker. (Osvold 05.03.2008)

I dette tverrpolitiske samarbeidsklimaet var det også naturlig å invitere kvinner fra andre yrkesgrupper. Forskere, politikere og andre journalister ble invitert til Engebret-bevegelsen møter for å holde foredrag. Målet var åpenhet, å knytte kontakter og å synliggjøre kvinner i samfunnet: «Vi var opptatt av å synliggjøre kvinner, [...]»

.....
på møtet blant Engebret-bevegelsens deltakere.

59 Journalisten januar 1982, NJA.

gjørne kvinner som fagpersoner, og gjerne på områder hvor det tradisjonelt ikke var så mange kvinner. Utfordringen med å finne kvinnelige kilder i mer mannsdominerte miljøer, var vi opptatt av» (Sabel 26.05.2006). Dette viser at kvinnene i Engebret-bevegelsen var aktive når det gjaldt å utfordre redaksjonenes kildebruk. Ziliacus-Tikkanen (1997) fremhever at journalistkulturens fleksibilitet og tilstedeværelsen av et høyt antall kvinnelige journalister kan bidra til kvinnelig journalistikk. I redaksjoner der disse kriteriene er til stede, finnes det potensial for endringer gjennom den enkelte kvinnelige journalists initiativ. Fleksibiliteten i redaksjonen skaper muligheter, og et høyt antall kvinnelig journalister gir ryggdekning. I denne sammenhengen er det naturlig å tenke at Engebret-bevegelsen ga den nødvendige ryggdekningen og den selvtilliten som skulle til for å bryte med den mannlige normen i redaksjonen.

*«Jeg ville skrive om sport,
men det var handicap-idrett
som ble tildelt jentene.»*

Gerda Vislie

Engebret-bevegelsen ble en arena for forskere, politikere og for kollegialt samhold. En sosial bevegelse består av mange nivåer og ulike handlingsrom, og interaksjonen mellom disse nivåene skaper den dynamikken som kjenner seg et nettverk. Andersson fremhever at en felles sak eller ideologi «är ett resultat av olika aktörers kommunikation, meningsutbyten, förhandlingar och beslutsfattande» (Andersson 2003, 153). De mange nivåene skaper dynamikken, og en konsekvens av det, argumenterer Andersson, er at man ikke kan se på en bevegelse som en ferdig enhet.

Usynliggjøringen av kvinner i pressen

Engebret-bevegelsen var en viktig møteplass, ikke bare for kvinnelige journalister, men også for kvinnelige politikere og forskere. Her ble kon-

takter knyttet, problemer og utfordringer synliggjort og prosjekter muliggjort. Samarbeidet med politikere var en viktig del av kvinnefrigjøringen og typisk for 1970-årenes politiske endringsprosjekt. Det var «kamp om representasjon» (Blom 1999, 329). I journalistikken handlet det om å synliggjøre kvinnelige politikere og å sette kvinnelige stoffområder på agendaen.

Temaene som ble tatt opp, var alltid relatert til kvinnesaken, ofte også i relasjon til pressen, slik som da politikerne Astrid Gjertsen (H) og Aud Blegen Svindland⁶⁰ (Ap) på et møte i januar 1980 innledet om «Kvinner og politikk. Hva hender?»⁶¹, eller da justisminister Mona Røkke⁶² innledet til debatt om «likestillingspolitikk og om den tiltagende vold mot kvinner i dagens samfunn» på et Engebret-møte i 1982⁶³. Her skal jeg gå nærmere inn på noen av de andre møtene.

På et møte 14. oktober 1975 var Astrid Gjertsen og Torild Skard (SV) invitert til å snakke om hvordan det var å være kvinne på Stortinget. Begge ga uttrykk for det de opplevde som taushet rundt dem på Stortinget.

‘Det tok lang tid før jeg forsto denne tausheten. Trodde den hadde med min parti-tilhørighet å gjøre. Inntil jeg møtte Astrid Gjertsen fra Høyre [...] Hun kunne fortelle om tilsvarende erfaringer. Da forsto vi begge at tausheten ikke hadde med annet enn kjønn å gjøre’, sa Torild Skard. (Journalisten november 1975, NJA)

Som årsaker til det pekte de inviterte politikerne på den mannsdominerte presselosjen, på minoritetsproblematikk knyttet til representasjon i

gruppestyrene og til taletid; spesifikt nevnte Skard trontaledebatten i 1973 der kvinnene kun hadde åtte prosent av taletiden. Astrid Gjertsen tok opp usynliggjøringen i pressen. Hun beklaget at pressen ikke viet de kvinnelige politikerne mye oppmerksomhet i spaltene. Hun mente det hang sammen med kvinnes uttrykksform: «Vi har ikke mennenes polemiske form, og det er den som gir oppslagene», konstaterte Gjertsen⁶⁴. I dag ser vi at det er den polemiske formen som på mange måter er blitt en del av den kulturen som råder i det offentlige ordskiftet. Det var nok ikke det fremtidsbildet Reidun Kvaale ønsket da hun konstaterte at kvinnelige journalister ville «vurdere kritisk det stoff som kommer fra Stortinget, og ta det opp innen våre [...] redaksjoner».⁶⁵ Acker (1993) peker på at «selve organisasjonen [...] ofte [blir] definert gjennom bestemte maskuline metaforer» (Acker 1993). Hun mener organisasjonene blant annet er aggressive, resultatorienterte og effektive, men sjelden empatiske og støttende (forstått som feminine metaforer). Det er et vanlig uttrykk i journalistikken å si at forståelsen av hva en nyhet er, «sitter i veggene». I dette ligger det en reproduksjon av en tradisjonell, maskulin nyhetsforståelse som ikke rommer en kvinnelige journalistikk (forstått som Ackers feminine metaforer). Denne *kjønnete* prosessen favoriserer en mannlig journalistikk, «mennenes polemiske form», og resultatet blir usynliggjøring av kvinner og en kvinnelig journalistikk.

I oktober 1978 var Annika Danielson, journalist i svenske Aftonbladet, gjest hos Engebret-bevegelsen. Bakgrunnen for besøket var de kvinnelige journalistenes opprør i Aftonbladet på våren 1978. Kvinnene gjorde opprør mot mannsdominansen i avisen. Dominansen ga seg utslag i tøff sjargong og konkurranse i redaksjonen, og stereotypiske bilder av kvinner i avisen. Som en

60 Aud Blegen Svindland var også kjent som «abortlovens mor».

61 Journalisten februar 1980, NJA.

62 Mona Røkke (H) var justisminister (1981–1985) i Willoch-regjeringen (1981–1986).

63 Journalisten mai 1982, NJA.

64 Journalisten november 1975, NJA.

65 Journalisten november 1975, NJA.

protest forfattet de kvinnelige journalistene et 100 sider langt dokument (i rødt) bestående av artikler om situasjonen i avisen. Dokumentet og en senere radiodokumentar i Sveriges Radio om hvordan det var å være kvinnelig journalist i Aftonbladet, bidro det til at det ble satt i gang enkelte forandringer i redaksjonen. Blant annet ble en egen redaksjon bestående av fire kvinnelige journalister opprettet der de fikk tre sider til disposisjon per uke. I tillegg begynte avisen å skrive mer om kvinner enn tidligere. I referatet fra møtet ble det konstatert at «Kvinnenes mål er å avskaffe seg selv, og få sitt stoff inn i hele avisen. Kampen er nettopp begynt og det er langt fram. Målet er å endre oppfatninger om hva nyheter er og få inn mykere stoff i hele avisen».⁶⁶ Besøket av den svenske journalisten var en del av tiden. Det var ikke uvanlig å samarbeide med svenske journalister, særlig gjaldt det avisene i Akersgata:

Ikke bare var det i vår tid, det var i den skandinaviske tiden. Aftonbladet var veldig viktig for oss. [...] Alle avisene i Akersgata, det betyr i hovedsak Dagbladet og VG, vi reiste til Sverige for å lære. Vi hadde hver vår avis, VG reiste til Expressen, [...] vi reiste til Aftonbladet. [...] Vi refererte mye fra Sverige og Danmark, og [...] besøkte redaksjonene, snakket med enkelte journalister, kvinner. Det var også helt normalt for den redaksjonelle ledelsen når det gjaldt utviklingen av avisen. Da så vi til Expressen og Aftonbladet. [...] Engebret-bevegelsen inviterte kvinner derfra. (Osvold 05.03.2008)

Danielsons besøk var altså en del av en etablert praksis i de journalistiske virksomhetene, men det skiller seg også ut på grunn av protesten som ligger i det svenske opprøret. Dahlerup (1998) fremholder at en sosial bevegelse representerer en *protest* mot den etablerte maktstruktur og mot de dominerende normer og verdier i samfunnet. Andersson (2003) peker også på

protesten som ligger i en bevegelse, og understreker at «delade föreställningar och solidaritet är [...] viktiga grundelement» (Andersson 2003, 153). Danielsons besøk skapte samhold og styrke og utgjorde et element i Engebret-bevegelsens bevisstgjøringsprosess.

På et møte 28. februar 1977 orienterte presseforskerne Sverre Høy og Anita Werner om regjeringens maktutredning. De fokuserte særlig på maktfordelingen i massemediene og kvinnes plass i mediebildet. Werner presenterte forskningsresultater som viste at «kvinnen i massemediene hovedsaklig framstilles som passive, som kjønnsobjekt, som forbrukere, som trygt hjemmehørende i de tradisjonelle kjønnsroller».⁶⁷ Her fikk de kvinnelige journalistene i Engebret-bevegelsen bekreftet sine egne opplevelser av kjønnsstereotyper i mediene. Werner fortalte dessuten om Nordisk ministerråds likestillingsgruppe som skulle «samle den eksisterende forskning i de nordiske land for å komme videre i likestillingsspørsmålet». På Engebret-møtet bestemte de seg for, i samarbeid med Institutt for Presseforskning, å henvende seg til Nordisk ministerråds sekretariat «for å få bevilget penger til forskning om kvinner i pressen, [...] hovedsaklig [...] på pressens indre liv». Forslaget om å fokusere på pressens indre liv ble begrunnet med at det i redaksjonene forekommer undertrykking av kvinner: «Det er i våre egne redaksjoner kvinner må søke sin egen innflytelse dersom vi skal kunne skape et annet nyhetsbilde enn det som i dag dominerer på en bakgrunn av menns vurderinger av hva som er godt stoff.»⁶⁸ Zilliacus-Tikkanen (1997) peker på at det nettopp er denne strategien som åpner muligheten for en kvinnelig journalistikk. Der det finnes fleksibilitet og høy kvinneandel, kan endring skje gjennom den *enkelte kvinnelige journalists initiativ*.

⁶⁶ Møtetreferat i Journalisten desember 1978, NJA.

⁶⁷ Møtetreferat i Journalisten april 1977, NJA.

⁶⁸ Journalisten april 1977, NJA.

Kvinnelige journalisters arbeidsvilkår

På slutten av 1970-årene ble det initiert to større arbeidsmiljøundersøkelser blant norske journalister. Den første så på arbeidsmiljø og helse generelt hos journaliststanden.⁶⁹ Undersøkelsen avslørte at kvinnelige journalister hadde spesielt ugunstige arbeidsforhold. På bakgrunn av den igangsatte Reidun Kvaale og Bente Sabel et nytt forskningsprosjekt som skulle se nærmere på kvinnelige journalisters arbeidsvilkår (Sabel 26.05.2006). Fra før hadde de kontakt med Torild Skard, forsker ved Arbeidspsykologisk Institutt, som blant annet hadde holdt foredrag på et Engebret-møte i 1975.

Det var Reidun Kvaale og meg som satte det i gang, for da satt vi i NJs arbeidsmiljøutvalg.⁷⁰ [...] Ja, det var jo flere der, men det var vi som hadde røttene i Engebret-bevegelsen. [Vi] hadde [...] kontakt med Torild Skard som da lagde en undersøkelse om kvinnelige journalister. (Sabel 26.05.2006)

Torild Skard fikk altså oppdraget med å utføre undersøkelsen. NJ opprettet en støttegruppe, og medlemmene i gruppen, som hadde røttene i Engebret-bevegelsen, fikk med seg flere av Engebret-kvinnene på møter i forbindelse med prosjektet. Bente Sabel understreker betydningen av Engebret-bevegelsen som plattform for samarbeidet med Torild Skard:

Torild var på flere møter i Engebret-bevegelsen, [...] og brukte det som plattform for å lage undersøkelsen sin. [...] Vi var en gjeng jenter med tilknytning til Engebret-bevegelsen [som ble] invitert hjem til Reidun Kvaale på et møte der vi

skulle hjelpe til med å skrive søknad om forskningsmidler og komme med innspill til prosjektbeskrivelse. [...] Vi var på ett møte hos Torild Skard, og på ett møte hos Reidun Kvaale [...] det var ganske mange, men det var nok ikke kunn gjort som et vanlig Engebret-møte, det har nok vært mer sånn jungeltelegraf, men vi var mange, det var vi ... (Sabel 26.05.2006)

I undersøkelsen ble 50 kvinnelige journalister fra distriktsaviser og fra NRKs distriktskontorene intervjuet. Undersøkelsen dokumenterte at kvinner ofte endte opp med dobbeltarbeid, både med hensyn til arbeidsoppgaver og når det gjaldt å kombinere arbeid med et familieliv. Litt grovt beskrevet opplevde kvinner at stoffordelingen i redaksjonene var «kjønnsbestemt», og at det var såkalt «husmorstoff» som ble dem til del. For de kvinnene som ønsket å bryte med den tradisjonelle stofftildelingen, ble det en strategi å skrive seg inn på de såkalte mannlige stoffområdene for å slippe unna «husmorstoffet», samtidig som de forsøkte å få til en kvinnelig journalistikk, forstått som en mer empatisk og engasjert journalistikk. Resultatet ble ofte dobbeltarbeid.⁷¹ Undersøkelsen viste dessuten at kvinnelige journalister skilte seg ut fra kvinner i befolkningen for øvrig. De kvinnelige journalistene var sjeldnere gift og oftere enslige enn kvinner i normalbefolkningen, men for mennene var det motsatt. De var oftere gift eller samboende. I et yrke med mye ugunstige arbeidstider og der den rådende holdningen var at livet i pressen er et hundeliv, men det eneste som er verdt å leve» (Stafne 2007), betød det den gangen – sett i lys av tidens tradisjonelle kjønnsrollemønstre – at det var en fordel for menn å være gift sammenlignet med kvinner. For mens gifte menn hadde bakkemannskap hjemme, ble gifte kvinner dobbeltarbeidende. Ugunstige arbeidstider og belastende arbeidsforhold gjør

69 Forskningsresultatene fra den første undersøkelsen ble presentert og utgitt i bokform med tittelen *Diagnose: Journalist* (Børtnes og Grønsund 1981).

70 1. juli 1977 trådte den nye arbeidsmiljøloven i kraft. I den forbindelse opprettet NJ et eget arbeidsmiljøutvalg. I utvalget satt Reidun Kvaale, Bente Sabel Torkelsen (nå Sabel), Linda Li, Tore Johan Markhus og Stein Ove Grønsund (formann i utvalget), 1977–79.

71 *Journalisten* september nr. 11 1984, NJA.

de det ikke enklere å ha et familieliv i tillegg til jobben. Undersøkelsen dokumenterte for øvrig velkjente problemstillinger som lønnsmessige skjevheter og kvinner som minoritet i redaksjonene. Som minoritet ble de kvinnelige journalistene ekstra synlige og «tabbekvoten» tilsvarende liten (Skard 1984).

Forskningsresultatene ble publisert i boken *Det koster å være kar: særlig når en er kvinne* i 1984. Ifølge Sabel ble undersøkelsen til Skard et viktig dokument for det faglige arbeidet og viktig som referanse i debatter om kjønnsproblematikken i fagforeningen og i pressen: «Og alle [...] undersøkelsene har vi jo brukt i faglig arbeid opp igjennom, både i forhold til lønn, som jeg har jobbet mye med, i lønnsforhandlinger og lønnsstatistikk, men også i forhold til arbeidsmiljøspørsmål og arbeidstid» (Sabel 26.05.2006). Skard sin undersøkelse var en åpenbar ringvirkning av det nettverket som Engebret-bevegelsen representerte, og det likestillingspolitiske arbeidet som ble gjort i skjæringspunktet mellom Engebret-bevegelsen og Norsk Journalistlag.

Engebret-bevegelsen som inngang til faglig arbeid

Det var aldri aktuelt å organisere Engebret-bevegelsen som noe annet enn et nettverk. Det var for det første et spørsmål om hvordan det var vanlig og naturlig å organisere den type nettverk i 1970-årene, og for det andre var det et spørsmål om hvor mye tid et slikt engasjement skulle ta. Mange hadde familieliv i tillegg til jobb og andre aktiviteter, derfor var det viktig at Engebret-bevegelsen ikke hadde en tidkrevende og formell struktur. Astrid Brekken var med på oppstarten av nyfeministbevegelsen i 1970, der flat struktur var en del av kjernen i arbeidet for *kvinnefrigjøring*. Brekken fremhever det demokratiske aspektet ved å ha denne type flat og uformell struktur. Hun beskriver samar-

beidet og nettverksformen som typisk for 1970-årene:

Det var jo 70-tallet ... typisk. Nyfeministene sto for dette. Flatt, mest mulig demokratisk når det gjelder struktur. Hensikten med det var at flere skulle bety noe. Skulle ikke lage pyramideoppbygg der mange blir passivisert. [Jeg] mener det fungerte i Engebret-bevegelsen, slik jeg opplevde den, og ikke minst i feministbevegelsen. Det kan jo bli for løst også. [...] Det hindrer passivitet, men det fordrer at man er selvstendig og viljesterk, men det var jo veldig mange av disse kvinnene. (Brekken 28.02.2008)

Å danne bevegelser med det formål å bevisstgjøre og skape holdningsendringer var en del av 1970-årenes uformelle politiske landskap. Men flat og demokratisk struktur var ikke bare en del av *tidsånden*, det var også i tråd med kvinners måte generelt å organisere seg på. Hierarkier er forbundet med mannlige organisasjonsformer. Kvinners inntreden på den offentlige arenaen i 1970-årene ble i stor grad gjort gjennom nettverk med flat organisasjonsform. Det ble også naturlig å danne Engebret-bevegelsen etter denne modellen. Men Engebret-bevegelsen skulle ikke *bare* være med på å bevisstgjøre. Engebret-bevegelsen ble også dannet som en «debatt- og pressgruppe» (Kvaale 1986, 11) med to formål: å synliggjøre likestillingsspørsmål generelt og å oppfordre til faglig engasjement *i fagforeningene og i de lokale klubbene*. Engebret-bevegelsen ble altså en plattform og et springbrett til faglig arbeid. Metodene var bevisstgjøring og holdningsskapende arbeid. Nettopp dette var en viktig del av tankene bak bevegelsens form og arbeid:

For Engebret hadde, som del av den generelle kvinne-
nereisningen på 70-tallet, ført til økt bevissthet og følelse av solidaritet. Den ga flere kvinner mot til å gjøre seg gjeldende både i redaksjonene og orga-

nisasjonene. Redaktører og mannlige fagforeningsledere fikk et puff i riktig retning. Vi ble i høyere grad sett. Slik ble likestillingskampen ført videre gjennom fagorganisasjonen. Denne 'norske modellen', med et spontant og uformelt kvinneinitiativ som ble ført videre i fagforeningen, viste seg fruktbar. Den er blitt formidlet av våre tillitsvalgte til kolleger i andre land, gjennom IFJ72 også til land der kvinnene står langt svakere enn hos oss. Det har vært viktig å få frem at man ikke må bli sittende igjen i 'sutregrupper', men at kvinnekampen måtte bli en del av det generelle faglige arbeidet. (Stafne 2007)

Målet var nettopp det at de kvinnelige medlemmene i NJ skulle engasjere seg i det *generelle fagforeningsarbeidet*, ikke bare spesielt med kvinnepolitiske saker. På den måten ville de kvinnelige journalistene bli synlige – og ikke minst stå i posisjoner med påvirkningsmuligheter. Det mener Bente Sabel var spesielt for Engebret-bevegelsen:

«Med en slik holdning risikerer vi å legalisere mannsdominansen og skape ghettos for kvinnestoff.»

Noe som var ganske spesielt med den norske bevegelsen, var at den forble en løs organisasjon. [...] Vi ønsket ikke være en kvinnegruppe i NJ. Mange andre forbund valgte en annen linje; Danske Journalistforbund opprettet et eget kvinneutvalg som hadde egne møter. [...] de var veldig fokusert på kvinnespørsmål, [...] de jobbet seg aldri inn i det vanlige faglige arbeidet. Vi følte veldig sterkt at de satt på sidelinja. [...] Vi forfattet resolusjoner, vi sendte påtrykk til NJ som organisasjon for å jobbe mer målretta med likestillings-spørsmål. (Sabel 26.05.2006)

Sabel konkluderer med at «NJ [ikke] gikk i den fella som DJ⁷³ gjorde, med eget kvinneutvalg. Da samlet de alt som hadde med damer og miljø der, og trengte ikke bry seg mer med dem» (Sabel 06.03.2008).

I Engebret-bevegelsen hadde man altså en bevisst oppfatning av fordelene ved en flat og uformell bevegelse, men en murrende misnøye med fremgangen på likestillingsarbeidet i NJ i overgangen fra 1970- til 1980-årene kom etter hvert til overflaten. Bente Sabel satte spørsmålstegn ved prioriteringen i det faglige arbeidet: «Det er nok mange av oss som har prioritert generelt faglig arbeid fremfor likestillingsarbeidet, og håpet at det ikke skulle være nødvendig å mase om de samme tingene år ut og år inn. Men det viser seg altså at det ikke er så enkelt» (Sabel 1984). Anne Skatvedt stilte seg etter hvert tvilende til hvilke muligheter Engebret-bevegelsen hadde for å få påvirket arbeidet for likestilling i NJ. Skatvedt opplevde at arbeidet for likestilling gikk for langsomt, særlig rundt 1980 da NJs statistiske materiale viste tilnærmet stagnasjon på kvinneandelen i NJs medlemsmasse, og den positive lønnsveksten for de kvinnelige journalistene midlertidig gikk tilbake. Etter Nordisk Journalistforbunds *Jämställldhetsseminarium* i Stockholm i april 1981 stilte Anne Skatvedt spørsmål ved om Engebret-bevegelsens *struktur* hindret arbeidet for likestilling i NJ:

Undertegnades inntrykk er at Norge har tapt mye av det forsprang vi hadde iallfall på danskene i 1975–78, at vi har kartlagt vår elendighet bedre enn svenskene, men at vi ikke har apparatet som trengs til å gjøre det enklere å være kvinnelig journalist, et organ som har som oppgave å overvåke at likestillingen går den riktige veien. All erfaring innen likestilling viser at konkrete tiltak er påkrevet. Dansk Journalistforbund har et kvinneutvalg direkte under hovedbestyrelsen, svenskene har sitt jämställldhetsutskott, vi har Engebretbevegelsen som etter min mening ikke får utrettet noe innen NJ fordi den lever sitt eget liv uten broforbindelse til landsstyret. (Rapport til

72 International Federation of Journalists.

73 Dansk Journalistforbund (DJ).

landsstyret etter Nordisk Journalistforbunds Jämställhetsseminarium 21.–24. april 1981, NJA)

Opprettelsen av NJs likestillingsutvalg sommeren 1981, etter anmodning fra landsmøtet, ble «broforbindelsen» Skatvedt etterlyste. Likestillingsutvalgets mandat var å jobbe for full likestilling mellom mannlige og kvinnelige journalister med hensyn til lønn, arbeidsforhold, arbeidsoppgaver og forfremmelser.

Engebret-bevegelsen forble en uformell bevegelse, uten direkte tilknytning til fagforeningen; den forble et diskusjonsforum og en pressgruppe. Det mente Reidun Kvaale var viktig. I et intervju i Klassekampen i 1984 slo hun fast at bevegelsens form fungerte slik tanken var fra bevegelsens stiftelsesmøte: «Jeg tror ikke vi ville oppnådd mer ved å være et organ på siden av NJ. Vi skal jobbe innafor.»⁷⁴

Bevisstgjøring og økt selvtilitt

Gjennom 1970-årene var bevisstgjøring av grupper i samfunnet en drivkraft i samfunnet. Endringer i det politiske landskapet og holdningsendringer i det politiske klimaet kom blant annet som følge av de mange ulike bevegelsene og det politiske engasjementet i store deler av befolkningen. I så måte var Engebret-bevegelsen typisk for sin tid. Engebret-bevegelsen sto for en bevisstgjøring hos kvinnelige journalister – en bevisstgjøring av at kvinner var usynlige, og av generelle kvinnespørsmål – og skapte ringvirkninger som satte varige spor i det fagpolitiske arbeidet og i avisredaksjonene. Fellesskapet og bevisstgjøringen i Engebret-bevegelsen ga de kvinnelige journalistene økt selvtilitt i arbeidet, og ikke minst mot til å gå tilbake til redaksjonene og kreve likestilling i redaksjonen og i spaltene. Sissel Benneche Osvoild peker

også på vekselvirkningen i bevisstgjøringsprosessen:

[Engebret-bevegelsen har] vært med på, i interaksjon med den alminnelige samfunnsutvikling, å bevisstgjøre meg på den skjeve maktfordelingen i redaksjonen og hvordan det påvirket stoffproduksjonen. Og for kvinners posisjon i avishusene. (Osvoild 05.03.2008)

I de forskjellige Oslo-redaksjonene ble Engebret-bevegelsen etter hvert en kjent faktor for redaktørene og journalistene. For Dagbladet-journalisten Anne Lise Stafne ble Engebret-bevegelsen en plattform som gjorde at hun oppdaget fellesskapet med kvinnelige kolleger i andre redaksjoner, og som ga henne selvtilitt i det redaksjonelle arbeidet i sin egen redaksjon:

Det bidro hvertfall til bevisstgjøring hos ganske mange, og det at man oppdaget at man gikk og tenkte på de samme tingene og hadde behov for det samme. [...] Det skjedde en bevisstgjøring innen de enkelte redaksjonene blant jentene. Etter hvert fikk jo redaktørene vite om at det fantes noe som Engebret-bevegelsen, og det lå jo helt i dagen hva vi ville, ikke sant, og de måtte ta litt hensyn til det ... det tror jeg nok ... det er ingen redaktører som liker bråk, så de prøvde ... å tilpasse seg en ny tid. (Stafne 31.05.2006)

Bevisstgjøringen var altså ikke bare for kvinnene, for i kjølvannet av deres opprør ble også mennene, mannlige kolleger og mannlige redaktører, bevisstgjort. For mange menn kunne aksepten av den nye tiden sikkert sitte langt inne, for andre kunne det være langt fra aksepterende ord til inkluderende handling. Uansett ble det etter hvert ryddet mer plass i spaltene for kvinner og kvinnestoff. For den nye tiden inneholdt også en kommersiell side: leserundersøkelser avdekket en etterspørsel etter såkalt kvinnestoff (Ottosen, Røssland og Østbye 2002, 171). Man

⁷⁴ Klassekampen 12.12.1984, NJA.

kan kanskje si at den kvinnelige leser ble en indirekte påvirkningsfaktor. Det markerte et skille: Kvinner ble anerkjent som konsumenter av journalistiske produkter, og det måtte man også ta hensyn til. Men hva som kom først, er vanskelig å si. Anne Lise Stafne sier det slik: «Det er jo avis-salget som bestemmer til syvende og sist, ikke sant, og undersøkelser og slikt. Men vi hadde jo rett, kan du si. Det var mange lesere som ville ha den type stoff» (Stafne 31.05.2006).

1970-årene var tiåret da Engebret-bevegelsen bidro til synliggjøring av skjevheter i arbeidsvilkårene mellom kvinnelige og mannlige journalister, og til bevisstgjøring av de kvinnelige journalistene. Fellesskapet og nettverket ga selvtilitt og mot i det redaksjonelle arbeidet.

Ønsket var at kvinner og likestillings spørsmål skulle være mer synlige i mediene. Vi ønsket en bevisstgjøring på måten vi skriver eller snakker på, og hvilke tema vi tar opp. Vi diskuterte sport og næringsliv. Kvinner måtte inn på flere felt. Tradisjonelt har kvinner dekket de myke temaene. Mediene påvirker jo holdninger hele tiden og hvis du er feminist så vil du gjerne påvirke samfunnet i en likestillingsretning. Da i sakens natur at vi ville at mediene skulle skyve samfunnet i den retningen, og der er jo journalisten en sentral person. (Brekken 28.02.2008)

1970-årene var preget av «entusiasme, glød og glede» og var en optimistisk tid (Brekken 28.02.2008). Ringvirkningene av dette engasjementet ga håp om fremtidige varige resultater, men opplevelsen av at likestillingsarbeidet sto stille og i noen henseender gikk tilbake på slutten av tiåret, påkalte et kritisk oppgjør om metoder og mål i likestillingsarbeidet. Anne Skatvedt var en av dem som satte ord på stemningskiftet:

Vi bør [nå] være ferdige med bevisstgjøringsfasen fra midten av syttiårene da kvinner støttet og oppmuntret hverandre. Vi må også mobilisere

mannlige journalister i dette arbeidet, undertegnede finner det litt bortkastet å vekke de allerede frelste – gang på gang.75

Dette ble kimen til nye strategier i likestillingsarbeidet i Norsk Journalistlag. De neste årene ble likestillingspolitikken i større grad tydeliggjort gjennom konkrete tiltak som eget likestillingsutvalg og vedtak om kjønnskvotering.

Engebret-bevegelsen løser seg opp

Spørsmålet om Engebret-bevegelsens eksistensberettigelse kom opp flere ganger i 1980-årene, og det var flere faktorer som bidro til at Engebret-bevegelsen etter hvert oppløste seg. Blant informantene mine er det ulike oppfatninger om når bevegelsen opphørte, og hva som var grunnen til det. Det var ikke et skarpt skille mellom aktivitet og ikke-aktivitet, og bevegelsens eksistens var ikke noe som ble vedtatt, verken i begynnelsen eller i slutfasen. Jeg vil likevel forsøke å synliggjøre noen faktorer som til sammen kan ha virket slik at bevegelsen til slutt ble oppløst.

«Bevisstgjøringsfasen» hadde synliggjort skjevheter og avdekket diskriminering av kvinnelige journalister med hensyn til lønn; nå mente flere at det var på tide med mer målrettede tiltak for å øke likestillingen. Flere av de sentrale personene i Engebret-bevegelsen hadde i løpet av 1970-årene engasjert seg i faglig arbeid i NJ. At fagforeningen opprettet likestillingsutvalget i 1981 som igjen opprettet likestillingskontakter i alle lokallagene, bidro til at flere nå konsentrerte seg fullt og helt om å jobbe frem likestilling innenfor fagforeningens rammer. Dahlerup peker på et dilemma i sosiale bevegelser, som er «at en organisatorisk fundering eller institutionalisering, der skulle skabe permanens, netop ser du til at ødelægge noget af bevægelsens kraft som samfundsforandrer og -fornyer» (Dah-

75 Rapport til landsstyret 1. mai 1981, NJA.

lerup 1998, 54). Bevegelsens kraft ligger i det at mange møtes. Når bevegelsens aktører kommer inn på mer institusjonaliserte arenaer, pulveriseres bevegelsen kraft. Flere av de øvrige personene som hadde vært med fra stiftelsesmøtet i 1974, konsentrerte seg om andre oppgaver eller gikk helt ut av det faglige arbeidet. I desember 1981 hadde Engebret-bevegelsen et møte med tittelen «Skal Engebret-bevegelsen fortsette?». Der konstaterte Reidun Kvaale at aktiviteten hadde «dabbet betydelig av – ikke minst fordi den har vært basert på initiativ fra noen få entusiaster som etter hvert begynner å gå trett».⁷⁶

Men det rådet en viss tilfredsstillelse over de resultater som var oppnådd. At Anne Skatvedt, en av Engebret-bevegelsens «fremste talspersoner» (Sabel 26.05.2006), ble leder for fagforeningen, var en milepæl, og kanskje ble det også en hvi-lepute for «grasrota»? Bente Sabel trekker frem et annet aspekt, det at man trodde at «bevisstgjøringsfasen» ville bli et-terfulgt av en fase der likestillingsarbeidet gikk fremover «av seg selv».

Vi opplevde [egentlig] et ganske stort tilbakeslag, lønnsforskjellene hadde økt igjen, og det var litt nedtur. Jeg tror vi oppsummerte noen av oss, at vi hadde tatt litt for lett på det og trodd litt at ting skulle gå litt mer av seg sjøl. [...] Og så opplevde vi at det var ikke sånn, og da var vi på hver vår plass. [...] Det var vel mer det at vi var opptatt av andre ting, og prioriterte annen jobbing. [...] det betød jo ikke at vi parkerte idealene og målset-tingene. Men det var vel det at vi fant andre veier og andre måter å jobbe på, og at vi stort sett gjorde det i det daglige arbeidet. I hvert fall opp-levde jeg det sånn. Jeg hadde ikke det behovet

lenger. Jeg så at jeg kunne gjøre nytte for meg på andre måter. (Sabel 26.05.2006)

Men det rådet stadig en optimistisk holdning, og Engebret-bevegelsen var fortsatt et viktig nettverk. Sabel trekker frem at 1980-årene også representerte en ny giv på den måten at beve-gelsen fortsatt rekrutterte kvinnelige journalis-ter og var et debattforum som genererte en god del møter de første årene av det nye tiåret (Sabel 26.05.2006). 1983 var året da det viktige kvote-ringsvedtaket ble fattet på landsmøtet, og det genererte også en del møter.

Til tross for at bevegelsen fortsatt tiltrakk seg nye deltakere, så avtok aktiviteten, særlig etter 1983. På slutten av året ble det invitert til møte

med den talende titte-len «Kvinner – med kur-sen i revers?»⁷⁷. Året et-ter oppsummerte Bente Sabel status quo i Jour-nalisten desember 1984 under tittelen «Støtten og solidariteten hvor ble den av?»:

*De kvinnelige journalistene
var sjeldnere gift enn kvinner
i normalbefolkningen.*

Den 4. november var det ti år siden Engebret-bevegelsen holdt sitt første møte. Dagen er blitt forbigått i total stillhet. Det blir stadig lengre mel-lom hver gang bevegelsen rører seg. Er den kan-skje i ferd med å overleve seg selv? Dessverre. Det er snarere et uttrykk for resignasjon eller man-glende overskudd. [...] Bare en snau uke før det glemte jubileum holdt NJ sin tredje likestillings-konferanse. Og det var ingen oppløftende fore-stilling. Vi fikk nok en gang bekreftet at det ikke er nok å legge forholdene til rette og håpe at verden går fremover. Vi må være pådrivere hele tiden. [...] For mange av oss var Engebret det puffet vi trengte for å kaste oss ut i faglig arbeid, på redaksjonsklubbplan, lokallagplan og i NJ sen-tralt. Og selvfølgelig har vi oppnådd en del. [...]

⁷⁶ Notat fra møte i Engebret-bevegelsen, 04.12.1981, NJA.

⁷⁷ Journalisten oktober 1983, NJA.

Men så kommer altså hverdagen. Hvor avtaleformuleringer skal prøves i praksis, hvor vedtak skal settes ut i livet – og hva så? Hvor ble det av all den solidariteten og støtten vi opplevde på landsmøtet? Kommer den til uttrykk til daglig? [...] Vi har vært igjennom en fase av passiv velvilje. Nå er vi inne i en fase med passiv motstand. Det er på høy tid vi får motstanderne ut på banen, så vi kan se hvor vi har dem. Det er på høy tid å få igang en ny likestillingsdebatt. (Sabel 1984)

I en artikkel i Klassekampen i desember 1984 etterlyser Reidun Kvaale videre engasjement: «jeg etterlyser innsats fra kvinnelige kolleger. Vi er fortsatt redd for å høre våre egne stemmer på klubbmøter. [...] vi er redd for å bli oppfattet som sinnadamer. Derfor trenger vi fortsatt Engebret, som et kvinne-forum.»⁷⁸

Julen 1984 døde Reidun Kvaale. At en av de mest sentrale og entusiastiske personene i Engebret-bevegelsen gikk bort, kan ha hatt betydning for det videre arbeidet med bevegelsen. Bente Sabel trekker frem Kvaales egenskap som samlende inspirator:

Det er klart det hadde noe å gjøre[...] det hadde veldig mye å gjøre med henne. For hun var en drivkraft og en pådriver som fikk fart på oss når vi var litt daffe. Så det er klart vi mista nok litt av gnisten og [...] hun var en veldig samlende person. Lufta gikk litt ut av ballongen ... med henne. Det gjorde det, altså. (Sabel 26.05.2006)

Samtidig med at Kvaale døde, var det lenge siden «bevegelsen hadde rørt på seg» (Sabel 1984). I Journalisten ble det invitert til kun ett møte i 1984. 18. mars 1985 ble det arrangert et minnemøte over Kvaale, med Kvaales bok *Kvinner i pressen* som tema. Det var det siste møtet i regi av Engebret-bevegelsen. Flere av informan-

tene fremhever at tiden var moden, og at det var naturlig at Engebret-bevegelsen oppløste seg:

Jeg tror det dabbet av, tiden var moden. [...] Det var en bevegelse, bevegelser skal ikke vare evig, du kicker det i gang og får en bevegelse i farta og hvis du da syns at det beveger seg i riktig retning, så kan man kanskje bare la tingene skje av seg selv eller støtte andre på andre måter, og hvis ikke det, så må man starte en annen type bevegelse. (Skatvedt 22.08.2008)

«Bevegelsen hadde sitt tyngdepunkt i årene -74 til -80, så døde den gradvis ut. Men det betyr ikke at kampen døde hen, den bare flyttet seg» (Stafne 2007).

Oppsummering

Engebret-bevegelsen var «en pressgruppe og et debattforum» og var organisert som et uformelt nettverk.⁷⁹ Målene var flere og varierte nok etter hvilken tilnærming deltakerne i bevegelsen hadde til samtidens likestillingsspørsmål. For noen var Engebret-bevegelsen hovedsaklig et debattforum og et møtested der man kunne diskutere felles problemstillinger og bli kjent med andre kvinnelige journalister. For andre ble bevegelsen et springbrett for faglig engasjement og likestillingsarbeid i fagbevegelsen. Som andre bevegelser besto også Engebret-bevegelsen av en kjernegruppe som var særlig aktive og målrettede. Flere av disse personene tok etter hvert på seg verv i Norsk Journalistlag (NJ) og fikk gjennom vervene muligheter til å jobbe med likestillingsspørsmål i fagforeningen. Engebret-bevegelsen ble et forum der saker ble satt på dagsordenen og argumenter ble fremsatt, og som virket som en sterk inspirasjonskilde til arbeidet for likestilling i fagforeningen. Men Engebret-bevegelsen hadde også en mer aktiv rolle. Bevegelsen, og

⁷⁸ Klassekampen 12.12.1984, NJA.

⁷⁹ Klassekampen 12.12.1984, NJA.

personer som hadde sin base i bevegelsen, satte i gang flere prosjekter.

Stiftelsesmøtet i 1974 resulterte i fire henvendelser til NJ med konkrete forslag. Blant annet var seminaret «Kvinnen i massemedia», som gikk av stabelen høsten 1975, et resultat av forslaget som kom fra Engebret-bevegelsens første møte. Året 1975 var også året da Anne Skatvedt med Engebret-bevegelsen i ryggen holdt innledningsforedraget til den «faglige situasjonen» og satte likestilling på dagsordenen i fagforeningen. I løpet av de ti årene bevegelsen eksisterte, inviterte bevegelsen politikere, forskere og kolleger fra andre miljøer og fra Sverige til å holde innledningen på møter. Gjennom dette arbeidet ble likestillingsspørsmål i ulike miljøer synliggjort og satt på dagsordenen, og kontakter ble knyttet. En av disse kontaktene var Torild Skard, som gjennomførte et forskningsprosjekt på begynnelsen av 1980-årene om «Kvinnelige journalisters livs- og arbeidssituasjon». Dette var et prosjekt i nær tilknytning til Engebret-bevegelsen og til personer som satt både i Engebret-bevegelsen og i NJ. Ifølge Bente Sabel ble resultatene fra dette prosjektet en referanse i likestillingsarbeidet i NJ.

I 1980 ble FNs andre internasjonale kvinnekonferanse arrangert i København. Ringvirkninger av Engebret-bevegelsens virksomhet kom for alvor til syne her. Bevegelsens nettverk av kvinnelige journalister ga muligheter for samarbeidsformer som brøt med datidens tanke om konkurrerende redaksjoner, men som åpnet opp for en effektiv og inkluderende journalistikk. I København ble kvotering som virkemiddel for økt likestilling diskutert. Denne diskusjonen ble tatt med hjem og ble et politisk virkemiddel. Kvotering i pressen ble diskutert i Engebret-bevegelsen, og i NJ ble kvotering som virkemiddel for å øke rekrutteringen av kvinner til yrket og til lederstillinger vedtatt i 1983.

Materialet mitt tyder på at tiden rundt overgangen fra 1970-årene til 1980-årene også innebar et skille. 1970-årene bar preg av optimisme og bevisstgjøring. Veien mot likestilling med hensyn til lønn, arbeidsforhold og rekruttering gikk fremover. Men på slutten av 1970-årene kom statistikk som viste at den prosentvise andelen av kvinner i NJs medlemsmasse hadde stagnert, og at lønnsforskjellen mellom menn og kvinner økte igjen. Det ble stilt spørsmål om hvilken vei man skulle gå, og om Engebret-bevegelsen som pressgruppe og debattforum fortsatt var virksom fullt. Til tross for fortsatt relativt hyppig møtevirksomhet på begynnelsen av 1980-årene avtok engasjementet i Engebret-bevegelsen fra 1983. 4. november 1984 var det ti år siden bevegelsen startet, men dagen ble forbigått i taushet. Irene Andersson fremhever at det i et nettverk er de aktive personene som utgjør fundamentet: «Sociala rörelser kan bestå av allt från informella grupper till fasta organisationer, men det är de aktiva deltagarna som utgör fundamentet» (Andersson 2003, 153). Videre mener Andersson at et nettverk beveger seg mellom aktive faser med aksjoner og latente faser: «nätverk kan leva vidare i en slags latent tidsrymder mellan de synliga manifestationerna» (Andersson 2003, 155). Reidun Kvaale var initiativtaker og pådriver i Engebret-sammenheng, og da hun gikk bort julen 1984, forsvant også en sentral del av fundamentet i Engebret-bevegelsen bort. Så selv om Engebret-bevegelsen lå i dvale i tiden før hennes død, kan hennes død ha vært det endelige nådestøtet. Når fundamentet var borte, ble det vanskelig med fortsatt mobilisering og flere aksjoner. Siste møte i Engebret-bevegelsen ble 18. mars 1985. Det var et minnemøte der tema var «Reidun Kvaales bok om kvinnelige journalister».⁸⁰

80 *Journalisten* mars 1985, NJA.

Sammenfatning

Likestilling var et hovedtema i 1970-årene. Feminisme i ulike drakter dannet det idégrunnlaget for kvinnereisningen, og forholdet mellom likhet og ulikhet mellom kjønnene var hovedkjernen i problematikken. Radikal-feminismen fremhevet forskjellene mellom kjønnene, mens liberal-feminismen fremhevet likheten (Halsaa 1996). I Engebret-bevegelsen lå denne dikotomien til grunn for bevegelsens arbeid, og for strategiene som ble valgt i likestillingsarbeidet i NJ.

Engebret-bevegelsen fikk bred oppslutning blant hovedstadens kvinnelige journalister. Det var særlig den urettferdige lønnsforskjellen mellom kvinnelige og mannlige journalister og det påviselige «mannstillegget» som samlet kvinnene til en offensiv utøver i 1970-årene. I yrket fantes prosesser som «etablerer en kjønnsdeling», og som «produserer kjønnsmønstre» når det gjelder arbeidsområder, lønn og underordning (Acker 1993). Acker fremholder at arbeidsgivere kan reproducere disse kjønnsforskjellene bevisst samtidig som fagforeningen kan være uvitende om disse strategiene. Og det var nettopp innenfor fagforeningens rammer at Engebret-bevegelsen valgte å kjempe om likelønn, bedre arbeidsvilkår og kvinnerepresentasjon. Norsk Journalistlag ble Engebret-bevegelsens fremste arena og oppfordret de kvinnelige journalistene til å ta verv i NJ og ta ordet på landsmøter. Likestillings-saken kom på dagsordenen i NJ, og kvinner ble synlige. Resultatene kom jevnt og trutt de første årene: økt representasjon i NJ, mindre lønnsforskjell og bedre arbeidsvilkår i yrket. Det var en fase med *bevisstgjøring*, og med strategier hentet fra likhetsfeminismen. På slutten av 1970-årene kom de første systematiske kartleggingene

av arbeidsmiljøet i yrket (blant andre Børtnes og Grønsund 1981; Skard 1984). Undersøkelsene dokumenterte forskjellsbehandling av kvinnelige journalister og at den journalistiske nyhetskulturen ekskluderte såkalte kvinnelige stoffområder (Skard 1984). Dette bildet ble bekreftet igjen ti år senere (Eide 1991).

I diskusjoner om kvinnelig journalistikk ble argumenter fra både forskjellsfeminismen og likhetsfeminismen brukt til å belyse spørsmål om *det finnes en egen kvinnelig journalistikk*, hva som *kjennetegner en kvinnelig journalistikk* og om *mediene trenger en kvinnelig journalistikk* for å kunne oppfylle det journalistiske idealet om å speile samfunnet. De forskjellsfeministiske argumentene fikk etter hvert størst plass; erkjennelsen av at nyhetsrommet var maskulint, fikk innpass, og *balanse i den journalistiske virkelighetsbeskrivelsen* (Kvaale 1986) ble etterspurt.

«Jeg tror vi oppsummerte at vi hadde (...) trodd at ting skulle gå litt mer av seg sjøl.»

Engebret-bevegelsen var et fenomen typisk for sin tid. Å danne bevegelser med mål om å bevisstgjøre og skape holdningsendringer var en del av 1970-årenes uformelle politiske landskap. Engebret-bevegelsen ble et springbrett til generelt fagforeningsarbeid, for der hadde man muligheten til å være med og påvirke vilkår og rammer for yrket. Andersson (2003) hevder at en sosial bevegelse har en felles idé eller ideologi, og at felles oppfatninger og solidaritet er grunnelementer i samholdet. Aktørene i bevegelsen er involvert i en politisk og/eller kulturell konflikt der målet er å forandre samfunnet. Gjennom kollektive aksjoner fremfører bevegelsen protester (Andersson 2003, 153). Engebret-bevegelsen hadde i løpet av sin tid en rekke kollektive aksjoner, helst innenfor ordnede rammer, men like fullt lå det en protest i det. Anne Skatvedt

talte med mandat fra Engebret-bevegelsen på landsmøtet i 1975 og satte likestilling på dagsordenen, et kvinneseminar ble arrangert på høsten i 1975, og flere initiativ ble tatt overfor andre kvinnegrupper i samfunnet. Dekningen av FNs kvinnekongress i København i 1980 representerte et brudd med etablerte konvensjoner i yrket og må sees på som en skarp protest mot disse.

I overgangen til 1980-årene var det misnøye med likestillingsresultatene. Lønnsforskjellene økte igjen, og arbeidsmiljøundersøkelsene dokumenterte en forskjellsbehandling av kvinnene. Det skapte en opplevelse av at de strategiene som var valgt, ikke førte frem. Det påkalte et oppgjør med metodene som var brukt i likestillingsarbeidet. Nye strategier, hentet fra forskjellsfeminismen, lå grunn for opprettelsen av likestillingsutvalget i 1981 og kvoteringsvedtaket i 1983.

Det er de aktive deltakerne som utgjør fundamentet i en bevegelse: «Sociala rörelser kan be-

stå av allt från informella grupper till fasta organisationer, men det är de aktiva deltagarna som utgör fundamentet» (Andersson 2003, 153). Flere av de mest sentrale aktørene i bevegelsen fikk etter hvert verv eller stilling i NJ. Dette kom som et resultat av Engebret-bevegelsens oppfordring til nettopp det, og nettopp det hadde vært en bevisst linje i Engebret-bevegelsens strategi. Det kan være en delforklaring på at Engebret-bevegelsen på begynnelsen av 1980-årene gradvis døde hen; likestillingskampen ble ivaretatt av fagforeningen, og Engebret-bevegelsen ble overflødig. Dahlerup (1998) peker på at dette er et dilemma for en bevegelse. En organisatorisk fundering, i dette tilfelle i NJ, ser ut til å ødelegge bevegelsens kraft som samfunnsforandrer. Men det var også andre faktorer som bidro til Engebret-bevegelsens oppløsning. Reidun Kvaale, som var bevegelsens *primus motor*, gikk bort julen 1984. Hun hadde vært bevegelsens naturlige midtpunkt og sto alltid på barrikadene for likestilling av kvinnelige medarbeidere i pressen (Kvaale 1986).

Kildeliste

- Acker, J. 1993, «Å kjønne organisasjonsteori 1», *Nytt om kvinneforskning*, nr. 1, tilgjengelig fra: Kilden Informasjonssenter for kjønnsforskning, <http://kilden.forskningsradet.no/index.html>, [27.03.09].
- Andersson, I. 2003, «Att skapa en resning mot krigshot: Kvinnors nätverk som bas för bred mobilisering» i Hreinsson, E. og T. Nilson (red.) – *Nätverk som social resurs: historiska exempel*, Studentlitteratur, Lund, s. 151–170.
- Blom, I. 1999, «Brudd og kontinuitet: Fra 1950 mot årtusenskiftet» i Blom, I. og S. Sogner *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-årsskiftet*, Cappelen akademisk forlag, Oslo, s. 299–345.
- Bratteli, Tone, upubl. artikkel, «Engebret-bevegelsen og mediakuppene».
- Børtnes, T. og S.O. Grønsund 1981, *Diagnose: Journalist: Om norske journalisters arbeidsmiljø*, Institutt for journalistikk, Oslo.

- Dahlerup, D. 1998, *Rødstrømperne: Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970–1985*, bd. 1, Gyldendal, København.
- Eide, E. 1991, *Kvinnebildet i norsk dagspresse ved inngangen til 1990-årene – og journalistenes bilde*, Forskningsrapport nr. 6, Norsk Journalisthøgskole.
- Hagemann, G. 2004, «Norsk nyfeminisme: amerikansk import?», *Nytt Norsk Tidsskrift* nr 03-04, s. 275-287, tilgjengelig fra: Idunn.no, www.idunn.no, [21.04.2009].
- Halsaa, B. 1996, «Variasjoner over et tema: feminisme som teori» i Holter, H. (red.) *Hun og han: Kjønn i forskning og politikk*, Oslo, Pax Forlag, s. 141–189.
- Kvaale, R. 1986, *Kvinner i norsk presse gjennom 150 år*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Kvaale, R. 1982, «Den 'hemmelige' Engebret-bevegelsen: hva er det de egentlig driver med?» i *Journalisten*, januar, s. 12–13.
- Lönnroth, A. (red.) 2008, *Empati og engagemang: En kvinnolinje i svensk journalistik*, Tusculum Förlag, Enhörna.
- Ottosen, R. 1996, *Fra fjærpenn til Internett*, Aschehoug, Oslo.
- Ottosen, R., L.A. Røssland og H. Østbye 2002, *Norsk pressehistorie*, Samlaget, Oslo.
- Sabel, B. 1984, «Støtten og solidariteten hvor ble den av?», *Journalisten*, desember, nr. 17, s. 11.
- Skard, T. 1984, *Det koster å være kar: særlig når en er kvinne*, Institutt for journalistikk, Fredrikstad.
- Skatvedt, A. 1975, «Kvinner i pressen», foredrag på Norsk Journalistlags landsmøte, 24.04.1975, NJA.
- Stafne, A.L. (24.05.2007), «Engebretbevegelsen», [online] Kilden: informasjonssenter for kjønnsforskning, tilgjengelig fra: <http://kilden.forskningsradet.no/artikkel/vis.html?tid=46258> [30.04.2009].
- Vislie, Gerda 1977, «To-års jubileumsfest: Engebret-bevegelsen er liv laga», i *Journalisten*, februar, s. 5.
- Zilliacus-Tikkanen, H. 1997, *Journalistikens essens i et könsperspektiv*, Rundradions jämställdhetskommitté, Helsinki.

Annen litteratur

- Likestillingsrådet 1975, «Kvinner i Norge: En del opplysninger om kvinnens stilling i Norge utarbeidet med henblikk på grunnskolen i forbindelse med kvinneåret», Februar 1975.

Arkiv

- NJA – Norsk Journalistlags Arkiv, herunder: – Journalisten

Edvard Larssen, ca. 1871.

Drømmer og prosjekter

En norsk pressemanns historie

PETER LARSEN

Professor

Peter.Larsen@infomedia.uib.no

Hvem var Bergens Tidendes første redaktør? Ifølge tradisjonen var han en lokal embetsmann. Professor Peter Larsen har oppdaget at her tok tradisjonen feil.

Historien begynner i Bergen, med boktrykker J. W. Eide som 5. desember 1867 utga et prøve-nummer av det som skulle bli til *Bergens Tidende*. At det var behov for en ny avis, ble understreket i en lang programerklæring med tydelig adresse til byens to andre aviser:¹

Uagtet Bergen saavel i aandelig som i materiel Henseende burde – næst Hovedstaden – indtage den første Plads i Landet, savner Byen dog den Dag idag et tilfredsstillende offentlig Organ, og medens hver By, ja, næsten hvert Ladested i Henseende til Pressevirksomhed har gjort store og glædelige Fremskridt, er Bergen i de senere Aar i den Grad gaaet tilbage, at Byen nu, – hvad Presse angaar – er paa god Vei til at indtage den sidste Plads i Rækken, endog bag Bodø og Haugesund.²

1 Sitatene fra den redaksjonelle erklæringen stammer fra Kåre Fasting 1964, *Den gamle by og den unge boktrykker, J. W. Eides boktrykkeri, Bergen. Jeg har ikke selv vært i stand til å lokalisere en kopi av prøvenummeret. Det håndskrevne manuskriptet til programerklæringen har vært oppbevart på Bergens Tidende inntil 2010, men det er nå forsvunnet.*

2 Fasting, *op.cit.*, s. 143.

Ifølge programerklæringen skulle den nye avisen ikke ha noen bestemt politisk farge, men gi en «upartisk Fremstilling af den politiske Situation».³

Efter vor Overbevisning bør et Blad ligesaa lidt være udelukkende Organ for Redaktørens individuelle Mening som for et enkelt Partis ensidige Doktriner. Radikalisme og Konservatisme som ubøielige Principer, ere to politiske Ensighedder, der istedet for at virke velgjørende, skade og hemme et Lands Udvikling, og en aldrig hvilende Opposition er en ligesaa ufornuftig som komisk Negativitet. At være Fremskridtsmand, naar det er nyttigt, konservativ naar det er nødvendigt og aldrig opponere i utide, – det er den Troesbekjendelse som tiltaler os mest.⁴

Det framgikk at hensikten først og fremst var å få i gang en offentlig utveksling av synspunkter mellom redaksjon og lesere. Den nye avisen ville støtte seg på «Borgernes Sands for og Deltagelse i Behandlingen af Tidens og Stedets Spørgsmaal».⁵

Programerklæringen sluttet med en oppfordring til leserne om å tegne abonnement. Hvis ikke bladet innen nyttår hadde fått så mange abonnenter at det kunne bestå «paa en kraftig og værdig Maade», da skulle denne første artikelen bare leses som «et velment og venligt Goddag og Farvell!».⁶

3 *Ibid.*, s. 137.

4 *Loc.cit.*

5 *Ibid.*, s.146.

6 *Loc.cit.*

Det ble et «Goddag». Den nye avisen utkom med sitt første ordinære nummer en måned senere, 2. januar 1868.⁷

Et pressehistorisk mysterium

«Udgivet og trykt af J. W. Eide», står det på siste side i den nye avisen. Som vanlig i perioden var redaktørens navn ikke nevnt noe sted. Det var heller ikke kjent blant byens borgere. De spekulerte, og det gikk rykter. Noen mente at forfatteren Johan Koren Christie måtte være mannen, men i februar trykker avisen et leserbrev der han ber redaksjonen bekrefte at han «hverken har den Ære at kjende Sammensætningen af Bladets Redaksjon, eller på nogen Maade har med Redigeringen af 'Bergens Tidende' at gjøre». Han får et lakonisk svar: «Ovenstående Erklæring fra Hr. Adjunkt Christie bekræftes.» Svaret er signert av både «Bergens Tidendes Redaksjon» og «Bergens Tidendes Udgiver J. W. Eide».⁸

Men hvem var så «Bergens Tidendes Redaksjon»? Spørsmålet kan ikke besvares ved hjelp av offisielle kilder. Stort sett all dokumentasjon om avisens tidlige historie gikk tapt under den store Bergensbrannen i januar 1916. Men ifølge tradisjonen var avisens første redaktør en lokal embetsmann. I bind 4 av *Norsk Presses Historie* kan man for eksempel lese: «Politifullmektig Johan Hekleberg var første ansatte redaktør, men det var Eide som preget avisen, sammen med agent John Lund».⁹ Noe tilsvarende står i alle andre framstillinger av *Bergens Tidendes historie*.¹⁰

Pressehistorikerne undrer seg over dette redaktørvalget.¹¹ Hekleberg var relativt fersk i byen da avisen startet. Han kom fra Christiania og var først blitt tilsatt som politifullmektig i 1867. Kåre Fasting som har skrevet den mest omfattende fremstillingen av *Bergens Tidendes historie*, synes at valget av Hekleberg er «nesten rørende».¹² Han mener Eide valgte ham ut fra en forestilling om at akademisk utdanning var «en nødvendig forutsetning for åndsarbeid». Likevel finner også Fasting dette redaktørvalget besynderlig. Ikke bare hadde Hekleberg begrenset kjennskap til byen, han var tilsynelatende heller ikke noen skrivende person:

Så vidt det er mulig å bringe det på det rene, utfoldet han hverken før eller etter tiden i Bergen noen skribentvirksomhet. Den omhyggelige gransker J. B. Halvorsen ville sikkert hatt ham i sitt leksikon hvis så hadde vært, men navnet Hekleberg er ikke registrert der.¹³

Det er Jens Braage Halvorsens storverk *Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1880* Fasting her sikter til.¹⁴ Og det er korrekt at Halvorsen ikke har skrevet noe om Hekleberg. Men tar man tak i bind 3 og blar fram til oppslaget om en viss

Hundre års kavalkade. *Bergens Tidende 1868–1968, Bergens Tidende, Bergen; Odd Strand 1999, Bergensk presse i tre århundrer, Bergens Presseforening, Bergen. Hekleberg figurerer også på den moderne avisens hjemmeside: «Den første redaktøren, som forøvrig aldri fikk navnet sitt i avisen, het Johan Hekleberg og var politifullmektig i Bergen» (<http://kundesenter.bt.no/om-bt/tall-og-fakta/var-historie>).*

7 Ifølge prøvenummeret var *Bergens Tidende* planlagt som ukeblad, men i løpet av desember ble byens annonsemonopol opphevet. Dermed var det økonomiske grunnlaget vesentlig forbedret, og det ble nå mulig å satse på en dagsavis.

8 *Bergens Tidende*, 12. februar 1868.

9 Martin Eide om *Bergens Tidende* i Idar Flo (red.) 2010, *Norske aviser fra A til Å. Norsk presses historie, bind 4. Universitetsforlaget, Oslo*, s. 49.

10 Se for eksempel Fasting 1964, op.cit.; Kåre Fasting 1967,

11 Se for eksempel Strand, op. cit., s. 38: «Som ansvarlig redaktør for avisen hadde boktrykker J. W. Eide underlig nok tilsatt politifullmektig og tidligere departementsmann Johan Hekleberg.»

12 Fasting 1967, op. cit. s. 135.

13 Loc.cit.

14 Jens Braage Halvorsen og Halvdan Koht 1885–1908: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1880* paa Grundlag af J. E. Krafts og Chr. Langes «Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1856», bind 1–6. Den Norske Forlagsforening, Kristiania.

Edvard Larssen, får man til gjengjeld denne opplysningen:

Han redigerede *Bergens Tidende* fra Bladets Begyndelse den 2 Januar 1868 til 2 April s A. I dette Tidsrum findes i Bladet bl. a. under Navn flere Digte af ham.¹⁵

Det er ingen grunn til å tvile på Halvorsen i slike saker. Hans leksikon er en uvurderlig, rik kilde til periodens litterære liv, og han er berømt for sine pålitelige og detaljerte opplysninger om de forfatterne han registrerte. Men bortsett fra én enkelt bemerkning i Tom Arbo Høeghs avisbibliografi fra 1970-årene har denne notisen om Larssens tid som redaktør av *Bergens Tidende* gått upåaktet hen blant norske pressehistorikere.¹⁶

Hvem var da denne ukjente, første redaktøren av *Bergens Tidende*?

Ung ulykke

Edvard Larssen kom fra Stavanger.¹⁷ Han var født i 1840 som sønn av fattige foreldre. Han hadde ikke mye utdannelse, han hadde arbeidet i butikk en stund, men han drømte om å bli forfatter. Tidlig på våren 1860 dukket han opp i Christiania. Han hadde ingen penger og kjente ingen i byen, men klarte likevel i løpet av kort tid å

vinne innpass i miljøet omkring redaktør Paul Botten-Hansen og *Illustreret Nyhedsblad*.¹⁸ I mai 1860 fikk han trykt et alenlangt, sentimentalt dikt i Nyhedsbladet. Av Botten-Hansens redaksjonelle note framgår det at den unge forfatteren hadde skaffet seg velgjørere som lovet å støtte ham økonomisk mens han forberedte seg på å ta artium.¹⁹

To år senere utga Larssen en liten diktsamling.²⁰ Paul Botten-Hansen som anmeldte den i Nyhedsbladet, var ikke imponert.²¹ Han nevnte at Larssen var blitt understøttet av godgjørende mennesker, men at «Sygelighed, maaske også et tidsspildende Hang til Poeteri» hadde kommet i veien for studiene, slik at den unge forfatteren ennå ikke kunne tenke på å ta eksamen. Også på det litterære feltet

var det et stykke igjen før Larssen kunne nå «Aandens modne Udvikling». Likevel anbefalte Botten-Hansen leserne å kjøpe boken, for den unge forfatteren var nå uten noen form for økonomisk understøttelse. At velgjørerne hadde mistet tålmodigheten, fremgikk også av diktsamlingens forord, der Larssen fortalte at han var nødt til å finne seg noe arbeid og oppgi det litterære livet han hadde drømt om helt siden barndommen.

«*Han redigerede Bergens Tidende fra Bladets Begyndelse den 2 Januar 1868 til 2 April s A.*»

15 «Edvard Larssen», i Halvorsen og Koht, *op.cit.*, bind 3, s. 450–451.

16 Tom Arbo Høeg 1974, *Norske aviser 1763–1969*. En bibliografi. Registerbind, Universitetsbiblioteket i Oslo, Oslo, s. 192. Høeg refererer til opplysningen i Halvorsens leksikon, men markerer at den ikke er verifisert, og i verkets hovedbind, Alfabetisk fortegnelse (1973) nevner han verken Hekleberg eller Larssen som redaktører av *Bergens Tidende*.

17 Kirkebok, Stavanger Domkirke, 15. mars 1840.

18 Om Paul Botten-Hansen og *Illustreret Nyhedsblad*, se Peter Larsen: «Opplysning, underholdning og visuell of-fentlighet. Om den tidlige norske ukepresse», Jan Fredrik Hovden og Karl Knapskog (red.) 2012, *Hunting High and Low. Skriftfest til Jostein Gripsrud på 60-årsdagen*, Scandinavian Academic Press, Oslo.

19 *Illustreret Nyhedsblad*, 13. mai 1860.

20 Edvard Larssen 1862, *Digte, Steensballe*, Kristiania.

21 *Illustreret Nyhedsblad*, 1. juni 1862.

Larssen dro til København for å utdanne seg til fotograf.²² Her møtte han Marie Charlotte Jensen. Hun ble gravid, og de giftet seg i slutten av april 1863.²³ Ut på våren kom de til Christiania og flyttet inn i en leiegård i Storgaden. Larssen åpnet et fotografisk atelier i bakhagen.²⁴ De fikk en datter i november 1863.²⁵

Trolig gikk det dårlig med atelieret, for allerede året etter var familien tilbake i København, der Larssen forsøkte å skaffe seg nye velgjørere.²⁶

Marie Charlotte var gravid igjen. Hun nedkom med en jente i mars 1865, men døde i forbindelse med fødselen.²⁷

*«Sygelighed, maaske også et
tidsspildende Hang til Poeteri»
hadde kommet i veien for studiene.*

Larssen og de to små

døtrene dro hjem til hans mor i Stavanger. Hun var nettopp blitt enke. Han var nettopp blitt enkemann, i en alder av 25 år. Ved folketellingen i desember 1865 blir han registrert som «Cigarfabrikant Literat».²⁸ Bankadministrator Johan Peter Olsen, en av Larssens velgjørere fra Christiania, hadde stilt en garanti på 200 speciedaler slik at han kunne starte en liten tobakkshandel.²⁹

22 Han tok et kurs på fotografen Bertel Christian Budtz Müllers «fotografiske Institut i Kjøbenhavn», jf. annonse i Morgenbladet, 1. juli 1863.

23 Kirkebok, Trinitatis, København, 26. april 1863.

24 Annonse i Morgenbladet, 1. juli 1863.

25 Kirkebok, Domkirken, Oslo, dåp 17.1. 1864.

26 Den 12. november 1864 skriver H. C. Andersen i sin dagbok: «Min Forkjølelse er vel noget tagen af, men Hovedpine har jeg og dinglevoren. Intet bestilt; Veiret fugtigt mildt; tilmorgen var en norsk Poet Larsen hos mig, han er nu Photograph, er gift og fattig; jeg fik hans Digte, ved næste Besøg skal jeg nok give ham Hjælp» (K. Weber (red.) 1972, H. C. Andersens Dagbøger 1864–1865, bind IV. Gad, København, s. 151).

27 Kirkebok, Sankt Johannes, København, dåp, 4. mars 1865.

28 Folketelling 1865 for 1103 Stavanger.

29 Cf. Larssens etterlatte papirer, brev fra J. P. Olsen, datert Christiania september 1865. Kjøpmann og bankadmi-

En ørkesløs drømmer

Edvard Larssen ble ikke forfatter, men han fikk likevel en plass i norsk litteraturhistorie – som fotograf. I Christiania-tiden var han blitt kjent med Henrik Ibsen. Trolig hadde han møtt ham i kretsen omkring Paul Botten-Hansen. I alle fall ble Larssen den første som fotograferte Ibsen [figur 1].³⁰ Tjue år senere fikk han i tillegg en plass i Ibsens forfatterskap. I forarbeidene til *Vildanden* refererer Ibsen til forskjellige personer som skal brukes som modeller. En av dem markerer han med initialene E. L.³¹ Og på et særskilt ark med overskriften «Modeller» står navnet «Edvard Larsen» øverst på listen.³²

I notatene skriver Ibsen om «Fotografen, den mislykkede digter, E. L.». Han er «en seminaristisk pessimist, uden fremfærd, en ørkesløs drømmer». Han har «skimtet ind i en højere verden; det er hans ulykke». Edvard Larssen var med andre ord modell for det som senere ble til Hjalmar Ekdal, hovedpersonen i *Vildanden*.

nistrator Johan Peter Olsen kom i kretsen omkring Paul Botten-Hansen og Henrik Ibsen. Han var fadder for Larssens første datter. De 200 speciedaler han garanterte for, ville svare til ca. 10 000 kroner i dag.

30 «Det ældste fotografi er taget af literaten Edvard Larsen, enten i 1861 eller 62», skriver Ibsen mange år senere til forleggeren Frederik Hegel (brev av 25. februar 1886, jf. Vigdis Ystad (red.) 2009, Henrik Ibsens Skrifter, bind 14, Aschehoug, Oslo, s. 340). Dateringen «1861 eller 62» tyder på at Larssen må ha syslet med fotografi allerede før han dro til København. De nærmere omstendighetene om dette første fotografiet av Ibsen diskuteres i Peter Larsen: Ibsen og fotografene [arbeidstitel], under utgivelse.

31 Manuskript, Nasjonalbiblioteket, NBO Ms. 4° 1674

32 Manuskript, Nasjonalbiblioteket, NBO Ms. 8° 1944

«Det ældste fotografi er taget af literaten Edvard Larsen, enten i 1861 eller 62». Henrik Ibsen i brev til forleggeren Frederik Hegel, 25. februar 1886.

Halvdan Koht skriver et sted at av alle Ibsens forarbeider er det ingen «som skil seg så sterkt ifrå det endelege dramaet som desse oppskriftene til 'Vildanden'. Spranget er så stort så det synes ligge ein heil ånds-vokster imellom». ³³ Det er i alle fall et ganske stort sprang fra notatene E. L. til hovedpersonen i den endelige versjonen. Hjalmar Ekdal har riktignok visse karaktertrekk som minner om beskrivelsen i Ibsens notater. Men mange av de synspunktene og – ikke minst – de politiske holdningene han tillegger E. L., er ikke videreført i *Vildanden*: «Fotografen, den mislykkede digter, E. L. drømmer om socialistisk revolution, fremtidens revolution, videnskabens», står det i notatene. Og Ibsen noterer et annet sted at «E. L. er socialistisk sindet; men han tør ikke vedstå det; han er familjefar, altså ikke uafhængig».

Kontrakten som forsvant

I folketellingsskjemaet fra 1865 er det en merknad om Larssen: «Nylig ankommen til Stedet, kommer muligens til at forlade Stedet igjen.» Han hadde startet tobakksforretningen i løpet av høsten, men hadde altså allerede i desember tanker om å dra fra byen. På ett eller annet tidspunkt endte han i Bergen. Hvordan han fikk kontakt med boktrykker Eide, er ikke opplyst. Men blant hans etterlatte papirer finnes et utkast til en «Kontrakt oprettet mellem Edvard Larssen og J. W. Eide som Eiere av Bladet Bergens Tidende» [figur 2 og 3]. ³⁴

Kontraktutkastet starter med å referere til prøve-nummeret og beskrivelsen av den bergenske avissituasjonen:

Under de mislige Presseforholde i Bergen i December 1867 bleve Edvard Larssen og Bogtrykker

J. W. Eide enige om at udgive et [Blad], der paa en værdig og tidsmæssig Maade kunn[e] repræsentere Bergens Bye og Stift og efter bedste Evne virke i den sande Friheds, Oplysnings og Retfærdigheds Tjeneste, idet Bladet kjæmpede for en ligelig og retfærdig Deling af Statssamfundets Fordele og Byrder mellem forskjellige Stænder, støttede de nyttige Fremskridt og var en varm og uforfærdet Talsmand for den Forurettede og enhver god Sag. ³⁵

Dette er innledningen til kontraktens første punkt som starter slik: «De bleve enige om følgende Betingelser i [disse] Forholde: 1. Larssen skal besørge Bladets Redaktion i [Over]ensstemmelse med hans i Prøvebladet udstedte Program.»

Den endelige kontrakten gikk trolig tapt i brannen i 1916. Men ifølge utkastet var det altså ikke – som vanlig antatt – Eide, men Larssen som skrev den redaksjonelle erklæringen i prøve-nummeret, og som formulerte ønsket om å styrke den offentlige debatten om politiske og økonomiske spørsmål.

Resten av utkastets punkt 1 dreier seg om å sikre redaksjonen total frihet og uavhengighet i forholdet til Eide. Redaktøren er bare bundet av de prinsippene som er formulert i prøvebladets program; redaktøren ansetter og avsetter medarbeidere og korrespondenter; han bestemmer bladets innhold og holdning; han betaler avisens skribenter, «alt efter bedste Skjøn og frie Vilje, uden Indskrænkn[ing eller] Modstræv fra Eides side».

³³ Halvdan Koht 1954, Henrik Ibsen. Eit diktarliv, bind II, Aschehoug, Oslo, s. 145.

³⁴ Darlene Talbot, Edvard Larssens oldebarn, har vennlig gitt meg adgang til disse papirene.

³⁵ Utkastet er i dårlig stand. Det er huller i papiret, og deler av teksten er vanskelig å lese. Jeg markerer i kantene parenteser de delene jeg har lagt inn. Tomme parenteser betyr at jeg ikke har kunnet gjette hva som opprinnelig sto der. Larssens overstrekinger er ikke tatt med i transkripsjonen.

I alt, hvad Bla[dets Re]daktion angaar, har Eide kun en raadgivende Stemme, der af Larssen kan følges eller forkastes efter Larssens eget Tykke. Ethvert bevisligt Forsøg af Eide til med Magt at tvinge Bladets Redaktion til Skridt, der strider mod dens frie Vilje og Overbevisning, saavel som enhver Modstand mod eller bevislig Undladelse af at udføre i Bladets Tjeneste hvad Larssen i sin Egenskab af Redaktør maatte paalægge Eide eller hans Folk i Bladets Tjeneste saavel som Eides egenraadige Udøvelse af nogen Larssen her forbeholdt Rettighed uden Larssens fri Samtykke vil have til følge at Eide uigjenkaldelig har tabt sin Andel i og enhver Rettighed til Bladet og at Larssen da som Eneeier af Bladet kan lade det trykke og udgive

Utkastets punkt 2 handler om anonymitet: «Redaktionen er indtil Larssen anderledes bestemmer anonym. Bevarelsen af Redaktionen og Indsendernes Anonymitet er det Eides saavel som Larssens Pligt samvittighedsfuld at vaage over». Av en eller annen grunn var det altså viktig at absolutt ingen fikk vite hvem avisens redaktør var.

Det siste punktet i utkastet handler om fordeling av ansvar:

Dersom Redaktionen ved bevislig Letsindighed eller Uagtsomhed paafører Eide som Bladets Udgiver Processer, har Redaktionen at staa Eide til Ansvar for de ham derved paaførte Udgifter. Men har Redaktionen handlet efter moden Overveielse og i Bladets sande interesse, skal Omkostninger Mulkter og deslige ved Processer, der maatte paaføres Bladet, udbetales af Bladets Kasse som [] af Bladets Udgifter.

Som det framgår av utkastets overskrift, skal kontrakten opprettes mellom Larssen og Eide som «Eiere av Bladet Bergens Tidende», og i punkt 1 skriver Larssen altså at han selv kan bli eneeier dersom Eide bryter kontrakten. Hadde Larssen så mye egenkapital at han kunne gå inn i prosjektet som likestilt økonomisk partner med

Eide, og i tillegg være i stand til selv å drive avisen videre på et senere tidspunkt? Kanskje han hadde klart å få tobakkshandelen i Stavanger til å gå med overskudd. Eller kanskje han enda en gang hadde fått støtte av Johan Peter Olsen i Christiania. På den annen side betyr formuleringene i punkt 1 ikke nødvendigvis at Larssen hadde skutt egne midler inn i prosjektet. Planen var trolig at driften skulle finansieres via abonnementstegning og annonser, slik det var tilfellet med mange andre aviser i disse årene.

Utkastet vitner om Larssens ganske betydelige selvfølelse. Men det er et utkast. Var Eide og Larssen enige om disse punktene? Ble disse formuleringene innført i den endelige kontrakten? Det er umulig å vite. Men utkastet gir i det minste interessante, nye opplysninger om etableringen av Bergens Tidende. Det gir også et visst inntrykk av den første redaktøren og hans tanker om hvordan avisen burde drives.

Oppbruddet

Larssen klarte å bevare anonymiteten sin. Som oppslaget i Halvorsens leksikon forteller, hadde han et par signerte dikt på trykk i avisen.³⁶ I øvrig er det ingen spor av ham. Og etter bare fire måneder sluttet han som redaktør. Hva var det som skjedde?

Også dette spørsmålet er umulig å besvare i dag. Etter de voldsomme formuleringene i kontraktutkastet å dømme var Larssen fast bestemt på å hevde sin redaksjonelle frihet, så kanskje det oppsto en eller annen personlig uoverensstemmelse mellom boktrykker Eide og den egensindige redaktøren? Eller kanskje de ble uenige om styringen av bladets økonomi? Å gi drømmeren Larssen rett til å disponere over bladets midler «alt efter bedste Skjøn og frie Vilje», var neppe noen lur idé.

36 «Til En» (Bergens Tidende, 17. januar 1868); «Gravens Lys» (Bergens Tidende, 8. februar 1868).

Kontrakt

oprettet mellem Edvard Larssen og J. W. Eide som
Eiere af Bladet «Bergens Tidende».

Under de mislige Tiesforhold i Bergen i Decem-
ber 1867, bleve Edvard Larssen og J. W. Eide
enige om at indgive et forslag om oprettelse af
et nyt og uafhængigt Blad. Dette forslag blev en væsentlig og
bidragende til at bringe Bladet til at repræsentere Bergens Byes
og Bygd og efter bedste Evne virke i den sande Friheds-
Oplysning og Retfærdigheds Tjeneste idet Bladet kjæmpede
for en Lige og retfærdig Deling af Statsindkomstens
Fordelte og Bygder mellem de forskellige Stænder, støttede
de nyttige Fremstredte og var en varm og uforfærdet Tils-
mand for den Fædrerets og enhver god Sag.

De bleve enige om følgende Betingelser i det Forhold:
Larssen skal besørge Bladets Redaktion i det indvirkende
med den i Tidens Blad indførte Program.

Hans Opgave er ved en ansvarlig og samvittig-
hedsfuld Redaktion at virke for Bladets Frihed
i Overensstemmelse med de Principer, der ere Lige-
hed og Grund for Bladets Virksomhed. Han anbe-
ger og afskediger Medarbejdere og Korrespondenter,
bestemmer Bladets Indhold og Hæftning og kan
fra den for Bladet fordelagtigste Maade at
akkordere og anviser for Bladets Kasse de nødven-
dige Lønninger til Medarbejdere og Korrespondenter,
samt Honorarer for indsendte Artikler, - alt efter
egne bedste Frihed og fri Vilje, uden Indskræn-
kelser fra Eides Side. I alt, hvad Blad

Eller kanskje de rett og slett ble uenige om politiske spørsmål? I prøvenummeret hadde Larssen formulert en ganske romslig redaksjonell politikk. Bladet skulle ikke få en «bestemt politisk Farve», det skulle verken være et organ «for Redaktørens individuelle Mening» eller for «et enkelt Partis ensidige Doktriner». Kontraktutkastet har en noe skarpere tone. Her forutsettes det at bladet skal kjempe for «en ligelig og retfærdig Deling af Statssamfundets Fordele og Byrder mellem forskjellige Stænder» – en formulering som kan gi assosiasjoner i retning av tidlig utopisk sosialisme. Blant Larssens etterkommere går det en historie om at han på ett eller annet tidspunkt deltok i et politisk opprør. Det kunne kanskje peke i samme retning. Også Ibsens senere notater om figuren E. L. som «drømmer om socialistisk revolution», tyder på en viss radikalisme. Da Ibsen møtte Larssen tidlig i 1860-årene, var det bare noen år siden Marcus Thrane var blitt fengslet og thranitterbevegelsen oppløst. Det er vel ikke usannsynlig at disse begivenhetene kan ha gjort inntrykk på en drømmende tenåring.

Alt dette er selvsagt gjettværk. Vi får trolig aldri vite hvorfor Larssen plutselig sluttet som redaktør. Kanskje han ble tvunget til det, kanskje han rømte fra stillingen. I alle fall forlot han Bergen. Og Norge. I april 1868 emigrerte han til USA. De to døtrene etterlot han hos deres farmor.

Ved ankomsten til New York ble han registrert som «Farmer» fra «Sweden».³⁷ I de amerikanske

folketellingene de følgende årene figurerte han som litterat og journalist. Men med tiden ble han redaktør igjen.

II. Fra den nye verden

Blant radikale bladmenn

Larssen bodde først i en landsby nord for Boston i delstaten Massachusetts.³⁸ Et par måneder senere dro han vestover til Illinois og slo seg ned i Chicago. Han var ikke den eneste nordmannen som dro dit i disse årene. Opprinnelig hadde de norske innvandrerne bosatt seg i de nordlige landbruksområdene, men i siste halvdel av 1860-årene begynte de i stigende tall å dra til storbyen Chicago. Da Larssen ankom, hadde Chicago over 8000 norske innbyggere og var det sentrale stedet for norsk kultur og norskspråklig presse i USA.

Utkastet vitner om Larssens ganske betydelige selvfølelse.

Larssen kom rask inn i innvandermiljøet. Han var blant annet medlem av et lokalt teaterselskap, *Norske Dramatiske Forening*. Ved én enkelt anledning fungerte han

også som regissør.³⁹ Men vel så viktig var det at han fikk kontakt med redaksjonen av den norskspråklige avisen *Skandinaven*.

Mange av de tidlige norskamerikanske avisene ble redigerte av akademikere som henvendte seg til eliten blant innvandrerne. *Skandinaven* som startet i 1866, hadde en annerledes folkelig og radikal profil. Den norskamerikanske pressemannen Johannes B. Wist skriver at utgiveren John Anderson var en mann av folket som følte

ankom New York 12. mai 1868.

37 Ifølge Larssens «Erindringer fra min Overreise», en selvbiografisk artikkel trykt i avisen *Skandinaven*, 12. mai 1869, seilte han fra Liverpool sammen med en gruppe mormonske bønder fra Sverige. Detaljer i denne teksten tilsier at de reiste med damperen «City of Antwerp» som

38 Larssen opplyser at diktet «Til min Moder» (*Skandinaven*, 16. september 1868) er skrevet i North Chelmsford.

39 Napier Wilt og Henriette C. Koren Naeseth 1938, «Two Early Norwegian Dramatic Societies in Chicago», *Norwegian American Studies* 10.

i det omfang, hvor det kan være en sandgæmme-
 lighed, der af Læseren kan følges eller forkastes af
 Læserens egen Tugt. Ennær bevisligt Forsøg af
 Lide til med Hægt at bringe Bladets Redaktør
 til Rigtigt, som strider mod dens frie Tilgængelighed
 visning, som en Lide bevisligt Undladelse af at
 af at udføre i Bladets Tjeneste, hvad Læseren
 eller hans Tugt af Redaktør indatte pålægge Lide
 i Bladets Tjeneste sandt som Lides egenrådige Ud-
 øvelser af nogen Læseren her forbeholdt Rettigheder
 inden Læserens frie Tugt Tugt vil have tilfølgende af
 Lide uigenkaldelig har taget sin Andel i og enhver
 af Bladet kan lade sig høre, og indgive
 2. Redaktøren er indtil Læseren underledes be-
 skæftiget med at bringe Læseren af Redaktøren og Indsæ-
 deres Ansvar med en det Lide sandt som Læseren
 Tilgængelighed i det omfang som sandt som Læseren
 3. Læseren ved bevisligt Læseren eller Hægt som
 pålægge Lide som Bladets Udgifter, hvor
 Redaktøren og Lide til Læseren og for de
 ham derved pålægge Udgiften. Men her Redak-
 tøren i det omfang handlet efter moden Overvejelse
 og i Bladets sande Interesse, skal Omkostninger
 Tilskud og dertil ved Læseren, der indatte pålæg-
 ges Bladet, i det omfang indbetalt som Læseren af Bl-
 ets Udgifter.

seg i pakt med sine innvandrede landsmenn. «Som saa mange av dem hadde han faat i vugge-gave et temmelig utpræget hat til alt, som skulde gjælde for fint og aristokratisk.»⁴⁰ Og avisens første redaktør, Knud Langeland, hadde som barn og ung fått oppleve klasseforskjellene på Vestlandet, noe som preget ham som bladmann i USA. Det er betegnende, skriver Wist, at Langeland «med sin inngrodde uvilje mot norske øvrighetspersoner særlig la sin elsk paa de norske teologer herover, der i hans øine representerte samme aandsetning som embedsmændene i Samnanger i hans lærertid derborte».⁴¹ Politisk sett var Skandinaven republikansk. Og den redaksjonelle politikken var radikal og egalitær. Langeland hadde allerede i første nummer slått fast at avisen ville kreve likhet for loven uansett om folk var rike eller fattige, svarte eller hvite.

Den første tiden i Chicago fikk Larssen trykt en del dikt og et par artikler i Skandinaven.⁴² Det er mulig han også var med-redaktør en stund, men hans forbindelse med avisen sluttet i alle fall i løpet av våren 1869. I samme periode forsøkte han seg som oppfinner og søkte patent på en bærbar vannpipe.⁴³ Det er dog ingen tegn på at

*Vi får trolig aldri vite
hvorfor Larssen plutselig
sluttet som redaktør.*

han noensinne fikk patentsøknaden godkjent, eller at vannpipen kom i produksjon. Derimot begynte han, inspirert av erfaringene fra *Bergens Tidende* og *Skandinaven*, å prøve seg på avisdrift.

Innvandrere, prester og integrering

Larssens første prosjekt var Norsk Aftenblad, en ukeavis som trolig aldri kom i gang på grunn av manglende finansiering.⁴⁴ I mai 1870 offentliggjorde han programmet til et nytt prosjekt, denne gang et dagblad. At det var snakk om en konkurrent til Skandinaven, framgikk allerede av tittelen Skandinavisk Tidende. I tillegg gikk Larssen hardt ut mot Skandinaven i sin programerklæring, dog uten å nevne avisen ved navn.

Bakgrunnen for kritikken av Skandinaven var en årelang konflikt mellom det offisielle, norske kirkeråd og en lavkirkelig utbrytergruppe av haugianere.⁴⁵ Den anti-autoritære ledelsen av Skandinaven sto på haugianernes side i striden og gikk også mot de høykirkelige teologene i andre saker, for eksempel i spørsmålet om norske innvandreres integrering i storsamfunnet. Kirkerådets konservative ledere betraktet det amerikanske skolesystemet som en trussel mot norsk språk, religion

40 Johannes Benjamin Wist, «Den norsk-amerikanske presse. Pressen efter borgerkrigen», Johannes Benjamin Wist (red.) 1914, Norsk-amerikanernes festskrift 1914, Symra, Decorah, Iowa, s. 47.

41 Ibid., s. 50.

42 Larssens dikt i Skandinaven: «Til min Moder» (16. september 1868), «Et deiligt Sted» (18. november 1868), «Sangen» (17. mars 1869), «Trøst, skrevet i en Sygdom» (31. mars 1869), «Norge» (et 17. mai-dikt trykt 19. mai 1869), «Sorg og Trøst» (9. juni 1869). Larssen har også to signerte artikler på trykk: «Ole Bulls koncert» (28. april 1869) og «Erindringer fra min Overreise» (12. mai 1869).

43 «Improvement in Tobacco-Pipe Stem» (1. juli 1869), re-

gistrert som søknad nr. 94 831 av United States Patent Office, 14. september 1869.

44 En norsk avis skriver senere at Larssen har vært utgiver av «Dagbladet 'Norsk Aftenblad'» (Vestlandsposten, 6. mars 1879). Og ifølge pressehistorikeren Odd S. Lovoll utkom Norsk Aftenblad 1870–71, jf. hans Norwegian Newspapers in America. Connecting Norway and the New Land. St. Paul, Minn.: Minnesota Historical Society Press, 2010, s. 354. Også Johannes B. Wist skriver at Larssen utga Norsk Aftenblad, men «der utkom ikke mange numre av dette, da det snart maatte oppgis av mangel paa driftskapital», op.cit., s. 61. Det er dog ingen spor av avisen i offisielle dokumenter og registeranter.

45 Detaljene i konflikten beskrives i Lovoll, op.cit., s. 77ff.

og kultur og forsøkte å få innvanderne til å holde sine barn i norske skoler, mens redaktør Langeland på sin side utrettelig argumenterte for at nordmennene måtte støtte de offentlige skolene: Det amerikanske skolesystemet fremmet demokratisk sans og oppdro, direkte og indirekte, barnene til religiøs toleranse, patriotisme og frihetskjærlighet.

Det var disse konfliktene Larssen nå kastet seg inn i med sin programerklæring:

Af en politisk Avis bør man med Rette kunne forde, at den holder al Polemik om religiøse Materier borte fra sine Spalter, – at den ikke udbreder Nogetsomhelst, der støder an mod Moral og Velanstændighed, og at der med Alvor vaages over, at Intet af dets Indhold kunne give gyldig Grund til Forargelse. Den Avisfeide, som i de sidste Aar har været ført mellem nogle af mine Landsmænd og den herværende norske Geistlighed om Kirke- og Troessager, har, som vistnok bekjendt, slaaet dybe Saar inden Menighederne og udbredt den sørgeligste Tvedragt og forvirring. Denne offentlige Forargelse bør nu have en Ende. Jeg tror, at vore theologiske Tidsskrifter ere rette Forum for theologiske Tvistigheder, og kan ikke indsee Andet, end de, ved at overføres til Avispressen, maa demoralisere Samvittighederne og vanhellige Religionen. Den christne Religion er for hellig og ophøiet til at tjene som Avisføde!⁴⁶

Da Larssen bodde i Stavanger i 1865, ble han i forbindelse med folketellingen spurt om sitt trossamfunn. Han svarte: «Ikke udtraadt officielt af den saakaldte Statskirke», en bemerkning som antyder en viss opposisjon til den organiserte

religionen.⁴⁷ Hans høystemte formaning om pressens religiøse ansvar i programerklæringen om Skandinavisk Tidende var kanskje basert på et tilsvarende synspunkt, men den måtte uunngåelig bli lest som en støtte til de konservative kirkelederne i byen. Det utløste voldsom kritikk fra ingen ringere enn Marcus Thrane.

«Tidens mest brændende Spørgsmaal»

Chicago var et senter for radikale, sosialistiske innvandrere i disse årene. Marcus Thrane som etter tiden i norsk fengsel forjeves hadde forsøkt å gjenetablere sin sosialistiske bevegelse, utvandret til USA i 1864.⁴⁸ To år senere fikk sosialistiske, intellektuelle og frisinnete forretningsfolk ham overtalt til å flytte til Chicago og starte en ny, radikal avis. Hans støttespillere var blant andre noen av Skandinavens økonomiske bakmenn. Ukebladet Marcus Thrane's Norske Amerikaner som startet i mai 1866, fikk en kort levetid. Det gikk inn i september, og abonnentene ble overført til Skandinaven. I stedet startet Thrane i mai 1869

Dagslyset med undertittelen *filosofisk-religiøst Maanedssblad*. Det var her han året etter tok for seg Edvard Larssens avisprosjekt.

«Vi kjende Hr. Larssen personlig som en begavet ung Mand af alsidig Dannelse, nobel Character og frisindet Tænkemaade», skriver Thrane. Han skulle ønske at Larssen måtte finne «et passende Feldt for sit literære Talent».⁴⁹ Men den programerklæringen Larssen hadde publisert, kunne dessverre ikke vinne anerkjennelse hos «virkelig frisindede Mænd». For ved å innta en nøytral

47 Folketelling 1865 for 1103 Stavanger

48 Om Marcus Thranes amerikanske avisprosjekter, se Lovoll, op.cit., s. 83ff.

49 Thrane, op.cit., s. 3.

46 Sitert fra Marcus Thrane: «Skandinaven» og 'Skandinavisk Tidende', Dagslyset, 28. mai 1870, s. 4.

holdning til «Tidens mest brændende Spørgsmaal» måtte Larssen nødvendigvis komme til å gå reaksjonens ærende.

Det var religionen og prestene som, ifølge Thrane, var «Tidens mest brændende Spørgsmaal». I den etterfølgende argumentasjonen sammenfattet han et synspunkt som var vanlig blant de radikale innvanderne, og som også for eksempel redaksjonen av Skandinaven delte, nemlig at mange politiske problemer som hadde plaget dem i deres hjemland, allerede var løst i USA:

Vi have her i Amerika Intet at gjøre med Spørgsmaalet om Monarchi og Republik. Vi staa i saadant Forhold til fremmede Magter, at noget Udenrigs-Spørgsmaal af Betydenhed ikke existerer. Vi have settlet Secessions-Retten og Slaverispørgsmaalet; og Kampen mellem de to store Hovedpartier er saavidt udjævnet, at man snart ikke veed rigtig Forskjel imellem en Republikaner og en Demokrat.⁵⁰

Det var nå bare ett spørsmål igjen: det religiøse. Men det var til gjengjeld avgjørende fordi det truet de allerede vunne frihetene, og det kunne på sikt føre til republikkens oppløsning. «Præsterne og deres Haandlangere» arbeider mot religionsfriheten og vil ha kristendommen erklært for statsreligion, skriver Thrane. I en tid da religiøse elementer skjult eller åpent arbeider mot framskrittet, «er det mere end Feil at tie stille; det er – en Forbrydelse!».

Men, ifølge Hr. Larssens Platform, skulde altsaa de norske Præster uforstyrret faae vedblive at prædike Slavelæren, uforstyrret holde Børnene

fra Friskolerne, uforstyrret indpode Ungdommen u-republikanske Grundsætninger, og foreholde Folket «det Fordærlige ved Nutidens Frihedssvindel,» – Alt fordi «theologiske Tvistigheder, overførte i Avispressen, demoraliserer Samvittighederne og Vanhellige Religionen».⁵¹

I programerklæringen hadde Larssen også skrevet at «Fædrelands-Kjærligheden er den helligste og uundværligste af alle Borgerdyder», og at Skandinavisk Tidende derfor skulle bli «et kraftigt Organ for vort Fædrenesprog og Nationalitet». Mot dette innvender Thrane:

Nu er Amerika vort Fædreland (eller i allefald vort Fødeland, – fødende os) og derfor bør vi tænke og vir-

ke saa Amerikansk som muligt. Vi kan ikke paa én Gang tjene to Herrer; og, naar vi nu have skiftet Fædreland, saa bør og maa vi ogsaa skifte fædrelandske Følelser. Hvis ikke, da ere vi slette amerikanske Borgere, og, da vi nu ikke ere eller kan være norske Borgere, saa blive vi Ingenting hverken Fugl eller Fisk.⁵²

Larssens bemerkninger om at pressen ikke bør trykke noe som «støder an mod Moral og Velanstændighed», og at avisenes innhold ikke bør gi «Grund til Forargelse», var det tredje punktet Thrane opponerte mot. Han leste det som en indirekte kritikk av Skandinaven, men også mer generelt som et argument for innskrenkning av pressefriheten. For, som han skriver, hvis ikke avisene har lov å trykke «Beretninger om Røverier, Bortførelse, Ægteskabsskandaler osv.», kan de ikke oppfylle sin samfunnsmessige oppgave.

⁵¹ Loc.cit.

⁵² Ibid., s. 5.

⁵⁰ Ibid., s. 4.

Pressen bør, foruden at være en Leder, tillige være en Afspeiling af Samfundsordenen, hvorfor den vilde gjøre meget urigtigt i Antagelsen af Tausheds-Principet. Naar ligeoverfor den almindelige Fordærvelse En holder et Blad, er det for at faae vide hvad der foregaar i Verden. Er Samfundet fuldt af Fordærvelse, da bør Pressen fortælle det og godtgjøre det ved Fakta, for at vi, Folket, Lovgiverne, kunne komme til fuld Erkjendelse af Nødvendigheden af preventive Forholdsregler.⁵³

Den radikaliteten som norske Larssen så vidt antydte i kontraktutkastet om Bergens Tidende, er det ingen spor av i amerikanske Larssens programerklæring om Skandinavisk Tidende. Han framstiller seg her som konservativ besteborger, som en religionens, moralens og velanstendighetens vokter. Dette forarget den sosialistiske og antiklerikale Marcus Thrane. Men han kunne gjerne ha spart kruttet sitt. For Larssen klarte heller ikke å få dette avisprosjektet i gang.

En polemiker i Minnesota

Etter han mislyktes med Skandinavisk Tidende, forlot Larssen Chicago og flyttet til Madison i delstaten Wisconsin der han i januar 1871 startet ukebladet Den Norske Immigrant. Det var snakk om et republikansk orientert nyhets- og familieblad som skulle «spre nyttig kunnskap» blant innvandrerne, og som var spesielt henvendt til «the farming classes».⁵⁴ Etter bare 17 numre kunne han føye den til rekken av havarerte prosjekter. Men så vendte lykken hans.

I løpet av 1871 ble han engasjert i enda et avisprosjekt, denne gang i Minneapolis i delstaten Minnesota. Sheriffen i regionen, nordmannen George H. Johnson, hadde kjøpt Nordisk folkeblad, en norsk-dansk ukeavis som var utkommet

siden 1868, men som den siste tiden hadde vært i økonomiske vanskeligheter.⁵⁵ Kjøpet var åpenlyst politisk motivert. Det skulle være delstatsvalg, og republikaneren Johnson ville forhindre at avisen ble et talerør for demokratene. Da han ikke kunne få lokale folk til å drive den, kontaktet han Larssen, hentet ham til Minnesota, ansatte ham som redaktør i oktober og gjorde ham til medeier et par måneder senere.

Larssen innledet sin tid som redaktør av Nordisk Folkeblad med en grandios politisk og redaksjonell erklæring som fylte det meste av forsiden.⁵⁶ Han forklarte at han egentlig var involvert i et stort økonomisk prosjekt som ville være langt mer lukrativt for ham selv, men at han av medfølelse og edel borgerånd hadde latt seg overtale til å komme til Minnesota for å løse de politiske «Forviklinger» som plaget de skandinaviske republikanerne. I erklæringen var det en rekke faderlige råd til republikanerne ispedd mye selvskryt og heftige, polemiske utfall mot demokratene og deres lokale avis.

Larssen likte seg tydeligvis i rollen som politisk innflytelsesrik redaktør. Og stillingen ga ham også mulighet for å dyrke sine litterære interesser. I tillegg til de redaksjonelle kommentarene publiserte han i de følgende årene egne dikt i avisen og trykte også med jevne mellomrom dikt av norske forfattere som Ibsen, Bjørnson, Collett og Welhaven.

I programerklæringen hadde han sluttet med et høysinnet løfte:

Personlige Følelser og personlige interesser vil ikke komme til at influere på Bladets Optræden i nogensomhelst Sag, og medens jeg aldrig vil ræddes tilbage for at bejæmpe, hvad det maatte

53 Loc.cit.

54 Geo. P. Rowell & Co's American Newspaper Directory, 1871, s. 297.

55 Om George H. Johnson, Edvard Larssen og Nordisk Folkeblad, se Wist, op.cit. s. 58 ff.

56 Nordisk Folkeblad, 11. oktober 1871.

være Bladets Pligt at bekjæmpe, og forsvare, hvad det maatte være dets Pligt at forsvare, skal jeg dog heller ikke med min gode Villie forglemme, at ethvert respektabelt Blad skylder sig selv og sit Publikum at behandle Ven og Fjende, Medkjæmper og Modstander med den samme Hensynsfuldhed, Retfærdighed og Billighed.

Dette løftet var nok mest ment som en flott retorisk gestus. Periodens norsk-amerikanske liv var ikke nettopp preget av «Hensynsfuldhed, Retfærdighed og Billighed». Det var tvert imot «plaget av uenighet og inndelt i fraksjoner av mange slag – politiske, religiøse, sosiale og kulturelle», skriver pressehistorikeren Odd S. Lovoll og bruker nettopp situasjonen i Minnesota som eksempel på de «smålige krangler, stridbare polemikker og personlige uoverensstemmelser» som preget innvandreravisene.⁵⁷ De unge mennene som drev tidens norskamerikanske presse, lå i stadig kamp med konkurrerende avisprosjekter, og rivaliseringen førte fra tid til annen til opphissete personangrep og ufunderte beskyldninger. Larssen var ikke noe unntak i så måte. Han var en utrettelig polemiker. I tillegg var han over gjennomsnittet selvhøytidelig og pompøs.

Da sakføreren og politikeren Andreas Ueland mange år senere snakket med forfatteren Carl G. O. Hansen om 1870-årenes pressemiljø i Minnesota, sa han at tonen var grov, og at motstanderne kranglet om fillesaker.⁵⁸ Redaktør Michael F. Wesenberg fra avisen Minnesota pleide for eksempel å antyde at George H. Johnson fra Nordisk Folkeblad hadde en kriminell fortid. Han gjorde også narr av Edvard Larssen og fordreide alltid navnet hans til «Ladvardsen» eller lignende

Edvard Larssen, trolig på slutten av 1870-årene.

når han nevnte ham. Ueland som selv feidet en del med Larssen i disse årene, hadde heller ikke høye tanker om ham. Han syntes han var en lett komisk figur:

Edvard Larssen [...] hadde en akademisk utdanning og var en flink skribent, sa Ueland, men han vocket omhyggelig over sin redaksjonelle verdighet. «Jeg kan ennå se ham komme spankulerende ned Washington Avenue, med flosshatt, stakk med gullhåndtak og en kappe kastet over skuldrene», sa Ueland.⁵⁹

En av Uelands anekdoter handlet om sjefen hans, norske John Arctander, som drev et advo-

⁵⁷ Lovoll, *op.cit.*, s. 101.

⁵⁸ Carl G. O. Hansen 1956: *My Minneapolis. A Chronicle of What Has Been Learned and Observed About the Norwegians in Minneapolis Through One Hundred Years*, C. G. O. Hansen, Minneapolis, Minn., s. 34.

⁵⁹ *Loc.cit.*

katfirma i Minneapolis. På et tidspunkt hadde han lovet å hjelpe Larssen med det redaksjonelle arbeidet. I sin første artikkel kom han i skade for å skrive at han var blitt medlem av den redaksjonelle staben. Larssen oppdaget først dette da bladet allerede var trykt. Han ble rasende. Han kom stormende inn i Arctanders kontor og ga ham en skyllebøtte. Det var han, Edvard Larssen, og bare han, som var redaktør av Nordisk Folkeblad. «Hadde det vært den amerikanske presidenten som understreket sin forpliktelse overfor det amerikanske folk, sa Ueland, kunne det ikke vært gjort med større selvsikkerhet enn da Larssen utdypet sitt ansvar overfor abonnentene».⁶⁰

Nye prosjekter

I 1875 annonserte Larssen et nytt prosjekt, denne gang gjaldt det en politisk organisasjon som skulle samle alle skandinaver i USA. Ifølge programerklæringen som ble trykt i delstatens aviser, skulle *Den skandinaviske union* dels skape større politisk enighet mellom skandinavene og sette dem i stand til å forsvare sine konstitusjonelle rettigheter og borgerlige interesser, dels skulle den beskytte deres modersmål, skikker og tradisjoner.⁶¹ *Den skandinaviske union*, Minneapolis avdeling nr. 1 var, framgikk det, allerede blitt stiftet 16. april 1875. Men det er ingen tegn på at det noensinne skjedde mer i denne saken. Svenskamerikaneren Alfred Söderström skriver i sine erindringer at unionen trolig hadde hatt bedre muligheter for å bli realisert hvis det var skandinaver i Chicago eller Brooklyn som hadde tatt initiativet i stedet for, som nå, «noen få broderlig innstilte lands-

menn i en fjern avkrok av det – som man sa – ville Nordvesten».⁶²

Larssens storslåtte Skandinaviske union ble aldri realisert. Og i juli samme år gikk Nordisk Folkeblad inn. Han var igjen uten arbeid. Og nå hadde han en ny familie å forsørge: Han hadde giftet seg med George H. Johnsons svigerinne, Jenni Sheridan, en ung kvinne av irsk avstamning. Hun var nettopp nedkommet med en sønn, det første av deres i alt seks barn som ble født i årene 1875–1892.

Familien flyttet til Benson, et lite landbruksområde i den vestlige delen av Minnesota, der

Larssen etablerte seg som farmer og frøavler, tilsynelatende med et visst hell. Han fikk råd til å hente sin mor og de to døtrene fra første ekteskap over til USA. På slutten av 1870-årene ble han valgt inn i del-

statens lovgivende forsamling, og han klarte i tillegg å etablere Western Minnesota Press, en engelsk- og norskspråklig ukeavis som utkom i begrenset opplag i fem år fra 1880. I samme periode skrev han en komedie om livet blant norske innvandrere i Chicago, og han utga også to bøker om jordbruk og gartneri.⁶³

Men enda en gang ble det oppbrudd. Etter mange år i Benson flyttet familien plutselig langt vestover i 1894 og bosatte seg i Burton Bench, et tynt

*Larssens storslåtte Skandinaviske
union ble aldri realisert.*

⁶⁰ Loc.cit.

⁶¹ Alfred Söderström 1899: Minneapolis minnen. Kulturhistorisk axplockning från qvarnstadén vid Mississippi, Minneapolis, s. 203 f.

⁶² Ibid., s. 204.

⁶³ Larssen, Edward 1885, Politiske røvere, eller: «Hvor David kjøpte ølet». Lystspil med sange i tre akter, Chicago; 1886, Praktisk Veiledning for Jordbrugere i Tobaksavl og Tobaksfabrikation, St. Paul, Minn.; 1888, Illustreret Veileder for Havedyrkeren, Blomstervennen og Jordbrugeren (med Prisfortegnelse over Frø af Kjøkkenurter, Blomster, Græs og Landøkonomiske Væxter, samt over Nødder, Træer, Buske, Planter, osv.).

befolket landbruksområde i delstaten Montana. Der drev Larssen et gartneri. Han døde 17. april 1898, 58 år gammel.

Tilbakeblikk

Da Edvard Larssen forlot barndomshjemmet i Stavanger i 1860, drømte han om å bli dikter. I stedet ble han fotograf. Og etter hvert ble han sigarfabrikant, tobakkshandler, journalist, redaktør, farmer, politiker, frøavler og gartner. Underveis forsøkte han seg som oppfinner. Og som dramatiker. Han hadde ingen nevneverdig utdannelse, bortsett fra et halvt års kurs hos en fotograf i København. Men nettopp fotografi var et yrke han aldri noensinne tok opp igjen.

Han hadde mange urealistiske forhåpninger, startet mange umulige prosjekter. Kanskje han også var mer ustadig eller mer rastløs enn de fleste. Men hans omskiftelige livsløp var i grunnen ikke utypisk i tiden. Yrkesmessig mobilitet var et ganske vanlig fenomen. Med litt skolegang som ballast og en smule opplæring kunne folk veksle mellom ganske forskjellige fagområder. Det fantes riktignok spesialiserte håndverkerutdannelser, og det var skoler og universiteter som forberedte folk fra de høyere samfunnslagene til profesjoner som jurister, leger, akademikere osv., men mange mennesker beveget seg fritt mellom yrker som krevde noenlunde samme ferdighetsnivå.⁶⁴

64 Elizabeth Anne McCauley bruker de tidlige fotografene som eksempel på 1800-tallets yrkesmessige mobilitet, jf. 1985, A. A. E. Disdéri and the Carte de Visite Portrait Photograph, Yale University Press, New Haven, s. 6f.

Larssen var god til å uttrykke seg skriftlig. I starten omtalte han seg selv som «litterat». Det gjorde ham ikke til dikter, men skriveferdigheten skaffet ham arbeid som journalist og redaktør, både i den norske og den norskamerikanske meningspressen. Han passet godt inn i det amerikanske miljøet der kollegene hans hadde tilsvarende broket yrkesbakgrunn. De var skolelærere, slaktere, småhandelnde, typografer, farmere. De hadde sterke meninger om politiske spørsmål. Og de kunne skrive.

Henrik Ibsen opplevde litteraten Edvard Larssen som en ørkesløs drømmer.

Henrik Ibsen opplevde litteraten Edvard Larssen som en ørkesløs drømmer da de møttes i 1860-årenes Christiania.

Larssen drømte fremdeles da han kom til USA. Men han klarte å slå seg igjennom og skape seg en tilværelse der borte. I lokalavisens nekrolog over ham var det ikke drømmeren Larssen som ble framhevet, men bildet som den amerikanske Larssen hadde skapt av seg selv.⁶⁵

Mr. Larssen var utdannet og bodde i Stavanger de første 22 år av sitt liv. Han valgte journalistikk som sitt yrke, og ble i denne tidlige alder medlem av redaksjonen av en førende avis i København, Danmark. For rundt 30 år siden emigrerte han til Amerika. Han landet i Boston hvor han oppholdt seg en kort stund før han fikk stillingen som medredaktør av The Scandinavian, et dagblad utgitt i Chicago. Senere startet han sin egen avis i Madison, Wis. I 1871 flyttet han til Minneapolis og gjorde igjen en innsats på det journalistiske området. Et par år senere utga han en annen avis i Wilmer, Swift county, Minn. I dette county fikk han æren av å bli valgt som representant i delstatens lovgivende forsamling. For fire år siden flyttet han til Montana med sin familie og slo seg ned i Burton Bench.

65 Teton Chronicle, 22. april 1898.

Nekrologen slutter med en slags sammenfattende karakteristikk av Larssen. Han var ikke tilknyttet noe bestemt trossamfunn, men hadde brede, liberale synspunkter:

Han hadde stor respekt for kristendommen i dens enkle form, men hatet enhver form for sneversyn. Hans tro var en praktisk kristendom som han førte med seg inn i dagliglivet. Han var en mann med sterke overbevisninger, som han fryktløst framsatte ved enhver anledning. En snill og kjærlig ektemann, en god nabo, samfunnsbevisst og alltid rede til å ofre seg for menneskehetens forbedring.

At Larssen hadde «sterke overbevisninger» og et voldsomt meddelelsesbehov, kan også den norskamerikanske pressehistorikeren Johannes B. Wist si seg enig i. I sin beskrivelse av Nordisk Folkeblad nevner han Larssens forgjenger i redaktørstolen, Hjalmar Eger, en talentfull og respektert bladmann som dessverre ikke lyktes med noen av sine mange avisprosjekter, og som heller ikke hadde hellet med seg i andre forretninger. Wist tilføyer: «Om Edvard Larssen kan det sies, at han i flere henseender var en ganske

anderledes robust anlagt personlighet.» Han var stridbar og ærekjær og trivdes «i kampens bulder». Men, konkluderer Wist, «nogen praktisk mand var han egentlig ikke, han heller, og nye forhold kræver fremforalt praktiske folk».⁶⁶

Note: Jeg ble oppmerksom på Edvard Larssen under forarbeidene til en bok om *Ibsen og fotografiene* (under utgivelse), der jeg bruker de mange fotografiene av Ibsen som inngang til 1800-tallets visuelle kultur. Ibsens første fotograf, Edvard Larssen, er av gode grunner helt ukjent i norsk fotohistorie, men i Ibsen-litteraturen er det referanser til hans litterære forsøk i 1860-årene og til oppslaget i Halvorsens leksikon. Opplysningen om at han var redaktør av Bergens Tidende, finner man også i diverse litteratur om norske innvandrere og norskspråklig presse i USA, men ikke i norsk pressehistorie. Jeg mente lenge at det var umulig å verifisere denne opplysningen, inntil jeg i 2011 fikk kontakt med Larssens amerikanske oldebarn, Darlene Talbot, som ga meg adgang til hans etterlatte papirer. Jeg takker henne for hjelpen og for hennes entusiasme for mitt forsøk på å rekonstruere biografien til hennes norske oldefar.

66 Wist, *op.cit.*, s. 61.

Litteratur

- Fasting, K. 1964, *Den gamle by og den unge boktrykker*, J. W. Eides boktrykkeri, Bergen.
- Fasting, K. 1967, *Hundre års kavalkade Bergens tidende 1868-1968*, Bergens Tidende, Bergen.
- Flo, I. (red.) 2010, *Norske aviser fra A til Å. Norsk presses historie*, bind 4, Universitetsforlaget, Oslo.
- Geo. P. Rowell & Co's *American Newspaper Directory*, 1871.
- Halvorsen, J. B. og H. Koht 1892, *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880 paa Grundlag af J.E. Krafts og Chr. Langes «Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1856»*. Den Norske Forlagsforening, Kristiania.
- Hansen, C. G. O. 1956, *My Minneapolis: A Chronicle of What Has Been Learned and Observed About the Norwegians in Minneapolis Through One Hundred Years*, Minn.: C. G. O. Hansen, Minneapolis.
- Høeg, T. A. 1973, *Norske aviser 1763-1969: en bibliografi*. Universitetsbiblioteket i Oslo.
- Koht, H. 1954, *Henrik Ibsen. Eit diktarliv*, Aschehoug, Oslo.
- Larsen, P. 2012, «Opplysning, underholdning og visuell offentlighet. Om den tidlige norske ukepresse», J. F. Hovden og K. Knapskog (red.): *Hunting High and Low. Skriftfest til Jostein Gripsrud på 60-årsdagen*, Scandinavian Academic Press, Oslo.
- Larssen, E. 1862, *Digte*, Steensballe, Kristiania.
- Larssen, E. 1885, *Politiske røvere, eller: «Hvor David kjøpte øllet». Lystspil med sange i tre akter*, Chicago.
- Larssen, E. 1886, *Praktisk Veiledning for Jordbrugere i Tobaksavl og Tobaksfabrikation*, St. Paul, Minn.
- Larssen, E. 1888, *Illustreret Veileder for Havedyrkeren, Blomstervennen og Jordbrugereren: (med Prisfortegnelse over Frø af Kjøkkenurter, Blomster, Græs og Landøkonomiske Væxter, samt over Nødder, Træer, Buske, Planter, osv.)*.
- Lovoll, O. S. 2010, *Norwegian Newspapers in America Connecting Norway and the New Land*. St. Paul, Minnesota Historical Society Press, Minnesota.
- McCauley, E. A. 1985, *A. A. E. Disdéri and the Carte de Visite Portrait Photograph*, Yale University Press, New Haven.
- Strand, O. 1999, *Bergensk presse i tre århundrer*, Bergens presseforening, Bergen.
- Söderström, A. 1899, *Minneapolis minnen. Kulturhistorisk axplockning från qvarnastaden vid Mississippi*, Minneapolis.
- Weber, K. (red) 1972, *H. C. Andersens Dagbøger 1864-1865*. Gad, København. Wilt, N. og H. C. K. Naeseth 1938, «Two Early Norwegian Dramatic Societies in Chicago», *Norwegian American Studies*.
- Wist, J. B. 1914, «Den norsk-amerikanske presse. Pressen efter borgerkrigen», J. B. Wist (red.) *Norsk-amerikanernes Festskrift 1914*, Symra, Decorah, Iowa.
- Ystad, V. (red.) 2009, *Henrik Ibsens Skrifter*, bind 14, Aschehoug, Oslo.

Debatt

Historien om Morgenbladet

FRANK BJERKHOLT

Tidl. utenriksredaktør i

Morgenbladet

fbjerkholt@hotmail.com

Historie blir aldri ferdigskrevet, heller ikke pressens. Som langvarig medarbeider i Morgenbladet, i 20 år som utenriksredaktør, var det underlig å bli klar over hva avisen forteller om Morgenbladets historie på sin nettside. Det stemmer ikke.

Skribenten trekker med rette frem min nære venn Erik Egeland som den driftige kulturredaktør som gjorde avisen til det sentrale kulturforum i 1950- og 1960-årene, blant annet med vektige innlegg fra antroposofkretsen. Men, og det kommer ikke frem, det var ikke antroposofien som var plattformen, men verdikonservatis-

men. Det var avisens spesielle verdinorm som både markedsøkonomi og liberalisme måtte måles med. Samfunnsansvar var ledetråden. Dette ga avisen en særlig profil. Vi var for eksempel første avis som brakte økologi til torvs som tema. Jeg var med Egeland for denne normen, og det gikk fint under sjefredaktør Werner Erichsen, men en del vanskeligere under Birger Kildal. Da Chr. Christensen kom, ble atmosfæren igjen bra, stikk i strid med hva artikkelen forteller. CC respekterte verdikonservatismen som avisbasis, og når temaer av den kulør skulle behandles, fikk vi av denne skole skrive lederne, for eksempel om et tema som abort.

Det kan rime med at Morgenbladet fra starten var en radikal avis som til og med irriterte danskekongen – som endog kom med en trussel. Det var først med marxismen og sosialismen at avisen ble forbigått på venstresiden – men verdiene var fortsatt ledesnor.

Så kommer den merkelige påstand i artikkelen at Egeland ble «dels sagt opp – dels frosset ut». Det er oppspinn. Saken er at Egeland, etter hvert som tidene endret seg og nye perspektiver dukket opp, så at kultursektoren kunne bli relativt mindre påaktet og derfor ville sikre den ved at han fikk redaksjonelt ansvar som sideordnet sjefredaktør med CC. Styret, nå Libertas og de Lange, fant ikke grunnlag for det. Så bestemte Egeland seg for å slutte, noe jeg forsøkte å hindre. Han hadde en oppgave, og den kunne han jo ikke ta seg av i Aftenposten, der han havnet. Men Egeland var selvbevisst og sa han forlot sitt kjære Morgenblad og tok «teltstangen» med seg.

*Det var ikke antroposofien
som var plattformen, men
verdikonserveratismen.*

Så konkluderer artikkelen med at det dermed var slutt på Morgenbladet. Siden Egeland var borte, var det ikke mer av verdi igjen. Det er sekterisk tenkt. For det var andre stenger. Som nevnt var tidene i ferd med å endre seg – verden meldte seg på – og perspektivene tok nye former. Politikk fikk en ny dimensjon, særlig for internasjonale forbindelser. Utenriksdekning ble en ny profil for avisen, med aktivt driv for å få landet med i EU, støtte dissenterne i Russland, avromantisere maoismen og bringe fornuft inn i det kolossale oppstyr i norsk politisk opinion under Vietnam-krigen. Verden måtte forklares – med menneskerett som veiviser. Kommentatorer fra flere land ble brakt inn. Det var nok ikke noen annen avis med flere besøk i Vietnam under krigen enn Morgenbladet.

Oppgavene ble mange. Det tok en strid over noen år å skaffe støtte til fredsprisen for Sak-

harov og Dalai Lama. Den norske stemning var lunken, med venstreradikalt press i motsatt retning.

Denne nye profil interesserer ikke artikkelskribenten, som heller ikke hadde funnet min fremstilling av Morgenbladets historie i et kapittel i boken *En europeer møter sitt hjemland*. Den kunne han kanskje ha merket seg, siden den ble slått opp på første side i VG (fordi den hemmelige norske atompolitikk her ble avdekket for første gang). En sentral kilde, Yngvar Hauges bok om Morgenbladet, er heller ikke tatt med.

I den nye fasen fikk vi det interessante utspillet fra Rolf Tamnes, Jo-

nas G. Støre og Tore Stubberud, som nå hadde søkt seg til avisen, om å ta skrittet fullt ut og få en akademisk erstatning for CC. De Lange likte ikke tanken, men styreformann Johan Hjort la frem et kompromiss. Heller ikke det førte frem, og de tre fant snart andre beitemarker. For egen del ble det slutt da avisen ble solgt til FrP-mannen Hansen i Drammen. Han la om til en redaksjonell linje som jeg ikke kunne godta, og jeg sa opp (for øvrig med rett til erstatning!). I artikkelen heter det derimot at Hansen ville ha en uavhengig avis!

Morgenbladets profiler i tidsrekke interesserte heller ikke den store utgivelsen av «Norsk presses historie». Her får Morgenbladet samme plass og omtale som «Rakkestad avis». Mens en tilsvarende profil på en litt annen side, «Orientering», blir omtalt over 15 sider. Så man fristes til å spørre om sympatier har spilt en rolle.

Slik har Morgenbladet presentert historia si på www.morgenbladet.no

Morgenbladets historie

Morgenbladet ble grunnlagt 1819 av tredjeprest og boktrykker Niels Wulfsberg. Avisen var Norges første dagsavis: «En daglig Avis af alle Slags Indhold».

Allerede to år senere var avisen på konkursens rand for første, men ikke siste gang. Avisen ble reddet av den velbeslåtte Else Marie Ring, trolovet med avisens faktor Rasmus Hviid.

Morgenbladets opprinnelige format var 20 x 20 cm, mindre enn dagens A4-format. Sidetallet var fire. Dette formatet ble beholdt i 17 år.

Madame de Staels forfatterskap ble ansett som farlig og var forbudt over det meste av Europa. Morgenbladet trykket henne i 1820-årene, i ly av aksepten fra hennes gamle venn Carl Johan.

Fra revolusjonsåret 1830 og ut århundret ble format og layout endret et halvt dusin ganger.

Adolf Bredo Stabell var redaktør i 26 år, fra 1831 til 1857. Under Stabells ledelse ble Morgenbladet et sentralt organ for den politiske opposisjonen på Stortinget.

Etter 13. mars 1841 var Morgenbladet lukket for Henrik Wergeland. Diktet «Mig selv», med åpningslinjen «Jeg i slett lune, Morgenblad?», ble sendt i retur etter en bitter feide med redaktør Stabell.

I 1849 skrev selveste Karl Marx i sin avis, Neue Rheinische Gazette, at Morgenbladet var «en deilig liten avis».

Chr. Friele var redaktør i 37 år, fra 1857 til 1894. Hans sarkasmer var beryktet. Friele kunne avskrive presteskapet som «geistlig lutefisk» og navngitte stortingsmenn som «komplette nulliteter».

Fra 1885 kom Morgenbladet med både morgen- og aftenutgave, og i Frieles siste ti år som redaktør stadig oftere også med flere utgaver av hvert nummer.

«Det er hodet og ikke portemoneen som bør styre en avis og gi den autoritet.» (Nils Vogt, redaktør fra 1894 til 1913)

C. J. Hambro etterfulgte Nils Vogt som redaktør i juli 1913. Den 1. oktober tok Morgenbladet i bruk sin nye presse, «Den mest moderne i Skandinavien», og avisen fremstod atter en gang i nytt format.

«Morgenbladet er det blad, hvor Wergeland og Welhaven, Bjørnson og Jonas Lie så sine første ting paa prent, hvor Vinje blev indført i litteraturen og Ibsen indførte sit syn paa teatret.» (C.J. Hambro, ved 100-årsjubileet i 1919)

Johan Borgen dukket opp under signaturen Mumle Gaasegg i Morgenbladet fra 1928.

I 1941 ble Morgenbladets redaktører Olaf Gjerløw og Fredrik Ramm arrestert og sendt i tysk fangenskap. Rolv Werner Erichsen overtok som redaktør inntil avisen ble stanset av okkupasjonsmakten i april 1943.

Den antroposofiske strømningen i Morgenbladet kan spores tilbake til dikteren Alf Larsen, som i 1960 sendte ut et skriv: «Erik Egeland er blitt kulturredaktør. Nu må vi alle skrive i Morgenbladet.»

«For første gang på 105 år går Morgenbladet inn for revolusjon,» sa sosialisten Trygve Bull da avisen oppfordret til lovbrudd i anledning kampen mot samnorsken. Kamp mot samnorsk-, sosialisme og kulturradikalisme preget Morgenbladet i 1950-årene.

Kåre Valebrokk, Rolv Wesenlund og Thorvald Stoltenberg har det til felles at de alle har vært nattassistenter i Morgenbladet.

«Det ekte og opprinnelige Morgenblad gikk egentlig dukken i 1972, da Erik Egeland og hans enestående kulturredaksjon til dels ble avskjediget og til dels frosset ut.» (Niels Chr. Geelmuyden, 1993)

Den tidligere organisasjonssekretær i Libertas, Christian Christensen, var sjefredaktør i årene 1962 til 1982. CCs næringspolitiske syn stod i skarp motsetning til kulturredaktøren Erik Egeland og hans økofilosofiske sympatier. Etter en dårlig opplagsutvikling kom Morgenbladet i 1980-årene i store økonomiske vanskeligheter.

Organisasjonen Libertas eide avisen 1983–87. Avisen ble i 1987 overtatt av forretningsmannen Hroar Hansen og var en kort periode (1987–88) en uavhengig nyhets- og kommentaravis. Redaktør var Hans Geelmuyden.

Hansen solgte avisen til Truls Lie i 1993, og Morgenbladet ble etablert som en uavhengig kultur- og kommentaravis, etter hvert med utgivelse én gang ukentlig.

I 2001 tok Morgenbladets journalist Sten Inge Jørgensen initiativet til at den norske grenen av organisasjonen ATTAC ble stiftet – i Morgenbladets lokaler.

I 2003 fikk avisen nye eiere: Forlagskonsult, Fritt Ord og Dagsavisen. Alf van der Hagen tiltrådte som ny redaktør. Etter under hundre dager i jobben la han om avisen fra 16 siders fullformat til 48 siders tabloid, i håp om å gjøre avisens innhold lettere å lese og gjøre Morgenbladet til en mer relevant avis i det norske samfunnet. Nye satsingsområder ble forskningsjournalistikk, mediekritikk og samfunnsreportasjer, i tillegg til en fyldig kulturdekning, kritikk av sakprosa og skjønnlitteratur.

Etter omleggingen 7. november 2003 økte avisens opplag markant. Løssalget steg med 40 prosent over natten, mens abonnementstallet har vokst jevnt med 60 prosent i løpet av det første året.

Kilder: Bl.a. Store Norske Leksikon, Nils Chr. Geelmuydens artikkel «Morgenbladet» i boken Kjempers ødeland (1993), C.J. Hambros artikkel «Morgenbladet» i Samtiden Nr. 1 – 1919, G. P. Harbitz, Presseglimt, 1997, Erik Egeland, Tidsinnstilt, 1987.

Litt morgenbladiana

HÅKON GUNDERSEN

Kulturredaktør i Morgenbladet
hg@morgenbladet.no

Dette er knapt et debattinnlegg, det er snarere en takk til Frank Bjerkholt for påpekningen av et par i overkant skjeve karakteristikker i den korte punktlisten fra Morgenbladets historie som står å lese på avisens nettside. Først denne setningen: «Det ekte og opprinnelige Morgenbladet gikk egentlig dukken i 1972, da Erik Egeland og hans enestående kulturredaksjon til dels ble avskjediget og til dels frosset ut.» Dette, som Frank Bjerkholt reagerer på, er et sitat fra den utmerkede Niels Christian Geelmuyden, som selv til tider har vært ekstern bidragsyter til avisen. Men dette sitatet stryker vi rett og slett, etter Bjerkholts påpekning.

Det andre Bjerkholt kritiserer, er hvordan Morgenbladet av i dag har formulert seg om Morgenbladets verdigrunnlag i 1960- og 70-årene. «Det var ikke antroposofien som var plattformen», skriver Bjerkholt, og foreslår et videre begrep: verdikonservatismen, som både «markedsøkonomi og liberalisme måtte måles med». Også her vil vi korrigere i pakt med Bjerkholt og føye til at verdikonservatismen var plattformen, men

la «den antroposofiske strømning» forbli nevnt, som nå. Og selvsagt skal vi skrive inn det han ellers fremhever, nemlig avisens aktivisme for menneskerettigheter i det kommunistiske Øst-Europa.

Hvorfor så vassent ettergivende overfor kritikk fra en Bjerkholt i hornet på veggen? Jo, fordi vi er pinlig klar over at vi i mangel av det historiefaglige verket om Morgenbladets historie, hentet noe herfra og derfra – fra memoarer, tidsskriftartikler m.m. – når vi i farten skulle si i alle fall *noe* på nettsiden om det skiftende innhold Morgenbladet gjennom 200 år har rommet. Men sjangeren punktliste minner om faktaboksen og bør altså bestå av enkle fakta og skal ikke ha rom for helter og skurker. Heller ikke gir den rom for preferanser angående hvilket Morgenbladet som har vært «det ekte og opprinnelige». De ulike syn på hvem som var geni og hvem som var døgenikt, hvem som holdt nivået oppe og hvem som styrte mot grøften, får drøftes i en kommende Morgenbladets historie. Sitatet fra Niels Chr. Geelmuyden er godt, men da i hans egen artikkel.

Hvorfor så vassent ettergivende overfor kritikk?

Det er nemlig to ofte omstridte punkter i en pressehistorie som Frank Bjerkholt slår ned på. Det ene er hvorvidt en redaktør *måtte* gå, eller *valgte* å gå. En evig aktuell diskusjon, dette, som her handler om fremstillingen av hvorfor Erik Egeland i november 1971 sluttet som kulturredaktør. Det andre punktet Bjerkholt vil ha

korrigert, gjelder avisens verdigrunnlag på den tiden. Nå har jeg jobbet i Morgenbladet i bare ti år, men så mye vet jeg, at både i spørsmål om årsaker til redaktørens avgang og i spørsmålet om hvilket verdigrunnlag som preger avisen, så avhenger svaret, den gang som nå, av hvem man spør. Ennå lever folk som husker fraksjonsstridene i Morgenbladet i 1950-, 1960- og 1970-årene, og jeg har snakket med noen av dem, intervjuet dem faktisk – i et anfall av «sikre det som sikres kan» – og jeg kjenner så godt igjen den situasjonen hvor folk kan arbeide utmerket sammen på hver sin kant av samme pult, men ha høyst ulik fortolkning av både verdigrunnlag og årsaker til redaktørskifter. I den Morgenbladethistorien som bør bli skrevet til 200-årsjubileet i 2019, vil alle bataljene være godt stoff, men i en slik kort historikk som den vi presenterer på nettet, kan vi ikke sitere den ene fraksjonen i den grad som hittil er gjort. Det fantes vitterlig en del stoff om antroposofi og økofilosofi i 1960- og 70-årene, men gjennom vår egenpresentasjon kan våre unge lesere – og vi har faktisk unge lesere – forledes til å tro at Morgenbladet den gang var en hippie-avis! Mens deres foreldre jo husker en sterkt høyreorientert publisasjon hvor stoffområdene industri og shipping var langt mer dominerende enn kultur og politikk. Det er i alle fall mitt inntrykk etter å ha pløyd gamle årganger for å finne stoff til klippspalten på siste side, at det er næringslivsstoffet som dominerer fra mellomkrigstiden til 1987. Men det er jo politikkens tørrpinner og kultursidenes utallige åndshovdinger som mimrer skriftlig, og som altså skriver det som blir kilder til historiske glimt som dem vi gjengir på vår nettside.

De pressehistorikere som skal gi seg i kast med Morgenbladets historie på ordentlig, kommer

*Det er jo politikkens tørrpinner
og kultursidenes utallige
åndshovdinger som
mimrer skriftlig.*

ikke til dekket bord hva kilder angår. Avisene finnes. Nylig avgåtte sjefredaktør Alf van der Hagen gjorde det fantastiske å fjerne oppslagsverk og allehånde fra vårt kombinerte bibliotek og møterom for i stedet å ta imot en gave fra Drammen Bibliotek, nemlig alle Morgenbladets årganger. De er støvsuget og er en fryd! Men bedriftsarkiv er det smått med, det forsvant så vidt vi vet under andre verdenskrig, da avisen ble stoppet. Om familien de Besche, som eide avisen i klassisk Friele-tid, har noe på loftet, vet jeg ikke. I memoarer fra kulturliv og politikk finner man Morgenbladet-stoff, men som Bjerkholt skriver: I norsk presses historie får den samme plass som «Rakkestads avis». Bortsett fra Yngvar Hauges *Morgenbladets historie 1819–1854*, og Nils Vogts *Morgenbladet og Unionsoppløsningen*, så er det beste pressehistoriske bidraget til

Morgenbladets historie faktisk første bind av Andreas Norlands Schibsted-historie.

Har vi plass til litt morgenbladiana, som illustrasjon på alt som er sagt? Lederartiklene fra 15. november 1971 er betegnende for hva avisen var da, og hadde vært lenge, og i stor grad forble til 1987. I underlederen skriver redaktør Christensen, C.C., følgende: «Dagens «tredjeside» er den siste under Erik Egeland's auspisier. Morgenbladets kulturredaktør gjennom ett av avisens femten decennier, trer i dag tilbake. Dermed lar vi også «tredjesiden» rent «paginært» gå over i historien. På den side, hvor leserne til og med i dag har kunnet finne kunst og kultur, følge kulturredaktørens søken etter sammenhenger i altet, naturvennenes kamp mot teknokrati – vil fra i morgen utenriksredaktøren, utenrikspolitikk og utenriksnyheter holde til huse.»

Og vi ser i kolofonen at utenriksredaktøren i de dager var Frank Bjerkholt. Denne siste av Egelands «tredjesider» har en kronikk om vekst eller vern, skrevet av arkitekt Martstrander, ved siden av et inserat fra Libertas generalsekretær Trygve de Lange. Hovedlederen denne dagen handler imidlertid om Rhodesia: «Når man uten å rødme forhandler med Sovjet og legger ut den røde løper for Mao-regimet som lavt regnet har 30 millioner kinesiske liv på samvittigheten, så virker det lett komisk at man skal besvære seg så meget over den beskjedne diktator Ian Smith.» Og i nok en lederartikkel, det

var tre den dagen, går Morgenbladet i strupen på selve venstrevrien i NRK, Bjørn Nilsen. Han er ikke bare en «gørrkjedelig» reporter, men lager begeistrede reportasjer fra badeferier på Krim, «og ikke et ord om de slavearbeidere som muliggjør en slik levestandard blant Sovjets privilegerte.»

*Men bedriftsarkiv
er det smått med.*

Fra slikt plukker man lett det som er mest forenlig med dagens avis, og selv vil jeg uansett fremheve den innsatsen en del mennesker i avisens redaksjon i 1970- og 80-årene faktisk gjorde for dissidenter i Øst Europa.

Presseprofil

Presseveteranen Ole Moe:

– Vi hadde politisk bakgrunn og erfaring fra arbeidslivet

Intervju ved Oddvar Aasen

– Overvåking var ikke nødvendig, for vi visste hvem kommunistene var, sier Ole Moe, som startet i arbeiderpressen den gang meningskampen var det avgjørende.

– Dagens journalister har ikke den politiske bakgrunnen som vi som hadde vært, eller var politisk aktive, hadde. I dag skriver man på bakgrunn av kunnskaper, ikke av erfaring.

Det er tidligere redaktør i Rana Blad og Sarpsborg Arbeiderblad som på denne måten kommenterer etterkrigstiden og utviklingen i pressen. Han begynte sitt presseliv før krigen og forklarer endringen også med bakgrunnen for datidens journalister:

– I Arbeider-Avisa i Trondheim hadde de fleste av journalistene kommet fra et praktisk yrke. Det ble sett på som en fordel at redaksjonen hadde en sammensetning som speilet de viktigste yrkene på arbeiderplassene på den tiden.

I dag nyter A-presseveteranen pensjonistårene i en leilighet sentralt i Sarpsborg. Den bærer preg av mediemannen som bor der, for enkekannen omgir seg med aviser, bøker, filmer og Internett.

Startet med politikk i AUF

– Men hvordan begynte presselivet, Ole Moe?

– Jeg ble født i 1918 og vokste opp som yngste sønn i en gårdbrukerfamilie i Stod utenfor Steinkjer. Stod var egen kommune den gang. Jeg ble raskt politisk interessert og meldte meg inn i AUF. På en møte hvor redaktør Ole Øisang i Arbeider-Avisa i Trondheim var til stede, holdt jeg et politisk foredrag. Han kontaktet meg etterpå, og jeg fortalte at jeg var interessert i journalistikk.

– En dag jeg kjørte tømmer, kom det beskjed om at det var telefon til meg fra Trondheim. Øisang fortalte at man hadde diskutert meg. Det var ikke noen ledig jobb i avisa, men jeg kunne få praktisere der i fire uker.

– Så da flyttet du til Trondheim og startet livsverket i A-pressen?

– Det gikk ikke så raskt. Avisa var på flyttefot, og etter de fire ukene var det ikke plass til meg i de

midlertidige lokalene man flyttet til. Deretter var det militærtjeneste, og mens jeg var dragon, kom krigen.

– Dragon?

– En dragon var en soldat som tjenestegjorde til hest, og mye av tiden gikk med til å lære å ri. Jeg tror faktisk min tropp var landets siste dragoner. I april 1940 opplevde jeg bombingene av Steinkjer, og vi kom også i en trefning med tyskerne nord for byen. Det endte i krigsfangenskap, og som fanger ble vi satt til veiarbeid. Vi bodde i telt og skaffet oss mat rundt på gårdene i bygda. Vi hadde det slett ikke verst til vi slapp ut midtsommers. Jeg arbeidet senere ett år som bygnings-snekker, og fordi jeg hadde handelsskole, fikk jeg deretter arbeid på Vegkontoret i Nord-Trøndelag, forteller Ole Moe.

Husken er det intet å utsette på. Detaljene i et langt presseliv kommer i kronologisk rekkefølge.

Først med artikkel om Blodveien

Ole giftet seg med Mary under krigen, og i påsken 1945 var de ute på skitur i fjelltraktene mot Sverige. Her kom de i kontakt med Linge-karer som ventet på et dropp fra England, og da var beskjeden klar: Dere må dra til Sverige! Droppet var i seg selv dramatisk fordi noen av fallskjermssoldatene omkom. I Sverige ble Ole innrullert i polititroppene, og Mary fikk arbeid i en forretning.

– Jeg kom hjem over Saltdalen, hvor jeg havnet på et transportkontor. I området befant det seg mange krigsfanger som hadde arbeidet på det folk kalte Blodveien. Jeg fattet interesse for fangene og gikk rundt på gårdene og samlet opplysninger om dem. Da fikk jeg førstehånds kjennskap til det forferdelige de hadde vært igjennom. Jeg skrev en artikkel til Arbeider-Avisa som fikk førstesideoppslag. Jeg tror jeg var den første som skrev om Blodveien i pressen.

Dette ble begynnelsen på et «comeback» i journalistikken for unge Moe. Ole gikk med planer om å søke jobb i Arbeider-Avisa, men før han kom så langt, fikk han beskjed om bare å komme uten noen søknad. I trønderhovedstaden var at det imidlertid umulig å få leilighet, så Mary ble igjen på Steinkjer, hvor datteren Vigdis ble født i 1946. I denne tiden traff ekteparet Moe hverandre bare i helgene.

Den teoretiske oppdragelsen til arbeidet i Arbeider-Avisa skaffet Ole seg raskt. De eldre kollegene anbefalte ham å låne to bøker på biblioteket: Martin Andersen Nexøs Pelle Erobreren og en dansk bok i journalistikk. Den første var en innføring i å forstå sosialismen, den andre en lærebok i faget. Ole fikk også anledning til å følge et tre måneders kurs i journalistikk ved Århus Universitet i Danmark. Senere reiste han på et to måneders studieopphold i USA. Engelsk hadde han lært seg på egen hånd ved siden av arbeidet i Arbeider-Avisa. Ole Moe var også med i et av de første kullene til det nordiske programmet «Newspaper Management Programme».

«Dunderlandsdølen» ble til «Rana Blad»

I Mo i Rana hadde den gamle sosialistavisa Dunderlandsdølen i 1947 blitt overtatt av A-pressen under navnet Rana Blad. Under en transport sørover i 1945 hadde Ole Moe vært innom Dunderlandsdølen, som ble drevet av brødrene Knudtson. Den ene, Roald, skrev sakene rett inn på settemaskinen, husker Ole Moe. Etter at Odd Lien gikk av som redaktør i Rana Blad, gikk budet til Ole Moe: Han var velkommen til Mo, i første omgang som vikar. Den første sønnen, Eirik, var født i 1948, og i Mo var det umulig å finne hus for en familie på fire, så Ole takket nei. A-pressen ga seg imidlertid ikke:

– Jeg fikk tilbudet, eller kanskje mer en beordring, om at jeg skulle til Rana. Det var harde tider,

93-år gammel leser Ole Moe fortsatt tre til fem aviser daglig. (Foto: Bjørn Wisth)

så et halvt års tid bodde jeg på hybel før familien kom etter fra Steinkjer. I begynnelsen måtte vi ta til takke med et kjellerrom.

I Rana var Helgeland med Bjarne Bjerkmo som redaktør den ledende avisa. I motsetning til Dunderlandsdølen hadde avisa kommet ut under krigen, og den sto sterkt i Rana-samfunnet. Helgeland kom i et opplag på rundt 5000, mens Rana Blad bare hadde rundt 1000 da Ole Moe overtok.

– Men det snudde jo, hvorfor vant A-presseavisa Rana Blad aviseringen i Rana-distriktet?

– Det hadde med oppbyggingen av Jernverket å gjøre. De fleste som flyttet til byen, hadde politiske synspunkter på venstresida. Helgeland var avisa for de gamle ranværingene. De nye følte seg ikke hjemme der, så i løpet av ti år var forholdet mellom de to avisene snudd på hodet. Helgeland gikk da også inn i 1957.

– Slik gikk det altså når industriarbeiderne inntok byen?

– Egentlig var de fleste som var med på å bygge opp Jernverket, bønder og fiskere. Jeg husker vi ble fornærmet da industriminister Lars Evensen under åpningen av Jernverket sa at de ansatte ikke var industriarbeidere – ennå! Plasseringen av Jernverket i Mo var omstridt. Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, arbeiderpartipolitikerens Ivar Skjånes, kjempet for jernverk i Orkanger, og mens jeg arbeidet i Arbeider-Avisa, fikk jeg flere ganger telefon fra ham om at jeg måtte intervju ham om dette. Intervjuene ble nærmest diktert. Vel plassert i Mo var jeg jo selvsagt en sterk talsmann for et stort jernverk i Rana.

To laget firesiders avis tre ganger i uka

Rana Blad var en liten avis. Foruten Moe besto redaksjonen av Tor Jacobsen. De to klarte å fylle fire sider tre ganger i uka. I 1956 ble avisa dagsavis og to nye medarbeidere, Aksel Lysøy og Hans Andreas Ihlebæk, ble ansatt. Avislokalene lå i kjelleren til Sentrum kino, en gammel ombygd tyskerbrakke. Her disponerte man en settemaskin og en flattrykkpresse. Avisa måtte trykkes to ganger. Ferske lokale bilder var det langt mellom, for originalene måtte sendes til en klisjéanstalt i Oslo, og det tok mange dager før klisjeer kom i retur. Klisjéarkivet var derfor lett å ty til. I tillegg til lokalstoff brukte Rana Blad en del stoff fra NTB og Arbeidernes Pressekontor.

– Hvor politisk aktiv var du som redaktør?

– Jeg hadde jo vært med i AUF og annet partiarbeid. Kombinasjonen politiker og journalist var nesten en selvsagt ting. Jeg vegret meg for å gå inn i kommunestyret i Rana, men ble overtalt til å stå på lista på fjerde siste plass. Følgen ble at jeg fikk flest stemmer, som automatisk skulle gi plass i formannskapet. Det nektet jeg, og i stedet

ble jeg gruppeleder. Det var ikke lett, for jeg skulle legge fram sakene i bystyret på grunnlag av det partiet sto for i formannskapet, hvor jeg altså ikke satt. Senere kom jeg inn i fylkesskolestyret i Nordland. Der ble jeg foreslått som formann, men nordfylket vant den kampen, og jeg ble nestformann. Så døde formannen, og plutselig hadde jeg ledervervet. Jeg ledet også det meget interessante arbeidet med en generalplan for videregående skoler i fylket. Da jeg senere kom til Sarpsborg, fikk jeg et liknende oppdrag i Østfold, så jeg har stått fadder til to planer for videregående skoler i to fylker.

– Hvordan var det mulig å kombinere politiske verv med redaktørjobben?

– Det var kronglete rent praktisk. Min eneste medarbeider måtte referere mens jeg satt i salen som politiker. Dobbeltrullen er blitt kritisert av senere historikere, men der og da ble den ikke oppfattet som noe prinsipielt problem. Journalistikken sprang ofte ut av politikken, og da var man med begge steder.

– Du hadde selvsagt ikke problemer med å forsvare opprettelsen av Jernverket overfor dine lesere?

– Nei, alle så hva det betydde for Rana-samfunnet. Jeg hadde kontakt med politikerne på Stortinget og i regjeringen, og Arbeidernes pressekontor forsynte oss også med informasjon. Av og til kunne jeg føle at jeg ikke hadde den beste kunnskap om alt som foregikk, for jeg var sjelden i Oslo.

– Men du fikk «de røde ark» fra Arbeidernes Pressekontor?

– Interessen for dem er overdrevet. De inneholdt ikke noe om hva vi skulle skrive, men de fortalte om hva som foregikk av politikk sentralt. Ikke

minst i stortingsgruppa. Vi plukket ut noe, men vi følte aldri at de påla oss å skrive slik eller slik.

– Vi behandlet kommunistene fair

– Det var mange kommunister i Rana. Hvordan behandlet Rana Blad dem?

– Vi hadde heftige kontroverser med venstresida, men jeg mener vi behandlet kommunistene fair, og jeg avviste aldri et innlegg fra dem i spaltene. Jeg hadde imidlertid en klar holdning til dem på lederplass, så Rana Blad var etter det vi forsto, et hett tema på arbeidsplassene. Det hendte folk ringte i arbeidstiden for å avklare hva som hadde stått i avisa. Kommunistene slåss med Arbeiderparti-folkene om tillitsvervene, så vi hadde full oversikt over dem.

– Men drev avisa med overvåkning? I Finnmark var jo A-presseavisene aktive på det området?

– Overvåking var fjernt fra våre tanker. Det var ikke nødvendig, for vi visste hvem kommunistene var, og de forsøkte heller aldri å skjule det. Jeg kom personlig godt overens med mange kommunister og hadde mang en interessant diskusjon med dem. En, som for øvrig også het Moe, mente at med de meningene jeg hadde, burde jeg ha dårlig samvittighet for ikke å komme over til dem.

Først med offset i Norge

I 1960-årene fikk Rana Blad et nytt bygg som i mange år ruvet i bybildet på Mo. Her ble det installert en flattrykkrotasjonspresse. I 1966 gikk Rana Blad som den første landet over til offset. Faktor Oddvar Tonaas ble sammen med faktor Asbjørn Helmer Olsen i Halden Arbeiderblad sendt til USA for å studere den nye teknikken. I fagbladene hadde det blitt skrevet mye om offset, og direktør Johan Ona i Arbeiderpressens Samvirke varslet om at Rana Blad kunne være et

aktuelt sted å starte. Ole Moe var derfor med på å innføre offset i den A-presseavisa som fikk først, men han ble også med på å innføre teknikken i den siste: Sarpsborg Arbeiderblad i 1976. Uten sverdslag gikk ikke innføringen på Mo. Typografene var skeptiske, for medlemskap i Grafisk Forbund var en forutsening for å arbeide på teknisk avdeling, og på Mo var det ingen som behersket teknikken. Enden på visa ble at to nye måtte ansettes i tre måneder under innkjøringen. Den ene kom fra et privat trykkeri i Sarpsborg. Den andre, en litograf, kom fra ukepressen. Dette siste skapte nye problemer, for vedkommende ble aldri ferdig til deadline. Offset ga bedre trykk, og klisjétiden var over. Fotograf ble ansatt og avisa fylt med bilder.

I forbindelse med innvielsen av det nye avishuset skrev Ole Moe en prolog. I et vers er han innom både hvem pressen egentlig er, og hvordan sosialismen framstår:

Om noen i dag nevner pressens makt
på høyde med statsmakt og kirke
så mener de sikkert, om ikke sagt
Arbeiderpressens Samvirke
Og de som i dette sekel
ved sosialisme får kuldegys
kan tolke sitt mene tekel
fra strålende neonlys

Overtok Sarpsborg etter Hønsvald

I 1970 var ungeflokken som var forøket med Steinar i 1951, blitt voksen, og Ole Moe fikk lyst til å prøve seg på nye pressejaktmaker. Han hadde i 1950-årene søkt stilling i både Bergens Arbeiderblad og Moss og Follo Blad (Moss Dagblad). Den siste stillingen fikk han, men han takket nei etter å ha tenkt seg om. Sarpsborg Arbeiderblad ble hans nye arbeidsplass. Han ville til noe større, og Sarpsborg-avisa hadde et godt rykte ettersom det var her partikjempen Nils Hønsvald hadde sitt politiske ståsted. Hønsvald

pleide hver kveld å ringe inn sin leder fra Stortinget, og det han sa, ble lagt merke til i det politiske Norge.

Da Ole Moe ble ansatt, var det en liten mottakelse i Folkets Hus i Sarpsborg. På vei ned i avisa igjen sa Hønsvald til Moe: – Jeg har et godt opplegg til en leder i morgen. Det kostet den nye redaktøren litt å svare: – Det er mitt ansvar nå.

Men Moe og Hønsvald hadde mange hyggelige samtaler i den korte tiden Hønsvald levde etter at han sluttet på Stortinget. Hønsvald skrev små notiser, referater og liknende.

Apropos ledere, så hendte det mang en gang av typografen som satte lederen til Moe, banket på døren og sa: – Vil du virkelig skrive dette? Slike reaksjoner syntes Moe bare var hyggelige.

Tre-fem aviser, TV, bøker, filmer og Internett

I Sarpsborg Arbeiderblad reiste man etter hvert et nybygg og innførte offset. For andre gang var Ole Moe med på prosessen med å forandre et avishus. Om dagens situasjon for avisene sier han:

– Det er to ting som skiller dagens aviser fra avisene i min tid. Det ene er å høre pressa gå. Når den gikk, visste vi at dagens jobb var gjort. Noe av sjelen i avisa forsvant den dagen pressa stilnet i avishuset. Det andre er datarevolusjonen. Jeg sluttet akkurat da den kom, midt i 1980-årene.

– Men er avisene bedre nå?

– I alle fall i Sarpsborg. Journalistene er dyktige og mer synlige enn tidligere. Før dekket avisa seks kommuner som skulle ha hver sin journalistiske dekning. I dag er avisas nedsalgsfelt én storkommune, og det betyr at man kan konsentrere seg mer om de viktige sakene som gjelder alle. Det gir bedre dekning av hele distriktet.

– Følger du godt med i den mangfoldige medie-verdenen?

– Etter beste evne. Jeg leser daglig tre til fem aviser, men løssalgsavisene interesserer meg mindre og mindre. Jeg ser mye på TV og holder meg oppdatert på utenlandske aviser på Internett – det være seg danske, svenske eller amerikanske. Men Facebook er ikke noe for meg, selv om barn og barnebarn vil ha meg med der.

– Har etterkommerne fulgt opp avisyrket?

– Både Eirik og Steinar ble journalister og Vigdis som er nasjonalbibliotekar, har ansvaret for å forvalte de samlede norske avisarkivene. Barnebarna har funnet seg helt andre yrker.

– Du reiser mye til å være 93 år?

– De to siste årene har jeg vært både i USA og Thailand på familiebesøk.

– Blir det ikke slitsomt?

– Jeg koster på meg 1. klasse, så da går det greit.

Bidragssytarar

Gudleiv Forr er cand. philol. med historie hovudfag ved Universitetet i Oslo. Han var tilsett i Dagbladet som politisk medarbeidar, kommentator og redaktør frå 1969 til 2007. Som pensjonist skriv han framleis i avisa og underviser ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Forr har gjeve ut fleire bøker, sist *Mellom plikt og lyst – Norske statsministre 1873 – 2010* (2010) i lag med Per Egil Hegge og Olav Njølstad. Han er bidragssytar til diverse bokverk, mellom andre verket *Norsk Presses Historie* (2010). Gudleiv Forr har fått Riksmålsforbundets journalistpris Gullpennen, C. J. Hambros pris og Sverre Steen-prisen.

Peter Larsen er utdanna i nordistikk og filmvitenskap ved universitetet i København. Han har vore professor i medievitenskap ved Universitetet i Bergen sidan 1988. Dei siste åra har han arbeidd mest med fotografiets sosial- og kulturhistorie. Larsen leia NFR-prosjektet «Fotografiet i kulturen» (2003-07) og har mellom anna gjeve ut *Album. Fotografiske motiver* (2004) og i samarbeid med Sigrid Lien *Norsk fotohistorie. Frå daguerreotypi til digitalisering* (2007). Han er bidragssytar til verket *Norsk presses historie* (2010).

Maria Utheim er universitetslektor ved Universitetet i Oslo, Institutt for medier og kommunikasjon. Utheim har mastergrad i journalistikk frå same stad, i tillegg til cand.mag. i historie, også frå UiO, og journalistutdanning frå Høgskolen i Bodø. Utheim har arbeidd som journalist i lokalpressa i Grimstad, i tillegg til ulike jobbar innan journalistikk, informasjon og nettpublisering.

Oddvar Aasen er utdanna journalist med fartstid i fleire arbeidaraviser, lengst i Sarpsborg Arbeiderblad. Han var redaktør i Moss Dagblad, fagmedarbeidar på Institutt for Journalistikk og kursleiar/informasjonsmedarbeidar i NAL/MBL. Han er forfattar av 100-årsskriftet til MBL, *Alle medier i en kurv*, er bidragssytar til *Norsk Presses Historie* (2010) og var sekretær i Norsk Pressehistorisk Forening medan dette firebindsverket var ei hovudoppgåve. Som pensjonist er Aasen med i ei gruppe som tek vare på minna etter Moss Dagblad, og medansvarleg for utstillinga om avisa i Moss by- og industrimuseum.

Pressehistorisk tidsskrift

Pressehistoriske skrifter

Nr. 1/2004:

Arnhold Skre: «I dag må ingen sitte hjemme». Presse og partiloyalitet 1957–1973.

Presseminner: Reidar Venberget

Nr. 2/2004:

Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Presseminner: Ingjerd Galtung

Nr. 3/2004:

Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind. Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad

Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kilde

Presseminner: Gunvor Gjessing, Odd Gjerstad og Sven R. Gjems

Nr. 4/2005:

Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrar i brytingstid

Presseprofil: Manny Altern f Holst

Presseminner: Berit Vikdal Jensen, Fredrik Koch og Rolf Kluge

Nr. 5/2005:

Div. Forfattere: 1905 – Nu gjælder det at holde kjæft

Presseminner: Eivind Berdal og Eva Fosse

Nr. 6/2006:

Anne Hege Simonsen: De der ute – vi her hjemme. Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940

Jo Bech-Karlsen: På sporet av en glemt stil. Litterær journalistikk på 1950- og 1960-tallet

Presseprofil: Ingebrigt Løberg

Presseminner: Arnulf Grut

Nr. 7/2006:

Tor Are Johansen: «Trangen til læsning stiger, selv oppe i Ultima Thule» Aviser, ekspansjon og teknologisk endring ca 1763–1880

Presseminner: Oddmund Syvertsen

Presseprofil: Anton Blom

Nr. 8/2007:

Guri Hjeltnes (red): «Har de ikke journalister i Aftenbladet lenger når de sender et kvinnfolk?»

Kjønnsperspektiv på pressehistorien

Presseprofil: Hans Lauritz Hanssen

Nr. 9/2007:

Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser. Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Presseminner: Ada Schwabe

Einarsen

Presseprofil: Olaf Madsen

Nr. 10/2008:

Sidseil Meyer: Så brøt stormen løs. Debatten om beredskapslovene høsten 1950

Bernt Ove Flekke: Eit historisk blikk på «Hele Norges sportsavis»

Presseminner: Gøril Strømholm

Presseprofil: Erik Loe

Nr 11/2009:

Henrik Grue Bastiansen: Lojaliteten som brast.

Partipressen i Norge fra senit til fall. 1964–2009

Nr. 12/2009:

Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk pressestruktur 1945–2009

Presseminner: Yngvar Holm

Navneendring til Pressehistorisk tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Nr 13/2010

Div. forfattere: Nordisk presse under andre verdenskrigen

Presseminner: Ivar Tollnes

Nr 14/2010

Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste partiavis

Arnhold Skre: «En kostbar og farlig tid». Vestvedingen i norsk presse 1947–1949

Presseprofil: Arnvid Hasund

Nr 15/2011

Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?

Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville lage DU-journalistikk

Henrik G. Bastiansen: Portrett av TV-kritikeren Sverre Evensen

Presseprofil: Mons Monsen Mjelde

Nr 16/2011

Tor Are Johansen: Orkla Media 1983–2006.

Et medieselskap i konserndannelsen og eierkonsentrasjonens epoke.

Tidlegare utgåver av Pressehistorisk tidsskrift kostar kr 75–150. Dei kan tingast pr epost til ev@mediebedriftene.no og abonnement kan teiknast samme stad. Det kostar kr 300 og inkluderer medlemskap i Norsk Pressehistorisk Forening.